Ref

Statens
offentliga
utredningar
1970:25
Finans-
departementet

Aspirationer, möjligheter och skattemoral

En rättssociologisk undersökning av deklaranter

SOU

Betänkande avgivet av Skattestrafflagutredningen
Stockholm 1970

Statens offentliga utredningar 1970

Kronologisk förteckning

1. Barns utemiljö. Tryckeribolaget. C.
2. Om stat och kyrka. Beckman. U.
3. Balanserad regional utveckling. Esselte. In.
4. Reformerad lärarutbildning. Svenska Reproduktions AB. U.
5. Statligt stöd till fiskehamnar. Esselte. Jo.
6. Ny livsmedelsstadga m.m. Del I. Förslag och motiv. Tryckeribolaget. S.
7. Ny livsmedelsstadga m.m. Del II. Bilagor. Tryckeribolaget. S.
8. Yrkesteknisk högskoleutbildning. Svenska Reproduktions AB. U.
9. Snöskoetern-fordonet och föraren. Esselte. K.
10. Fria läromedel. Beckman. U.
11. Folktandvårdens utbyggande och reglering. Beckman. S.
12. Värnpliktstjänstgöringens civila meritvärde. Esselte. Fö.
13. Sveriges energiförsörjning. Energipolitik och organisation. Svenska Reproduktions AB. I.
14. Balanserad regional utveckling. Bilagor. Del I. Esselte. In.
15. Balanserad regional utveckling. Bilagor. Del II. Esselte. In.
16. Riksdagsgrupperna • Regeringsbildningen. Norstedt & Söner. Ju.
17. Ersättare för riksdagsledamöterna. Esselte. Ju.
18. Upphandling av byggnader. Del 2. Administrationen. Beckman. Fi.
19. Svensk FN-lag. Esselte. Ju.
20. Behörighet, meritvärdering, studieprognos. Specialundersökningar av kompetensfrågor. Esselte. U. (Utkommer senare.)
21. Vägar till högre utbildning. Esselte. U. (Utkommer senare.)
22. Pedagogisk utbildning och forskning. Berlingska Boktryckeriet, Lund. U.
23. Understödsföreningar. Svenska Reproduktions AB. Fi.
24. Rationell bensinhandel. Esselte. H.
25. Aspirationer, möjligheter och skattemoral. Göteborgs Offsettryckeri AB, Surte. Fi.

Anm. Om särskild tryckort ej anges är tryckorten Stockholm.

Aspirationer, möjligheter och skattemoral

En rättssociologisk undersökning av deklaranter

Akademisk avhandling

som med tillstånd av samhällsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet för vinnande av filosofisk doktorsgrad framställes till offentlig granskning på lärosal F, Norrtullsgatan 2, onsdagen den 3 juni 1970 kl 10 fm.

av

Joachim Vogel

fil.lic.

Statens offentliga utredningar
1970:25
Finansdepartementet

Aspirationer, möjligheter och skattemoral

En rättssociologisk undersökning av deklaranter

Av
Joachim Vogel

Skattestrafflagutredningen Stockholm 1970

Printed in Sweden by
Göteborgs offsettryckeri AB, Surte 1970

Översiktligt innehåll

Detaljerad innehållsförteckning

Tabellförteckning

Till Statsrådet och Chefen för finansdepartementet

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 3 december 1965 tillkallade chefen för finansdepartementet särskilda sakkunniga med uppdrag att överse skattestrafflagstiftningen och därmed jämförlig lagstiftning. De sakkunniga har antagit benämningen skattestrafflagutredningen.

Efter medgivande av departementschefen lät utredningen som ett led i utredningsarbetet utföra en sociologisk undersökning om skattestrafflagstiftningens ställning och funktion i allmänhetens medvetande. Utredningen inledde under sommaren 1967 ett samarbete med statistiska centralbyråns utredningsinstitut för planerandet och genomförandet av undersökningen. Åt utredningsinstitutet överlämnades därefter att genomföra undersökningen i form av intervjuer med ca 1600 personer.

Sedan undersökningen slutförts har de huvudsakliga resultaten sammanfattats och redovisats i utredningens den 27 oktober 1969 dagtecknade betänkande "Skattebrotten" (SOU 1969:42). Vid denna tidpunkt hade emellertid alla resultat av den sociologiska undersökningen ännu icke slutligt bearbetats utan det förutsattes att en mer ingående redovisning av undersökningen skulle ske när alla detaljresultat förelåg.

Undersökningen är numera slutbearbetad och utredningen redovisar härmed dess resultat i detta betänkande, som författats av byrådirektören vid statistiska centralbyrån Joachim Vogel. Ansvaret för framställningen åvilar Vogel och den är avsedd att åberopas för vinnande av filosofie doktorsgrad vid Stockholms universitet.

Stockholm den 27 april 1970

Stig Jungefors

Ordförande i skattestrafflagutredningen

Författarens förord

Skattesystemets utformning har under alla tider varit ett av de främsta politiska debattämnena. Samhällsutvecklingen under de senaste decennierna har framtvingat ett allt större skatteuttag. Samtidigt har de nyttigheter som finansieras med skattemedel blivit allt mera omfattande och har så småningom ingått i vårt medvetande som rättigheter. Kring skattebördorna och deras fördelning har det ofta stått strid. I takt med den totalt sett ökande andelen skatter bland våra utgifter blir skattesystemets utformning en allt viktigare fråga för de enskilda medborgarna.

Ur sociologisk synpunkt är människornas anpassning till det existerande skattesystemet av stort intresse. Attityderna till skattebördorna och deras fördelning, till värdet av de nyttigheter man får del av, och det utbyte man anser sig få som skattebetalare har ett betydande allmänt intresse. Det har också allmänhetens åsikter om sina möjligheter att följa de föreskrivna normerna eller att istället välja att begå skattebrott. Betydelsen av dessa attityder för skattemoralen utgör ett av huvudämnena i denna rapport. Den redovisar en sociologisk undersökning med 1 623 slumpvist utvalda deklaranter.

Under hösten 1967 erhöll statistiska centralbyråns utredningsinstitut av 1965 års skattestrafflagutredning uppdraget att genomföra denna undersökning. Planeringen och ledningen av undersökningen har kommit att ingå i mina arbetsuppgifter i min tjänst vid utredningsinstitutet. I överenskommelse med skattestrafflagutredningen har arbetet sedan utökats till en doktorsavhandling i sociologi och även blivit en fritidssysselsättning under åren 1968–1970. Därmed ansvarar jag personligen för tolkningar och värderingar som framförs i denna bok.

Till dem som möjliggjort genomförandet av detta arbete vill jag rikta ett varmt tack. Min lärare, professor Gunnar Boalt har gett mig värdefulla råd och uppmuntran under arbetets gång. Skattestrafflagutredningens huvudsekreterare, hovrättsassessor Anders Nordenadler har varit mig till stor hjälp i skattetekniska och juridiska spörsmål. Utredningsinstitutets byråchef Edmund Rapaport har genom sitt stöd starkt bidragit till att arbetet kunde slutföras.

Ett särskilt tack riktas till de personer som ingått i det team vid utredningsinstitutet som arbetat med undersökningen. Byrådirektör Lars-Viktor Säfström har medverkat vid planeringen och administrationen av datainsamlingen. Byrådirektör Ingvar Lyselius har verkställt stickprovsplanen. Förste aktuarie Thure Sollander har som biträdande fältchef lett intervjuarnas arbete. Byrådirektör Göran Jostin och aktuarie Lars Johnsson har valt databehandlingsprogrammen och haft hand om programmeringsarbetet. Som statistisk konsult medverkade avdelningsdirektör Håkan Lindström. Renskrivningen av manuskriptet har utförts av kansliskrivare Britta Johansson och fru Doris Olsen. 200 av utredningsinstitutets lokalombud har genomfört de intervjuer som denna avhandling baseras på. Slutligen riktas ett varmt tack till de 1 623 respondenterna som ställt sig till förfogande för en omfattande intervju.

Stockholm i mars 1970

Joachim Vogel

1 Bakgrund och allmän referensram

1.1 *Allmänt om uppdraget*

I föreliggande betänkande redovisas en intervjuundersökning med ett riksrepresentativt stickprov personer som avlämnat självdeklaration. Undersökningens uppdragsgivare har varit den i december 1965 tillsatta skattestrafflagutredningen. Under sommaren 1967 inledde utredningen ett samarbete med statistiska centralbyråns utredningsinstitut i och för planeringen av en större sociologisk undersökning med syftet att bl a ge ett empiriskt beslutsunderlag inför en översyn av skattestrafflagen.

Tillsättningen av utredningen får ses som ett resultat av den enligt skattemyndigheternas uppfattning allt vanligare skattebrottsligheten. Man säger i utredningsdirektiven att falskdeklaration av många uppfattas som en relativt lindrig förseelse. Tillförlitliga uppgifter om omfattningen av de belopp som undandras det allmänna saknas visserligen, men man tror att det rör sig om avsevärda belopp. Därtill kommer att frestelsen att söka undandra sig beskattning anses ha stigit på senare år. Man understryker även att det alltmera blivit ett rättvisekrav från de lojala skattebetalarnas sida att fördelningen av skattebördan sker på det sätt riksdagen beslutat.

Beträffande åtgärderna för att förbättra skattemoralen sägs i direktiven:

> Man kan inte komma till rätta med skattefusk enbart genom skärpningar av strafflagstiftningen. Härutöver krävs åtgärder även av annat slag såsom förbättrad deklarationskontroll, upplysningsverksamhet rörande den allvarliga karaktären av dessa brott etc. Å andra sidan fyller ändamålsenligt utformade bestämmelser om straff och särskilda rättsverkningar en mycket viktig funktion, när det gäller att ge eftertryck åt kravet på ärlighet och omsorg vid deklarationernas eller arbetsgivaruppgifternas upprättande.

I utredningsdirektiven diskuteras emellertid huvudsakligen vissa rent juridiska aspekter på påföljdssystemet. Utredningen skulle således överväga deklarationsbrottens systematiska ställning, och då speciellt frågan huruvida dessa brott kunde infogas i brottsbalken, en åtgärd som man anser skulle kunna medverka till en allvarligare syn på dessa brott hos allmänheten. Dessutom skulle de sakkunniga överväga en övergång från normerade böter till dagsbotssystemet, vilket kunde kompletteras med en särskild straffskatt eller straffavgift. Brottsbeskrivningarna skulle vidare göras mera klart avfattade. Utredningen har kommit med förslag till riktlinjer för en sådan reform i ett betänkande (SOU 1969:42), till vilket hänvisas.

Huvudsyftet för den sociologiska undersökningen skulle vara att ge ett empiriskt underlag för en bedömning av "skattemoralen", dvs allmänhetens orientering till olika handlingsalternativ som är föreskrivna eller

förbjudna i rollen som skattebetalare. Det kan röra sig om *öppet beteende* såsom genomfört skattebrott eller *attityder* till sådana beteenden.

Det har redan sagts att utredningens uppgift har varit att överväga och ställa förslag till åtgärder såsom ändringar i den hittillsvarande skattestrafflagen, en fördjupad kontroll av lagbrott och förbättrad propaganda och upplysning med syfte att förbättra skattemoralen. För en djupare förståelse av utsikterna att med sådana åtgärder påverka skattemoralen skulle undersökningen om möjligt bidra med information om de orsakssammanhang som bestämmer sådana preferenser, som kan betecknas som icke önskvärda ur samhällets synpunkt.

Undersökningens andra syfte är att belysa hur det nuvarande deklarationssystemet fungerar i praktiken. Det skulle ske genom en kartläggning av allmänhetens kunskaper om deklarationssystemet, informationskanalerna samt det praktiska tillvägagångssättet vid deklarationsarbetet i form av anlitande av personell hjälp, kontrolluppgift och andra hjälpmedel.

Återstoden av detta kapitel ägnas nu åt en allmän beskrivning av den modell som styrt analysen av den förstnämnda problemställningen. Framställningen är här tämligen summarisk för att ge en snabb överblick över problematiken. I kapitlen 6–9 kommer den att utarbetas mera detaljerat. Undersökningens andra syfte behandlas däremot i ett sammanhang i kapitel 4. I kapitel 10 sammanfattas de slutsatser resultaten leder till, och där diskuteras även olika möjligheter att förbättra skattemoralen.

1.2 *Anomiteorin och teorin om differentiella möjligheter*

Beteenden och attityder kan allmänt sett uppfattas som försök till anpassning till en given stimulisituation. Situationen definieras av dels de yttre förhållanden som bildar individens miljö, dels de inre som omfattar individuella egenskaper i form av behov, kunskaper, erfarenheter, perception etc. De individuella egenskaperna är i sin tur ofta betingade av tidigare miljöförhållanden. Det aktuella handlingssättet i en given situation är en effekt av samspelet mellan den yttre miljön och de individuella egenskaperna. Detta betraktelsesätt kan också tillämpas på beteenden och attityder som är konflikt med de föreskrifter som följer med rollen som skattebetalare. Brott mot dessa föreskrifter kan ses som en funktion av de aktuella miljöbetingelserna, i detta fall en given samhällsstruktur i vidare mening, och de mera individuella egenskaper som förvärvats genom arv och tidigare miljöinflytanden.

De yttre egenskaperna i stimulisituationen, dvs miljöfaktorerna, är ofta gemensamma för alla individer. I andra fall kan de variera mellan grupper av individer, och således stratifiera befolkningen i klasser med olika livsvillkor. Variationer i beteenden och attityder mellan olika samhällsskikt kan i så fall förklaras av de aktuella skillnaderna i dessa avseenden. Den sociologiska ansatsen i denna undersökning innebär att analysen har koncentrerats på strukturella faktorer som definierar skillnader mellan samhällsskikt. Vi bortser därför från sådana rent individuella egenskaper som inte ansetts variera mellan grupper. De kan visserligen påverka beteendet för olika individer men bidrar inte till en förklaring av variationen mellan strukturellt definierade grupper. Vilka faktorer som skall föras till denna kategori är icke entydigt. Det val av variabler som har gjorts här representerar ställningstagandet i denna undersökning.

Utgångspunkten för den följande framställningen är att individerna känner behov av eller utsätts för ett normativt tryck att eftersträva vissa kulturellt accepterade och därför gemensamma mål. Enligt den s k anomiteorin, som bygger på tankegångar hos bl a Durkheim, Parsons och Merton, kan målen i vissa lägen placeras utom räckhåll för hela samhällen eller vissa samhällsskikt. Detta kan leda till ett socialt tillstånd av *anomi* som ökar risken för avvikande anpassningsformer. Merton (1957) skiljer i sitt välkända kategorischema mellan fem olika sätt att anpassa sig till de kulturella accepterade målen och

medlen för att nå dessa mål. Ett av dessa sätt är konformitet och de övriga varierande typer av avvikande anpassning: innovation, ritualism, reträtt och revolt. Merton utgår i sin framställning från personlig ekonomisk framgång som gemensamt mål och diskuterar detta mot bakgrunden av möjligheterna att förverkliga målen i det amerikanska samhället. Det förefaller lämpligt att anknyta till denna ekonomiska aspekt då det gäller förklaringen av skattemoralen. Deklarationsbeteende och attityderna till sådant beteende förefaller onekligen ha en starkt ekonomisk innebörd. Konflikter mellan personliga ekonomiska intressen och legala medlen att tillgodose dem har därför uppfattats som en väsentlig källa till avvikande anpassning.

De aktuella målen antas således vara av främst ekonomisk natur. Det gäller intresset att betala så lite skatt som möjligt, få så stort utbyte av staten som möjligt samt i vidare mening nå så goda personliga livsvillkor som möjligt. Accepterandet av dessa mål anses vara gemensamt för samtliga individer. Däremot kan en variation i möjligheterna att med legala metoder nå dessa målen föreligga mellan olika samhällsskikt. Det rör sig här om det existerande skattesystemet, som genom differentiell behandling av individerna efter bl a skatteförmåga, behov av samhällets stöd osv drar in olika mycket i skatter och ger olika mycket tillbaka i utbyte. Variationer mellan grupper vad gäller valet av anpassningsform kan nu ses som en följd av de legala möjligheter som ges i dessa avseenden av det rådande skattesystemet. Bilden kompliceras emellertid av variationer i individernas anspråksnivå och bedömning av det rimliga i de aktuella egna möjligheterna att tillgodose målen. Bedömningen väntas således ske efter vissa rättvisekriterier, som måste beaktas vid analysen.

Cloward (1959) m fl andra har påpekat lämpligheten att även ta hänsyn till de illegala möjligheterna som erbjuds. Även de illegala medlen kan anses ojämnt fördelade mellan olika samhällsskikt. Valet av anpassningsform skulle därför bestämmas av samspelet mellan legala och illegala möjligheter. Först då det illegala alternativet förefaller relativt sett mera lovande än det legala skulle enligt Cloward illegala medel användas.

Därmed har två typer av kriminogena faktorer avgränsats som har sitt ursprung i den existerande samhällsstrukturen. Genom att studera den faktiska fördelningen av legala resp illegala möjligheter såsom de kan avläsas av skattetabellerna, det nuvarande deklarationsförfarandet, deklarationskontrollen etc kan urskiljas en uppsättning relevanta variabler. Personer som intar olika positioner i dessa variabler bildar enligt detta resonemang grupper med *de facto* varierande status beträffande möjligheter att nå de kulturellt accepterade målen. Denna status antas medföra varierande benägenhet för de olika anpassningsformerna.

1.3 *Modellens teoretiska variabler*

Skillnader mellan individerna i dessa avseenden kommer att beskrivas med hjälp av tre typer av *determinanter,* variabler som i någon mening är grundläggande för variationer i skattemoralen. Den första gruppen har kallats utbytesvariabler. De beskriver dels det faktiska utbyte individerna har av skattebetalarrollen, dels hur beroende de är av ett gott utbyte av skattebetalarrollen. Inställningen till detta stipulerade utbyte som i fortsättningen behandlas under rubriken *aspirationer,* präglas av dessa förhållanden. De som har sämre utbyte väntas oftare ha för hög aspirationsnivå. Emellertid väntas vissa skillnader vara mera allmänt accepterade, t ex viss solidaritet med dem som har sämre inkomster (i kapitel 6 kommer denna problematik att beröras närmare). Å andra sidan medför egna resurser ett mindre beroende av det av skattesystemet stipulerade utbytet.

Den andra variabelgruppen beskriver den faktiska tillgången till illegala medel. Variablerna tar fasta på de luckor som finns i kontrollaparaten, och de tillfällen som erbjuds att förvärva kunskap om dessa luckor. Dessa variabler väntas påverka den subjektiva

uppfattningen om den egna tillgången till illegala medel, som i fortsättningen går under benämningen illegala *möjligheter.*

Den tredje variabelgruppen beskriver individernas sociala orientering. Den är en mötesplats för de kunskaper och erfarenheter som präglat individens värderingar. Det är dels de politiska grundvärderingarna (facklig anslutning) dels kunskaper om skattesystemet och samhället i övrigt. Individernas sociala orientering väntas påverka både aspirationer och möjligheter.

En fjärde grupp utgörs av vissa bakgrundsvariabler. De har emellertid endast tagits med i deskriptivt syfte.

Aspirationer och *möjligheter* uppfattas här som förmedlande variabler till modellens beroende variabel *preferenser,* som bl a skall ge en bild av skattemoralen. De förmedlande variablerna syftar således till att förklara sambandet mellan determinanter och preferanser. Endast om positionerna enligt determinanterna leder till höga aspirationer resp stora illegala möjligheter (enligt egen uppfattning) påverkas skattemoralen i negativ riktning.

1.4 *Modellen*

Tankegången i avsnitt 1.2–3 åskådliggörs i figur 1.1. I denna figur representerar pilarna kausalsamband som går i pilens riktning. Som synes antas de båda förmedlande variablerna påverka skattemoralen dels direkt, dels via varandra. Sambandet mellan dem betraktas således som funktionellt. De som anser sig ha stora illegala möjligheter och har små aspirationer kan öka sina anspråk eller förneka de illegala möjligheterna. Detta innebär att indiviken från cell c i figur 1.2 flyttar till cell d resp a. De som anser sig ha små illegala möjligheter och har höga aspirationer kan sänka sina anspråk eller söka efter illegala medel, vilket ofta leder till att individen anser sig ha stora illegala möjligheter. I dessa fall flyttar individen från cell b till resp a resp d. Samtliga dessa förskjutningar har samband med preferenserna. I cell d väntas den största anhopningen av individer med dålig skattemoral, och i cellerna b och c flera än i a. Förflyttningar till cell d väntas företrädesvis göras av personer med dålig skattemoral och till cell a av personer med god skattemoral. Dessa tanke-

Figur 1.1.

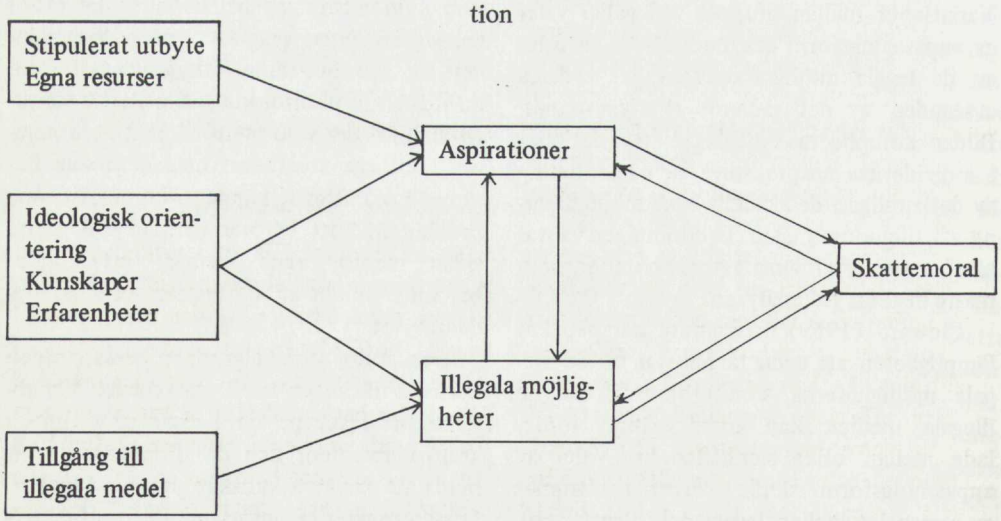

Figur 1.2.

		Aspirationer	
		låga	höga
Illegala möjligheter	små	a	b
	stora	c	d

gångar anknyter till balansteoretiska resonemang kring lösningen av konfliktsituationer (se t ex Abelson, 1966).

Dessa förskjutningar kan betecknas som rationella i den bemärkelsen att de görs för att bringa individens uppfattning av sin omvärld i samklang med hans beteende. Även andra förskjutningar, som vid första anblicken ter sig irrationella, är emellertid tänkbara. De innebär flyttning från cell a resp d till cell b eller c. Förskjutningar från a kan exempelvis göras av dem som har god skattemoral. Vid förflyttning från a till b representerar den en reaktion mot en rådande normlöshet hos andra grupper – anspråken stiger p g a kompensationskrav för andras falskdeklaration. Förskjutningar från cell a till c representerar en moralisk demonstration: man avstår från skattefusk trots stora möjligheter. Förskjutningat från cell d till b eller c antas företrädesvis göras av dem som har dålig skattemoral. Vid förflyttning från d till b ursäktas beteendet med att många andra har illegala möjligheter – och tar vara på dem. Förskjutningar d till c kan bli aktuella när felskdeklaranten vill ge deklarationssystemet legitimitet – dess nuvarande konstruktion är funktionell för hans vidkommande.

I det sistnämnda fallet är man benägen att uppfatta klassificeringen som en validitetsbrist. I alla övriga fall kan det däremot röra sig om reella förskjutningar i individens uppfattning. De kan emellertid också därtill ses som effekten av validitetsbrister. Till följd av dessa förskjutningar kan aktuella aspirationer och åsikter om illegala möjligheter i samband med själva valsituationen inte observeras direkt i en surveyundersökning med hjälp av indikatorer för de förmedlande variablerna, t ex genom att fråga individerna själva om sin inställning till skattesystemet och om sina illegala möjligheter. Andelen med låg skattemoral i en tabell motsvarande den i figur 1.2 ger däremot en dagsaktuell bild av sammansättningen i grupper med olika aspirationer och uppfattning om egna illegala möjligheter, som har deskriptivt intresse. De indikatorer för aspirationer och uppfattning om illegala möjligheter som kan komma till användning kan nämligen först uppmätas när den omstrukturering av aspirationer och möjligheter som är funktionell för det valda beteendet sedan har skett. Sambandet mellan determinanter och indikatorerna för de förmedlande variablerna tenderar därför att suddas ut, och man måste räkna med att de blir tämligen låga.

Det är emellertid ett väsentligt intresse att kunna jämföra aspirationer med individernas uppfattning om sina illegala möjligheter vid intervjutillfället och beskriva sambandet med skattemoralen. Det är vidare av intresse att veta närmare hur sambandet mellan dessa variabler är beskaffade. Dessa frågeställningar är grundläggande för en diskussion av möjliga åtgärder att förbättra skattemoralen. Eftersom de nämnda indikatorerna för aspirationer och illegala möjligheter icke kan anses valida för dessa variabler, återstår endast att använda determinanterna som mått på dem, eftersom de inte kan påverkas av omstruktureringen i dessa variabler. Detta kommer att ske i kapitel 9.

1.5 *Tidigare undersökningar*

Beteendevetenskapliga undersökningar med målsättningen att belysa orsaksförhållandena bakom skattemoralen saknas nästan helt i Sverige. I utlandet har vissa sådana undersökningar genomförts (se t ex Schmölders, 1960). De har emellertid begränsat intresse för vårt vidkommande, eftersom skattemoralen måste ses mot bakgrund av det aktuella skatteuttaget och skattesystemet, deklara-

tionssystemet, deklarationskontrollen osv. I Sverige har mindre omfattande undersökningar på senare år utförts av SIFO (1966) och Sveriges Radio (1968). Resultaten från dessa undersökningar refereras här icke närmare. Deras uppläggning har varit mindre ambitiös, och undersökningarna omfattar endast ett fåtal intervjufrågor som valts efter ett mera deskriptivt syfte. Sveriges Radios undersökning är dessutom tveksam ur metodologiska synpunkter (bortfallet torde vara 30 procent), medan SIFO:s undersökning inte kan bedömas i dessa avseenden med utgångspunkt från institutets publicering av undersökningen och dess resultat.

Riksskattenämndens kontrollbyrå har under senare år initierat en rad s k *kategorigranskningar* av vissa typer av uppgiftslämnare. Skattestrafflagsutredningen har vidare genomfört en *undersökning av taxeringsnämndernas ändringar* i de allmänna självdeklarationerna (deklarationsundersökningen) och en motsvarande *undersökning av deklarationer som varit föremål för prövningsnämndernas bedömning* (prövningsnämndsundersökningen). Utredningen ha vidare genomfört en *granskning av bötesdomar* (domsundersökningen). Samtliga dessa undersökningar ger en viss bild av felen i deklarationerna. Resultaten beskrivs i utredningens betänkande (SOU 1969:42).

1.6 *Disposition av redovisningen*

I kapitel 2 presenteras undersökningens uppläggning, mätförfaranden, urvals- och estimationsförfaranden samt fältarbetets utfall. Kapitel 3 ägnas åt en generell diskussion av de för en undersökning av föreliggande typ vanliga felkällorna mot bakgrunden av en allmän felmodell.

Undersökningens andra mera deskriptiva syfte behandlas i kapitel 4. Redovisningen omfattar praktiska deklarationsvanor i form av anlitande av hjälp mot bakgrunden av aktuella deklarationskunskaper och exponering för information från olika informationskällor om deklarationsförfarandet. Resultaten från kapitel 4 skall belysa deklarationssystemets funktionssätt, och får bilda en lämplig bakgrund till prövningen av den ovan beskrivna modellen för valet mellan olika sätt att anpassa sig till skattebetalarrollen.

I kapitel 5 presenteras determinanterna. Kapitlen 6, 7 och 8 ägnas sedan åt de förmedlande variablerna aspirationer resp möjligheter, samt preferenser för olika anpassningsformer. Redovisningen omfattar här marginalfördelningar för indikatorerna och sambanden med determinanterna. I kapitel 9 studeras de inbördes sambanden mellan aspirationer, möjligheter och preferenser. Variabelgrupperna sammanförs sedan för en analys efter värdena på determinanterna enligt ett särskilt kategorischema.

I kapitel 10 diskuteras alternativa åtgärder att förbättra skattemoralen mot bakgrunden av de erhållna resultaten.

2 Teknisk beskrivning av undersökningen

2.1 *Planeringen av undersökningen*

Planeringsarbetet inleddes under hösten 1967 med diskussioner med uppdragsgivaren rörande informationsbehovet. Det blev tidigt uppenbart att stor uppmärksamhet måste ägnas åt mätproblematiken, då ämnesområdet krävde närgångna och prestigeladdade intervjufrågor. Antalet variabler var av en storleksordning som eliminerade möjligheterna att utföra en enkätundersökning eller intervjuer via telefon. Det alternativet som sedan valdes, besöksintervjuer, föreföll dyrbart och känsligt för vissa typer av mätfel.

Med ledning av referensramen i kapitel 1 systematiserades och definierades de undersökningsvariabler som ingår i modellen. Variabellistan bildade utgångspunkten för formulärarbetet, som avslutades i januari 1968. Efter diskussion av ett första formulärutkast och viss justering av detta genomfördes i februari 1968 en mindre provundersökning. Den omfattade ca 80 personer som valts ut slumpvis i Storstockholmsområdet. Som intervjuare medverkade 8 av utredningsinstitutets lokalombud. Efter fältarbetets genomförande samlades man för en genomgång med undersökningsledningen. Därvid framkom vissa avvikelser från det normala i intervjuarnas arbete, som kunde vara relevanta för huvudundersökningen. Motståndet mot att bevilja intervjun var större än normalt, vilket kunde bero på det aktuella ämnesområdet. En större kategori intervjupersoner avböjde deltagande då de ansåg sig ha bristande kunskaper i skattefrågor.

Formuläret kunde justeras på relevanta punkter och intervjuarinstruktionerna förbättras. Intervjutidens längd hade visat sig överskrida den väntade, varför vissa begränsningar i variabellistan måste företas. Eftersom undersökningen även väntades bli problematisk ur bortfallssynpunkt planerades en rad speciella åtgärder för att minska individbortfallet och det partiella bortfallet i huvudundersökningen.

I anslutning till provundersökningen genomfördes också en granskning av självdeklarationerna för ett femtiotal personer som deltog i provundersökningen. Inför detta arbete hade i samråd med skatteexpertis utformats ett särskilt granskningsschema. Deklarationsgranskningen omfattade de senaste fem årgångarnas självdeklarationer och utfördes av en person med mångårig erfarenhet av taxeringsarbete. Arbetet omfattade bl a anteckning och kategorisering av åtgärder i taxerings- och prövningsnämnder, bedömning av ytterligare tänkbara ändringar i taxeringen, anteckning av vissa typer av inkomstposter och avdragsposter (för senare jämförelse med intervjudata) och bedömning av möjliga fel som kunde röjas av inkonsistenser mellan olika års deklarationer. Tanken var att med hjälp av denna granskning erhålla ett validitetskriterium för intervjusvaren avseende respondenternas beteende. Det är tydligt att en

tillfredsställande objektiv kategorisering efter illegalt resp legalt beteende icke kunde ske utan specialgranskning i form av taxeringsrevision och ev polisutredning. Den granskning av deklarationer som normalt utförs är emellertid relativt ojämn, och ger i många taxeringsdistrikt relativt stort utrymme för oupptäckta fel. En kvalificerad granskning skulle antagligen visa en högre felfrekvens och andra typer av fel än vad som normalt brukar upptäckas av skattemyndigheterna. Detta kunde man få ett starkt intryck av efter den ovan nämnda granskningen. I samråd med den skatteexpertis som anlitats bestämdes att en specialgranskning av detta slag borde genomföras med både de personer som deltagit i huvudundersökningen och dem som kom att ingå i bortfallet. En sådan granskning skulle i princip få samma utformning som den ovannämnda. Huvudsyftet skulle vara att söka kategorisera urvalspersonerna i fyra klasser efter den av granskaren uppskattade sannolikheten för skattebrott. Ehuru anslag beviljats för detta arbete, kunde tillstånd att få insyn i deklarationsmaterialet för huvudundersökningens urval icke erhållas. Kontrollundersökningen måste därför inställas.

2.2 *Population och urval*

2.2.1 Målpopulation och undersökningspopulation

Det föreföll av flera skäl lämpligt att begränsa undersökninen till enbart personer som är deklarationspliktiga. Därmed har uteslutits bl a hemmafruar, studerande och andra icke förvärvsarbetande. *Målpopulationen* utgörs således av *framtidens deklarationspliktiga.* Denna målpopulation har vi emellertid ingen möjlighet att studera. *Undersökningspopulationen* utgörs av motsvarande grupp som kan observeras i dag, nämligen de som deklarerat vid senaste deklarationstillfället eller haft inkomster för motsvarande beskattningsår fast de inte deklarerat.

Undersökningspopulationen begränsades dessutom av praktiska skäl till personer som fyllde 20–70 år under 1968, det år då undersökningen genomfördes, dvs födda under åren 1898–1948.

2.2.2 Urvalsdragning

Den viktigaste särredovisningsvariabeln i denna undersökning är yrkesställning med klasserna egen företagare, löntagare och övriga deklaranter. Egna företagare utgör endast ca 9 % av samtliga skattebetalare. Fördelningen är relativt stabil i tiden och känd från taxeringsstatistiken. Eftersom kostnadsramen för fältarbetet endast medgav ca 1600 intervjuer var det nödvändigt att överrepresentera företagarna för att därigenom erhålla tillfredsställande precision även för denna grupp. Antalet företagare i urvalet skulle därför vara ca 500.

Urvalsmetoden kan beskrivas som ett basurval med modifierat personurval. Valet av undersökningspopulation krävde ett register som skulle innehålla åldersuppgifter, uppgifter om personernas yrkesställning samt om de var deklarationspliktiga. Ett sådant register (i fortsättningen kallat inkomstbandet) finns och framställs för varje år på magnetband inom statistiska centralbyrån, där det utgör underlaget för den årligen återkommande inkomststatistiken. Detta register omfattar dock ej den grupp deklarationspliktiga som icke har deklarerat. Inkomstbandet omfattar dessutom endast personer som är födda den femte, femtonde och tjugofemte dagen i varje månad av dem som taxerats till högst 50 000 kr i statlig inkomstskatt, men samtliga som ligger över den gränsen. Urvalsmetoden måste därför anpassas till detta förhållande. Vidare skulle intervjuerna utföras inom de geografiska områden som bildar utredningsinstitutets basurval. Där är huvudparten av intervjuarna bosatta, vilket är av betydelse för fältarbetskostnaderna.

Med utgångspunkt från ovanstående villkor utarbetades urvalsplanen. Urvalsramen utgjordes av det register över totalbefolk-

ningen (RTB) som utredningsinstitutet förfogar över och som vid det tillfälle då urvalet drogs var baserat på 1967 års mantalslängder. Urvalsdragningen omfattade tre steg. I det första steget utvaldes 112 geografiska områden. Dessa utgjordes av utredningsinstitutets basurval enligt system B (se Sjöström, 1967). Det andra steget består i urval av födelsedatum, den femte och tjugofemte i varje månad, det tredje steget i ett systematiskt urval av personer födda dessa dagar och i åldrarna 20–70 år. En förutsättning för urvalets representativitet är därför att personer födda dessa dagar inte i relevanta avseenden skiljer sig från övriga.

Personurvalet genomfördes i två faser. Från mantalslängderna för Sveriges befolkning, som institutet numera har på magnetband utvaldes med hjälp av utredningsinstitutets standardprogram för urvalsdragning (STURV) inom basurvalet 16 694 personer (i fortsättningen kallade stora urvalet) som var födda den 5:te eller 25:te dagen i någon månad. Detta antal ansågs räcka till för att slutligen ge cirka 500 egna företagare. Förfarandet var det sedvanliga med systematiskt urval inom varje pue och urvalssannolikheter för personer inom ett pue omvänt proportionella mot dem som gäller för resp pue, vilket ger ett självvägt urval.

Stora urvalet kompletterades med uppgift om yrkesställning från inkomstbandet. Vid den tidpunkt då urvalet skulle dras, i februari 1968, var inkomstbandet för beskattningsåret 1967 ännu inte färdigställt. Det var därför nödvändigt att istället använda inkomstbandet för beskattningsåret 1966. Stora urvalets fördelning efter yrkesgrupp framgår av tablå 2.1.

En stor del av de frågor om deklarationsbeteende och uppgifter om ekonomiska förhållanden som ingår i undersökningen anknyter emellertid till det senaste deklarationstillfället (februari 1968) och förhållanden under beskattnings- och inkomståret 1967. Grupp 4 i tablån ovan utgjordes av personer som icke hade deklarerat för år 1966, men kunde ha gjort det för 1967. Grupperna 1–3 hade visserligen deklarerat för år 1966 men kunde sakna inkomst 1967, och därför ej heller vara deklarationspliktiga. En kontroll av dessa förhållanden var därför nödvändig och planerades ske på följande sätt. Det bestämdes att intervjuarna vid den inledande telefonkontakten med intervjupersonerna före intervjun skulle fråga dessa om de hade avlämnat deklaration för 1967 eller haft inkomster detta år. Endast om svaret var ja skulle intervju genomföras. På så sätt skulle ett stickprov av personer erhållas som deklarerat för år 1967 (eller borde ha gjort det). Yrkesgruppsindelningen i tablå 2.1 enligt ovan användes således som en stratifieringsvariabel som antogs korrelera mycket högt med den yrkesgruppsindelning som gällde för året 1967. Denna senare indelning utgör dock den faktiska klassificeringsvariabeln i resultatsredovisningen.

Tablå 2.1

Yrkesgrupp under beskattningsåret 1966		Antal
1	Egna företagare	1 094
2	Löntagare	9 547
3	Ej förvärvsarbetande	962
4	Personer som ej ingick i inkomstbandet	5 091
Totalt		16 694

Eftersom det maximala antalet utlagda intervjuer skulle vara 1 600, varav cirka 500 skulle genomföras med rörelseidkare, bestämdes att varannan av dessa och var tionde av de övriga (dvs grupperna 2–4) skulle tas ut för den slutgiltiga bestämningen av urvalet, som skulle ske i och med uppdateringen vid telefonkontakten. De sålunda uttagna personerna (i fortsättningen kallade lilla urvalet) fördelades efter yrkesgrupp *före* uppdateringen som framgår av tablå 2.2.

Tablå 2.2

Yrkesgrupp under beskattningsåret 1966		Antal
1	Egna företagare	547
2	Löntagare	955
3	Ej förvärvsarbetande	96
4	Personer som ej ingick i inkomstbandet	509
Totalt		2 107

Vid uppdateringen visade det sig att 311 personer ej tillhörde undersökningspopulationen. Av dessa hade 301 ej varit deklarationspliktiga för 1967 och 10 personer hade avlidit eller flyttat utomlands. Återstoden, 1 796 personer, visade sig tillhöra undersökningspopulationen, eller kunde inte uteslutas göra det eftersom de inte kunnat anträffas.

2.3 *Estimationsförfaranden*

2.3.1 Procenttal

Undersökningsresultaten redovisas huvudsakligen i estimat av procenten personer med viss egenskap i hela populationen (100 P) eller i vissa redovisningsgrupper (100 P'). Viktigast av dessa redovisningsgrupper är grupperna företagare och övriga deklaranter. Om antalet personer i populationen är N, antalet i en viss redovisningsgrupp N', och antalet personer med egenskapen N(e) resp N'(e), kan resp proportioner skrivas.

$$P = \frac{N(e)}{N} \quad \text{resp } P' = \frac{N'(e)}{N'}$$

En variabel X_i, där i = 1, 2, . . . N, definieras så att

$$X_i = \begin{cases} 1 & \text{om person i, i populationen, har egenskapen} \\ 0 & \text{i övriga fall} \end{cases}$$

och analogt definieras en variabel X'_i så att

$$X'_i = \begin{cases} 1 & \text{om personen har egenskapen och tillhör redovisningsgruppen} \\ 0 & \text{i övriga fall.} \end{cases}$$

$$\sum_{i=1}^{N} X_i = N(e) \quad \text{och} \quad \sum_{i=1}^{N} X'_i = N'(e).$$

Analogt med X_i och X'_i definieras x_i och x'_i med avseende på stickprovet.

Sannolikheten att ingå i det stora urvalet betecknas f.

Då är sannolikheten att ingå i det lilla urvalet

$f \cdot \frac{1}{2}$ om personen var egen företagare enligt inkomstbandet 1966, och

$f \cdot \frac{1}{10}$ för övriga.

För personerna i det egentliga stickprovet (efter uppdatering) definieras en ny variabel u_i där i = 1, 2, . . . n.

$$u_i = \begin{cases} x_i / \frac{1}{2} & \text{om person i var företagare enligt inkomstbandet 1966} \\ x_i / \frac{1}{10} & \text{i övriga fall} \end{cases}$$

Analogt definieras u'_i avseende en redovisningsgrupp.

Förväntningsrätta estimatorer av N (e) och N'(e) är

$$\hat{N}(e) = \frac{1}{f} \sum_{i=1}^{n} u_i \quad \text{resp} \quad \hat{N}'(e) = \frac{1}{f} \sum_{i=1}^{n} u'_i$$

Helt analogt med N (e) och N'(e) estimeras N och N'. Man definierar

Y_i = 1 för alla personer i populationen

$$Y'_i = \begin{cases} 1 & \text{om person i tillhör redovisningsgruppen} \\ 0 & \text{i övriga fall.} \end{cases}$$

$$\sum_{i=1}^{N} Y_i = N, \quad \sum_{i=1}^{N} Y'_i = N'$$

Motsvarande storheter i stickprovet betecknas y_i resp y'_i.

För person i i stickprovet definieras

$$v_i = \begin{cases} y_i / \frac{1}{2} & \text{om person i var företagare 1966} \\ y_i / \frac{1}{10} & \text{i övriga fall.} \end{cases}$$

Analogt definieras v'_i.

Förväntningsrätta estimatorer av N och N' är

$$\frac{1}{f} \sum_{i=1}^{n} v_i \quad \text{resp} \quad \frac{1}{f} \sum_{i=1}^{n} v'_i$$

Kvotskattningar av P och P' är

$$\hat{P} = \frac{\sum_{i=1}^{n} u_i}{\sum_{i=1}^{n} v_i} \quad \text{resp} \quad \hat{P'} = \frac{\sum_{i=1}^{n} u'_i}{\sum_{i=1}^{n} v'_i}$$

2.3.2 Slumpfel

På grund av urvalets komplicerade karaktär krävs ett omfattande symbolsystem för att i detalj beskriva variansestimatorerna. De kan erhållas med den teknik som beskrivs i Hansen-Hurwitz-Madow, vol II, kap 9 (1953). Av kostnadsskäl har varianserna inte kunnat beräknas.

En uppskattning av varianser för de skattade procenttalen måste därför göras på annat sätt. En viss uppfattning av deras storlek kan erhållas genom beräkning av

$$100^2 \cdot \frac{\hat{P}(1-\hat{P})}{n}$$

som är en skattning av variansen för ett procenttal vid obundet slumpmässigt urval (OSU). $\hat{P}$ och n har samma innebörd som i 2.3.1. Jämfört med variansen vid OSU tenderar basurvalet vid skattning av procenttal att ge större varians genom sin karaktär av flerstegsurval. Mot denna tendens verkar dock en stratifieringseffekt. Vissa jämförelser antyder att estimatorn för basurvalsvariansen vid skattning av procenttal och självvägande urval tenderar att ge varianser som är 1,2 gånger större än OSU-variansen. Den varians-estimator som används till basurvalet tenderar dock att vara en överskattning.

Svårare är att direkt ange effekten av att personerna samplas med varierande sannolikheter. Inom redovisningsgrupperna företagare och övriga deklaranter har detta förmodligen mycket liten inverkan, eftersom personerna inom dessa redovisnings grupper nästan utan undantag har samma urvalssannolikhet. I hela populationen är det rimligt att variansen påverkas obetydligt när differensen mellan grupperna är liten, men att den kan påverkas märkbart i positiv eller negativ riktning vid större differenser.

Enligt resonemanget ovan skulle det vara möjligt att erhålla en måttlig underskattning av den verkliga variansen med OSU-variansen, förutsatt att man ej vill estimera ett procenttal för hela populationen eller en redovisningsgrupp där differensen mellan företagare och övriga deklaranter är stor.

Tabellerna har i regel försetts med "bastal" för att underlätta schematiska variansberäkningar enligt formeln

$$s^2(\hat{P}) = 100^2 \frac{\hat{P}(1-\hat{P})}{n'}$$

där n' är ett tal mindre än n,

$$n' = \sum_{i=1}^{n} \frac{v_i}{10} \quad \text{(jfr 2.3.1).}$$

$s^2(\hat{P})$ är följaktligen större än OSU-variansen p g a faktorn n/n' (n = 1623, n' = 1217). Denna estimator antas med givna reservationer vara en acceptabel uppskattning av den verkliga variansen. Ett approximativt 95 %-igt konfidensintervall för det sökta procenttalet beräknas enligt

$$100P \pm 2 \cdot 100 \sqrt{\frac{\hat{P}(1-\hat{P})}{n'}}$$

Här har nämnaren i $\hat{P}$ antagits vara en konstant. När denna är variabel kan variansen för 100 $\hat{P}$ eventuellt vara något större än $s^2(\hat{P})$.

Ett analogt resonemang gäller för redovisningsgrupper. När redovisningsgruppen emellertid endast innehåller företagare bör de

angivna bastalen multipliceras med 5, vilket innebär att de bättre motsvarar det faktiska antalet observationer.

2.3.3 Korrelationsanalys

Huvuddelen av variablerna ligger på ordinalskalenivå. Det innebär att variabelvärdena oftast endast kan rangordnas. Sambandsanalys av denna typ av material måste därför ske med fördelningsfria metoder. Till det korstabuleringsprogram som användes kopplades ett analysprogram, som för samtliga korstabeller där de båda ingående variablerna kunde rangordnas tog fram Kendalls rangkorrelationskoefficient tau-b (se Kendall, 1962). Beräkningen är baserad på korstabeller i vilka de båda strata sammanvägts, så att företagarna (enligt beskattningsåret 1966) fått vikten 0,2 och övriga vikten 1 (jfr avsnitt 2.3.2).

Data är således givna i en korstabell med r rader och k kolumner. Tau-b definieras i detta fall som

$$t_b = \frac{\sum_{pq}^{rk} n_{pq} \left(\sum_{\substack{i>p \\ j>q}} n_{ij} - \sum_{\substack{i>p \\ j<q}} n_{ij} \right)}{1/2 \sqrt{(n^2 - \sum^{r} n_i^2)\ (n^2 - \sum^{k} n_j^2)}}$$

n_{ij} = bastalet i cell ij. Analogt n_{pq}

$$n_{i.} = \sum_{j}^{k} n_{ij} = \text{bastalet i rad i}$$

$$n_{j} = \sum_{i}^{r} n_{ij} = \text{bastalet i kolumn j}$$

$$n = \sum_{ij}^{rk} n_{ij} = \text{summan av bastalet i alla celler}$$

Kendall (1962) har visat att Kendalls tau ofta är 2/3 av på motsvarande material beräknad produktmomentkorrelationskoefficient när förutsättningar för beräkningar av dessa koefficienter föreligger, förutsatt att ingendera är nära noll eller 1.

Variansen för täljaren i t_b (S_b) beräknas enligt följande: (se Weiss. 1968)

$$\sigma^2 (S_b) = \frac{1}{18} \Bigg[n(n-1)(2n+5) - \sum_{i}^{r} n_{i.}(n_{i.}-1)(2n_{i.}+5) - \sum_{j}^{k} n_{.j}(n_{.j}-1)(2n_{.j}+5) \Bigg] + \frac{1}{9n(n-1)(n-2)} \times \left[\sum_{i}^{r} n_{i.}(n_{i.}-1)(n_{i.}-2) \right] \times \left[\sum_{j}^{k} n_{.j}(n_{.j}-1)(n_{.j}-2) \right] + \frac{1}{2n(n-1)} \left[\sum_{i}^{r} n_{i.}(n_{i.}-1) \right] \times \left[\sum_{j}^{k} n_{.j}(n_{.j}-1) \right]$$

Nollhypotesen kan testas med

$$z = \frac{S_b}{\sigma(S_b)}$$

Det bör understrykas att tau-b och σ (S_b) har härletts under antagande om OSU. De sambandsberäkningar som kommer att redovisas baseras på korstabeller, där de ingående variablerna har den klassindelning som framgår i samband med presentationen av indikatorerna. Personer som ej besvarat någondera av frågorna ingår ej i sambandsberäkningen.

2.3.4 Regressionsanalys

Som ett alternativ till beräkningen av proportioner enl 2.3.1, har vissa regressionsberäkningar gjorts. Avsikten har varit att studera vissa effekter då påverkan från tredje faktorer konstansthålls. En linjär regressions-

ekvation har anpassats till ett större antal oberoende variabler. Anpassningen har skett stegvis. Data har i viss utsträckning måst dikotomiseras, och dummyvariabler har införts för att möjliggöra beräkningarna. Beräkningar har utförts dels under antagandet att endast huvudeffekter förekommer, dels under antagande om både huvudeffekter och samspelseffekter. För en kortfattad beskrivning av regressionsmetoden hänvisas till Dixon och Massey (1957). En närmare beskrivning av den här tillämpade beräkningsmetoden återges i redogörelsen för dataprogrammet BMD 02R, som finns inom SCB.

2.3.5 Faktoranalys

I kapitel 9 redovisas s k faktoranalyser med indikatorer för samtliga i modellen ingående variabler. Vid faktoranalys sker en uppdelning av variansen i varje indikator i dels ett antal komponenter som härrör från vissa övergripande faktorer, dels felvariation. Varje indikator som ingår i analysen representeras i en faktormatris med korrelationskoefficienter för sambandet med varje faktor, de s k faktorladdningarna. Kommunaliteten beskriver hur stor del av variansen som förklaras i de i analysen ingående faktorerna. Faktorernas innebörd kan tolkas med hjälp av faktorladdningarna. För en utförlig beskrivning hänvisas till Jöreskog (1963). En lättillgänglig beskrivning av faktoranalys ges bl a av Blalock (1960) eller Elmgren (1955).

2.4 *Fältarbete och bortfall*

Fältarbetet utfördes av ca 200 av utredningsinstitutets lokalombud. Utöver den allmänna utbildningen i intervjuteknik erhöll de en specialutbildning inför denna undersökning i form av en brevkurs. Brevkursen följdes upp med övningsuppgifter och kunskapskontroll. Speciell tonvikt lades vid bortfallsreducerande åtgärder.

Fältarbetet påbörjades under slutet av maj 1968. Efter ett introduktionsbrev kontaktades de personer som hade telefon för överenskommelse om lämplig tidpunkt för intervjun. Då ställdes samtidigt frågor för uppdateringen av urvalet. Därefter genomfördes besöksintervjuerna, som i genomsnitt tog ca 70 minuter i anspråk. Fältarbetstiden hade valts att inte infalla alltför nära i tiden till höstens valrörelse, och till deklarationsarbetet i februari, för att respondenterna skulle få ett visst perspektiv på de aktuella frågeställningarna. Maj månad föreföll därför vara en lämplig startpunkt. Efter tre veckor hade 77 procent av nettourvalet intervjuats. Intervjuarbetet avslutades den 15 september.

Omkring 10 procent av stickprovet vägrade att delta i undersökningen i samband med den första kontakten. För vägrarbearbetningen användes individuella vägrarbrev som syftade till en analys av argumenten för att icke delta i undersökningen. Vägrargruppen kunde därigenom minskas med ca 4 procentenheter. Därutöver kontaktades vissa typer av vägrare per telefon av kvalificerad personal från institutets fältsektion. Även omfördelningar av vägrare till andra intervjuare företogs. Svarsfrekvens och individbortfall framgår av tablå 2.3.

Tablå 2.3.

	Antal	Procent
Nettourval	1 796	
Bortfall, totalt	173	9,6
därav vägran	111	6,2
ej anträffade	34	1,9
sjukdom	28	1,6
Antal intervjuade	1 623	90,4

Bortfallet blev högre än vad som är normalt vid utredningsinstitutets undersökningar av liknande typ. Med hänsyn till frågeställningarnas art, tidpunkten för fältarbetet, urvalet m m var emellertid ett högre bortfall väntat. Vissa kontroller av bortfallets struktur har genomförts. De redovisas i avsnitt 3.4.3.

2.5 *Bearbetning*

Sedan intervjumaterialet insamlats genomfördes sedvanlig granskning och kodning kompletterad med en stickprovsmässig kontroll av detta arbete. Materialet överfördes efter stansning och kontrollstansning till sex hålkort per respondent. För varje urvalsperson framställdes vidare ett sjunde hålkort som innehöll bl a inkomstuppgifter för urvalspersonen och ev make/maka, vilka hämtats från inkomstbandet. Ett åttonde hålkort stansades med uppgifter från de s k urvalsblanketterna som innehåller uppgifter om intervjuarnas erfarenheter av kontakten med respondenterna. Dessa uppgifter skulle sedan användas för en belysning av bortfallsproblematiken (se vidare kapitel 3).

Tabellbearbetningen inleddes med bildandet av vissa index med hjälp av ett av utredningsinstitutets standardprogram TRAM. Därefter genomfördes tabellframställningen med ett av utredningsinstitutets standardprogram för korstabuleringar KOTAB 1. Regressionsanalyserna är utförda med hjälp av ett av statistiska centralbyråns analysprogram BMD 02R. Faktoranalyserna har utförts med ett program för analys enligt Jöreskogs metod, som finns inom SCB.

3 Resultatens tillförlitlighet

3.1 *Inledning*

Resultatens tillförlitlighet är beroende av förekomsten av felkällor i undersökningen och de sätt på vilka dessa angripits, och eventuellt kunnat kontrolleras. I detta kapitel diskuteras olika typer av felkällor. Detta sker efter en systematisk uppställning av feltyper efter de stadier i undersökningen i vilka de uppstår. Följande feltyper kommer att diskuteras:

1 *ramfel,* som avser fel i urvalsramen som leder till att skattningarna inte avser den undersökningspopulation som angivits,

2 *urvalsfel,* fel i skattningen som beror på att endast ett urval studeras,

3 *bortfallsfel,* som kan uppstå p g a att mätvärden för individer som ingår i nettourvalet inte kunnat erhållas,

4 *respondentfel,* som uppstår då respondenten medvetet lämnar felaktiga svar,

5 *instrumentfel,* som uppstår då mätinstrumentet framkallar omedvetet felaktiga svar,

6 *intervjuarfel,* som uppkommer då intervjuaren medvetet eller omedvetet utför sitt arbete på ett sätt som ej var avsett av undersökningsledningen,

7 *bearbetningsfel,* som orsakas genom felaktig manuell eller maskinell bearbetning av de uppgifter som samlats in.

För att ge en uppfattning av förekomsten och betydelsen av olika fel i de redovisade skattningarna presenteras i det följande de åtgärder som vidtagits för att minska och kontrollera felen. Dessutom diskuteras felens sannolika storlek enligt olika kriterier för en sådan bedömning. Framställningen i detta kapitel avser att vara generell. Inflytande från felkällorna 3–7 ovan är emellertid ofta olika starkt för olika variabler i undersökningen. Av detta skäl kommer felproblematiken utöver den generella diskussionen i detta kapitel även att tas upp i samband med resultatsredovisningen.

3.2 *Definition av totalfelet*

Vid valet av mätinstrument har man att värdera förekomsten av fel inom var och en av ovannämnda kategorier. Uppgiften är att mäta enskilda variabelvärden X_i, som vi i någon mening betraktar som de sanna. Det mätvärde man får, x_i, är beroende av de aktuella mätfelen av m olika slag $\epsilon_{i1} \ldots\ldots \epsilon_{ij} \ldots\ldots \epsilon_{im}$.

$$x_i = X_i + \epsilon_{i1} + \epsilon_{i2} \ldots\ldots + \epsilon_{ij} + \ldots\ldots + \epsilon_{im} = X_i + \sum_{j=1}^{m} \epsilon_{ij} \qquad (3.1)$$

Om man, för att förenkla den fortsatta framställningen, antar obundet slumpmässigt urval är en estimator av populationsmedelvärdet

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} x_i \qquad (3.2)$$

Estimatorns väntevärde är

$$E(\bar{x}) = \mu + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} E \sum_{j=1}^{m} \epsilon_{ij} = \mu + \sum_{j=1}^{m} \bar{\epsilon}_j \qquad (3.3)$$

där $\mu = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^{N} X_i$, dvs medelvärdet i populationen.

När vi skall bedöma de mätvärden vi erhållit i vår undersökning finner vi att estimatorn (3.2) ger icke-skeva skattningar endast under villkoret

$$\sum_{j=1}^{m} \bar{\epsilon}_j = 0 \qquad (3.4)$$

Termen $\sum_{j=1}^{m} \bar{\epsilon}_j$ är skattningens totala systematiska fel och $\epsilon_1 \ldots\ldots \epsilon_j \ldots\ldots \epsilon_m$ de systematiska fel i undersökningen som beror på var och en av de m feltyperna.

Estimatorn (3.2) antas vidare ha en slumpfördelning som beror av var och en av de m feltyperna.

Variansen för estimatorn (3.2) kan skrivas

$$\sigma^2(x) = E\left[\bar{x} - E(\bar{x})\right]^2 \qquad (3.5)$$

$$= \left(\frac{1}{n} - \frac{1}{N}\right) \sigma^2 (X_i) + \qquad (3.6)$$

$$+ \left(\frac{1}{n} - \frac{1}{N}\right) \sum_{j=1}^{m} \sigma^2(\epsilon_{ij}) + \qquad (3.7)$$

$$+ 2\left(\frac{1}{n} - \frac{1}{N}\right) \sum_{j=1}^{m} \mathrm{Kov}(X_i, \epsilon_{ij}) + \qquad (3.8)$$

$$+ 2\left(\frac{1}{n} - \frac{1}{N}\right) \sum_{j=1}^{m} \sum_{\substack{k=1 \\ j \neq k}}^{m} \mathrm{Kov}(\epsilon_{ij}, \epsilon_{ik}) \qquad (3.9)$$

Variansen för estimatorn (3.2) skulle varit (3.6) om inga mätfel hade funnits. Termerna (3.7–9) tillkommer p g a mätfel. I vissa fall kan dock förekomsten av systematiska fel medföra lägre varians. Detta gäller om

$$2 \left[\sum_{j=1}^{m} \mathrm{Kov}(X_i, \epsilon_{ij}) + \sum_{j=1}^{m} \sum_{k=1}^{m} \mathrm{Kov}(\epsilon_{ij}, \epsilon_{ik}) \right]$$

är negativ och dess absolutbelopp är större än $\sum_{j=1}^{m} \sigma^2(\epsilon_{ij})$

Medelkvadratavvikelsen för estimatorn (3.2) blir

$$\mathrm{MSE} = \sigma^2(\bar{x}) + \left[\sum_{j=1}^{m} \bar{\epsilon}_j \right]^2 \qquad (3.10)$$

I avsnitt 3.3 diskuteras nu slumpfelen för de olika typer av skattningar som kommer att redovisas. I avsnitt 3.4 diskuteras olika typer av systematiska fel.

3.3 *Slumpfel*

I den felmodell som valdes i avsnitt 3.2 kan den slumpmässiga komponenten i samtliga uppräknade felkällor representeras med hjälp av gängse variansestimatorer.

I avsnitt 2.3.2 har som approximation av slumpfelet för de i tabellerna angivna procenttalen föreslagits

$$s(\hat{P}) \approx \sqrt{\frac{100^2\, \hat{P}(1-\hat{P})}{n'}} \qquad (3.11)$$

där n′ skulle utgöras av "bastal" enligt den definition som givits i avsnitt 2.3.2. Denna estimator avviker från den med hänsyn till urvalsmodellen riktiga i flera avseenden, och kan därför ge en mindre underskattning eller överskattning av slumpfelet, beroende på ett flertal faktorer. För en diskussion av dessa hänvisas till kapitel 2.

Beträffande olika typer av signifikanstest av tau-b-koefficienter hänvisas till Weiss

(1968). De signifikanstest som redovisas har genomgående utförts på 5-procentsnivån. Korrelations- och regressionskoefficienter i tabellerna som går i väntad riktning har skrivits med kursiv stil, och signifikans har markerats med s.

3.4 *Systematiska fel*

3.4.1 Ramfel

Det register från vilket ett urval skall dras bör innehålla samtliga enheter som skall ingå i undersökningspopulationen. Om detta inte är fallet föreligger en *undertäckning* av undersökningspopulationen och undertäckningsfel i skattningarna. I den mån ytterligare enheter ingår i urvalsramen som inte skall ingå i undersökningspopulationen, skall dessa kunna identifieras och uteslutas vid urvalsdragningen. När detta icke kunnat ske föreligger *övertäckning* av undersökningspopulationen i det urval som tagits ut, och vi riskerar förekomst av övertäckningsfel. Om enheter ingår flera gånger i urvalsramen skall detta antal gånger vara känt för varje sådan enhet. Fel av den sistnämnda anledningen kan emellertid inte anses föreligga i den urvalsram som användes.

Med övertäckningsfel avses således fel i skattningen som härrör från att det slutgiltiga urvalet innehåller personer som icke skall ingå i undersökningspopulationen. De personer som skulle intervjuas skulle identifieras efter en telefonkontakt med ett större urval personer. Bland de 1 623 personer som intervjuades, och alltså sagt att de hade deklarerat saknas 3.0 procent i inkomstbandet för 1967 när detta fanns tillgängligt sex månader senare, på hösten 1968. Detta tycktes innebära att de enligt inkomstbandet inte registrerats som deklaranter. En mindre avvikelse var dock väntad p g a fel i den bearbetning som låg till grund för inkomstbandet och vår egen kortmassa. De personer som ingick i urvalet matchades nämligen mot inkomstbandet med hjälp av folkbokföringsnumret, och vid överförandet av dessa nummer kan i olika led av bearbetningen fel ha uppstått. En total differens av tre procent ansågs rimlig med hänsyn till bearbetningsrutinerna. Intervjuuppgifterna tydde genom sin fullständighet vidare på att de nämnda 3 procenten verkligen hade deklarerat för inkomståret 1967. Därför accepterades de uppgifter som lämnats vid den inledande telefonkontakten, och samtliga som uppgav sig ha deklarerat fick ingå i det slutgiltiga urvalet.

Med undertäckningsfel avses fel i skattningarna som härrör från att personer som ingick i undersökningspopulationen inte har ingått i urvalsramen och därför inte kunnat komma med i urvalet. Betydelsen av denna typ av fel är givetvis beroende av dels undertäckningens storlek uttryckt i andel av dem som var med i urvalsramen och hur selektiv denna andel är, dvs skillnaden mellan variabelvärden för dem som ingick i urvalsramen och dem som inte gjorde det.

Sammanlagt uppgav 308 av 2 107 personer vid den inledande telefonkontakten att de ej hade deklarerat. Dessa uppgifter kunde inte kontrolleras vid detta tillfälle utan först sex månader senare. Det visade sig då att sju av dessa 308 personer återfanns i inkomstbandet för 1967 och att således intervjuuppgifter för dessa ej erhållits. Det var av mättekniska skäl olämpligt att så lång tid efteråt söka insamla dem. Dessa sju personer bör istället betraktas som bortfall och har därför redovisats som ej anträffade. Ett egentligt undertäckningsfel kan därför endast föreligga i den mån vi inte kunnat fastställa att en person som uppgett sig inte ha deklarerat trots detta gjort det. Detta skulle kunna ske vid felaktigt folkbokföringsnummer, vilket skulle leda till att matchningen mot inkomstbandet skulle misslyckas. Eftersom denna risk är ganska liten kan undertäckningsfelen negligeras.

3.4.2 Urvalsfel

Det urvalsförfarande som används i undersökningen är ett sannolikhetsurval, dvs urvalssannolikheterna har varit kända. Dess-

utom ger de estimatorer som används genomgående icke-skeva skattningar. Systematiska fel som orsakats vid urvalsdragningen torde saknas då detta arbete skett helt maskinellt och kunde kontrolleras i alla led med enkla medel.

3.4.3 Bortfallsfel

Bortfallsfel uppstår när variabelvärden för en del av stickprovet inte är kända, och bortfallsindividerna i något avseende avviker från nettourvalet. Bortfallet kan t ex vara selektivt i bemärkelsen att medelvärdet för en variabel avviker i bortfallsgruppen, att fördelningen av variabelvärden är annorlunda, att sambandet mellan två variabler i bortfallsgruppen är högre eller lägre än i nettourvalet etc, när det är just dessa avvikelser som lett till att individerna blivit bortfall. Eftersom skattningarna baseras på de intervjuade sker ofta en snedvridning av resultaten som leder till att man redovisar för låga eller för höga medelvärden, fördelningar som avviker från de som man fått om alla hade deltagit, eller för höga eller låga samband. Erfarenheten har visat att bortallet ofta är starkt snedvridande. Personer som vägrar gör det i regel därför att de har onormala åsikter, personer som ej anträffats för intervjun har ofta speciella fritidsvanor etc.

Storleken av bortfallsfelet är i regel svår att uppskatta. En övre gräns får man när man räknar ut den maximala effekten då samtliga variabelvärden för bortfallet läggs i den ena resp andra extrempunkten av fördelningen. Detta ger dock i regel en orealistisk överskattning av effekten av bortfallsfelet. En annan metod är den typ av kontrollundersökning, där man samlar in uppgifterna på annat sätt, ev med annan uppgiftslämnare. En sådan kontrollundersökning har diskuterats i avsnitt 2.1, men kunde inte genomföras av vissa orsaker. Attityddata kan dessutom i princip endast erhållas av respondenterna själva. Här har två metoder för att studera effekten av bortfall använts. Den ena är en strukturjämförelse mellan bortfall och nettourval. Den andra är en analys av sambandet mellan svarsbenägenhet och vissa viktiga undersökningsvariabler.

Tabell 3.1. Strukturjämförelse mellan de intervjuade och bortfallet. Procenttal

		De intervjuade	Hela bortfallet	Enbart vägrarna
Egen nettoinkomst/år				
	– 20 000	55,5	63,1	60,3
	20 001 – 30 000	26,7	23,6	29,3
	30 001 – 40 000	7,5	2,9	4,7
	40 001 –	7,7	4,9	3,6
	Uppgift saknas	3,7	5,5	2,2
Redovisningstyp				
	Egen företagare	8,7	3,4	4,7
	Löntagare	79,7	76,3	88,7
	Övriga	11,6	20,3	6,6
Kön				
	Män	58,3	48,2	45,2
	Kvinnor	41,6	51,8	54,8
Ålder				
	20–29 år	23,7	21,4	21,1
	30–39 år	18,9	15,9	13,5
	40–49 år	21,2	19,8	21,7
	50–59 år	18,6	20,6	27,3
	60–70 år	17,6	22,4	16,4
Samtliga		100	100	100
Bastal		1217	146	90

I tabell 3.1 ges en jämförelse mellan nettourvalet och bortfallet vad gäller värdena på de fyra variabler där variabelvärdena för samtliga var kända – de är hämtade från inkomstbandet. Som synes föreligger ett visst samband mellan inkomst och deltagande i undersökningen. Bortfall är något vanligare bland lägre inkomsttagare. Detta bekräftar en erfarenhet som gjordes under fältarbetet: de som ansåg sig ha sämre kunskaper om skattesystemet var mindre benägna att delta. Andelen i den lägsta inkomstgruppen bland de intervjuade skulle dock endast öka med mindre än en procentenhet om samtliga bortfallsindivider hade deltagit. De egna företagarna är däremot underrepresenterade i bortfallet. När det gäller könsfördelningen visar sig kvinnorna vara överrepresenterade i bortfallet, och särskilt starkt i vägrargruppen. Åldersfördelningarna uppvisar endast små skillnader.

Smärre skillnader mellan bortfall och intervjuade kan ses som orsakade av slumpen – bortfallet kan ju uppfattas som ett ganska litet slumpmässigt stickprov ur bruttourvalet. De skillnader som finns mellan bortfall och nettourval är dessutom så små att de endast kan påverka den fördelning man fått om alla deltagit i undersökningen med maximalt en procentenhet.

Ett annat sätt att bedöma eventuella bortfallsfel är att jämföra intervjuade som visat olika stor svarsbenägenhet. Med svarsbenägenhet avses det motstånd respondenten bjuder intervjuaren tills en intervju kommer till stånd. De som valts ut för intervju delas in i olika klasser efter avtagande svarsbenägenhet. Minst två klasser skall avse dem som har kunnat intervjuas. Den sista klassen är bortfallet – med svarsbenägenheten noll. Om bortfallet är selektivt – dvs bortfallsindividerna relativt sett oftare är bärare av extrema egenskaper – bör denna tendens även visa sig då man jämför personer med olika svarsbenägenhet inom nettourvalet. Genom att studera sambandet mellan svarsbenägenhet och medelvärdet på en undersökningsvariabel bör man kunna axtrapolera medelvärdet för bortfallet. Ett analogt resonemang kan även föras kring fördelningar, samband etc. En rimlig hypotes är att sambandet mellan svarsbenägenhet och variabelvärdena är linjärt. Det betyder att en ökning av medelvärdet vid fallande svarbenägenhet inom nettourvalet skulle innebära att medelvärdet för bortfallsgruppen är högre än för gruppen minst svarsbenägna i nettourvalet.

Dessa tankegångar kan belysas av tabell 3.2. Svarsbenägenheten inom nettourvalet har mätts genom den tid som förflutit mellan första fältarbetsdagen och den dag då intervjun kunde genomföras, resp genom en indelning efter förekomst av initialvägran. Resultaten visar att svarsbenägenheten inte har något större samband med undersökningsvariablerna. Det är sedan en bedömningsfråga hur stort steg i svarsbenägenhet det är mellan bortfallet och de minst svarsbenägna i nettourvalet. I vart fall har inte heller denna analys kunnat påvisa stora bortfallsfel – även om de inte kan uteslutas för den skull.

3.4.4 *Respondentfel*

3.4.4.1 Några allmänna synpunkter

Deltagande i en intervjuundersökning och besvarandet av olika intervjufrågor ställer respondenterna inför en valsituation mellan alternativa svarsmönster. Ett grundantagande inom psykologiskt tänkande är att beteende riktas mot vissa bestämda måltillstånd, och att dessa måltillstånd korresponderar mot aktuella behov, som kan vara mer eller mindre medvetna för individen. Kombinationen av aktuella behov och måltillstånd som ett visst beteende anses leda till utgör motiven för individers handlande – i detta fall att delta i undersökningen eller ej, och att besvara frågorna på ett visst sätt. De olika motiven för alternativa handlingssätt ingår tillsammans i respondentens "psykologiska fält". Genom att studera detta fält och de motiv som ingår i det kan man förklara respondentens val av svarsalternativ. Vi kan exempelvis få en uppfattning om varför vi

Tabell 3.2. Samband mellan svarsbenägenhet och vissa undersökningsvariabler. Procenttal och tau-b-koefficienter

	Intervjun genomfördes							Deltog i undersökningen		
	25–31.5	1–5.6	6–10.6	11–15.6	16–30.6	1.7–1.10	Tau-b	utan invänd-ningar	efter initial-vägran	Tau-b
Rätt stor del av våra skatter går till menings-lösa ändamål % som instämmer	55,6	49,7	62,5	55,7	65,0	46,0	,01	56,7	48,3	–,02
Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	67,0	72,9	70,5	70,0	74,9	71,5	,05s	70,9	62,0	–,01
Tycker Ni att den skatt Ni betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar nej	41,1	42,4	45,6	43,3	48,3	45,6	,04s	44,3	33,6	–,02
Anta att Ni själv skulle vilja skattefuska. Tror Ni, att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som svarar nej	8,1	6,7	6,2	6,9	9,7	6,0	–,01	7,3	5,5	–,02
Anser Ni att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda extraförtjänst, även om det rört sig om arbete på fritid som man inte tjänat så mycket på? % som svarar nej	18,8	16,7	18,7	17,8	19,3	11,8	–,02	18,4	2,6	–,08s
Anser Ni att Ni tillhör den grupp människor som aldrig gjort större avdrag i sin deklaration än som varit befogat? % som svarar nej	19,9	15,6	11,5	19,3	10,0	10,9	–.02	16,7	13,0	–,04
Bastal	291	196	282	169	117	108		1109	54	

beviljas en intervju, varför vi får ett felaktigt svar, varför vi får ett sanningsenligt svar osv.

Det mätinstrument som skall användas konstrueras med utgångspunkt från bl a undersökningsledningens kunskaper eller förväntningar om de aktuella motiven bakom respondenternas val av handlingsalternativ i intervjusituationen, t ex mellan olika svarsalternativ. Det säger sig självt att denna kunskap aldrig kan vara fullständig. Motiven är ofta inte ens medvetna för respondenterna själva. Vid konstruktionen av mätinstrumentet bygger vi således på mer eller mindre tillförlitliga antaganden om de bakomliggande motiven för beteendet i intervjusituationen och söker finna en minsta gemensam nämnare för dem.

När antagandena om respondenternas psykologiska fält är felaktiga uppstår risken att mätinstrumentet kommer att ge oväntade systematiska avvikelser från det sanna värdet. Vi sammanfattar dem under beteckningen *respondentfel.* Hit kan även föras sådana fel som visserligen har förutsetts kunna förekomma, men av olika skäl inte kunnat kontrolleras eller elimineras. Som respondentfel räknas i första hand de fel som individerna själva är mer eller mindre medvetna om. Denna typ av fel torde utgöra undersökningens huvudsakliga problem.

Innan vi går vidare är det därför lämpligt att sätta in problemen i samband med konstruktionen av mätinstrument i ett vidare sammanhang. Vid planeringen av en undersökning har man i regel att välja mellan olika fördelar och nackdelar hos alternativa mätinstrument. Målet är dels att komma så nära som möjligt den uppsättning frågeställningar som initierade undersökningen, dels att konstruera ett mätinstrument som så långt möjligt minskar risken för systematiska respondentfel. Dessa båda målsättningar är ofta oförenliga varför mer eller mindre acceptabla kompromisslösningar måste accepteras. Därutöver kräver frågeställningar som tas upp i samma undersökning ofta olika mätinstrument. Ibland är besöksintervjuer lämpliga, i andra situationer telefonintervjuer eller en postenkät. Internt inom ett mätinstrument kan användningen av en viss frågeteknik för en viss frågeställning, eller det faktum att vissa frågeställningar överhuvudtaget tas med, påverka svaren på andra intervjufrågor. Även här framtvingas alltså en kompromisslösning. Ett tredje problem är att ett mätinstrument som är lämpligt för en del av respondenterna inte behöver vara acceptabelt för alla respondenter. Det finns en variation i detta avseende mellan respondenter som det gäller att hitta en gemensam nämnare för vid konstruktionen av mätinstrumentet. Respondentgrupper som kommer att avge felaktiga svar kan som regel aldrig helt undvikas. Sist men inte minst är valet av mätinstrument en kostnadsfråga. De direkta fältkostnaderna brukar som regel ta huvudparten av budgeten för en undersökning.

Kontrollundersökningar är ibland möjliga att genomföra men måste ofta strykas av kostandsskäl. Ett annat vanligt dilemma är att väga möjligheterna att nedbringa de systematiska felen genom bättre och mera dyrbara mätinstrument och/eller kontrollundersökningar mot den lägre slumpfelsnivå men kan få genom ett större stickprov. Med anledning av ovan nämnda skäl är mätinstrumenten sällan ideala eller optimala i den meningen att systematiska fel icke kan anses förekomma. Det väsentliga är att söka minimera dessa feltyper och lägga sig på en felnivå som kan anses försvarlig, samt ta hänsyn till felen vid tolkningen av resultaten. Det måste dock understrykas att man i de allra flesta fall saknar empirisk kunskap om den eventuella omfattningen av de systematiska respondentfelen. Vid tolkningen av resultaten bygger man därför i regel på subjektiva värderingar.

Ställningstagandet inför den problematik som här beskrivits har varit följande. Det var angeläget att få så stor bredd på frågeställningarna som möjligt. Av detta skäl skulle enkla intervjufrågor eller attitydpåståenden ersätta mera kvalificerade frågemetoder, såsom eventuella attitydskalor som kanske bättre skulle kunnat återspegla den variation som skulle studeras. En annan följd av detta

beslut var att besöksintervjuer måste genomföras, eftersom intervjutiden beräknades ligga omkring 60 minuter. Besöksintervjuer kunde dock, av skäl som vi återkommer till, misstänkas öka risken för vissa typer av fel. Möjligheterna till kontrollåtgärder visade också sig vara mycket begränsade. En separat kontrollundersökning var planerad, men måste inställas av skäl som undersökningsledningen inte kunde påverka.

3.4.4.2 Motiven för olika typer av respondentfel

Konstruktionen av mätinstrumentet innefattar för det första skapandet av vad man med en vag formulering skulle kunna kalla stämningen i intervjusituationen. Genom introduktionsbrev och personlig kontakt med intervjuaren får respondenten en mer eller mindre väl grundad allmän uppfattning av

1 syftet med undersökningen,

2 undersökningsledningen och intervjuarens inställning till de problemställningar som tas upp,

3 eventuella åtgärder som kan komma att vidtagas som följd av resultaten, samt

4 de effekter detta kan tänkas ha för olika måltillstånd som individen eftersträvar.

När intervjun börjat och fortlöper kommer denna uppfattning att stärkas eller modifieras som följd av den ytterligare information respondenten mottar undan för undan.

Respondenternas förväntningar präglar deras val mellan svarsalternativen på olika frågor. Förväntningarna skapar motiven för att avge riktiga eller felaktiga svar. I situationer där respondenterna uppfattar att avgivandet av det riktiga svaret innebär följder som är i konflikt med aktuella måltillstånd riskerar man att få felaktiga svar. För att söka bedöma riskerna för sådana systematiska avvikelser från det sanna värdet är det nödvändigt att analysera dels respondenternas förväntningar och dels de aktuella måltillstånden. Med hänsyn till de intervjufrågor som ingår i undersökningen kan det vara lämpligt att diskutera motiven för felaktigt svar med utgångspunkt från klassificeringen:

I undvikande av ekonomiska sanktioner (eller strävan efter ekonomisk belöning),

II undvikande av legala sanktioner, och

III undvikande av normativa sanktioner.

Möjligheten av ekonomiska, legala och normativa sanktioner kan dels gälla respondenten själv, dels andra personer eller grupper som respondenten kan vilja skydda genom att avge felaktigt svar.

Vid en mera principiellt avfattad presentation av här aktuella motiv att avge systematiskt felaktiga svar förefaller följande synpunkter vara mest relevanta. Undersökningen avser att ge ett empiriskt underlag för en bedömning av skattesystemets funktionssätt, särskilt "skattemoralen" i vårt land, ett syfte som torde ha varit uppenbart för samtliga respondenter. Det ligger också nära till hands att dra slutsatsen att undersökningen skulle komma att leda till förändringar av skattesystemet som också skulle förändra medborgarnas relativa utbyte i ekonomiskt avseende. De svar som respondenterna motiveras avge bör därför framställa respondenten och den grupp han tillhör i så gynnsam dager som möjligt. Man kan ställa upp en mångfald mer eller mindre trovärdiga hypoteser för dessa motiv, t ex följande.

Beträffande frågor om faktiskt deklarationsbeteende, attityder till skattebrott och illegala möjligheter antas således att de som praktiserat illegala metoder ej erkänner att de falskdeklarerat eller att de förfogar över illegala medel för att

1 undvika ekonomiska sanktioner: skatteskärpning för gruppen, anmälan till skattemyndigheterna med återbetalning av skatt till följd

2 undvika legala sanktioner: hårdare och

effektivare deklarationskontroll för gruppen, anmälan av intervjuoffret till skattemyndigheterna och åtal, böter eller fängelse som resultat

3 undvika normativa sanktioner: prestigeförlust för gruppen, personlig prestigeförlust inför intervjuaren.

Det kan även tänkas att de som *ej* använder illegala medel säger sig ha gjort det för undvikande av ekonomiska sanktioner: det egna utbytet skulle bli bättre i ett nytt skattesystem, varför man söker framkalla ett sådant genom felaktivt svar.

Beträffande frågor rörande aspirationer: de som har en aspirationsnivå som ligger över den som av olika skäl kan anses vara rimlig kan antas ha en tendens att inte erkänna detta, för undvikande av normativa sanktioner: prestigeförlust för gruppen och inför intervjuaren.

Beträffande frågor avseende determinanter kan antas att de som är bärare av egenskaper som av olika säl kan anses medföra lägre social status tenderar att undanhålla detta vid intervjun för undvikande av normativa sanktioner: prestigeförlust inför intervjuaren.

3.4.5 Instrumentfel

En viktig målsättning i samband med konstruktionen av mätinstrumentet är att ge det en utformning som motverkar de nyssnämnda respondentfelen, som således är avsiktliga. Det gäller emellertid även att ställa frågorna på ett sådant sätt att intervjupersonerna är kapabla att lämna de uppgifter man vill samla in – eller att anpassa innehållet i frågeställningarna efter respondenternas kapacitet. När det finns en diskrepans mellan de uppgifter man frågar om och de uppgifter respondenterna är kapabla att lämna föreligger en risk för instrumentfel. I det följande skall några typer av instrumentfel presenteras.

Intervjufrågorna syftar ofta till att ge undersökarna en i någon mening objektiv bild av en företeelse, som kanske endast intervjupersonen kan beskriva. Den bild respondenterna har fått av företeelsen i fråga är däremot ofta subjektivt färgad. Perceptionen av en företeelse sker i relation till individens behov, de måltillstånd han eftersträvar, hans kunskaper och förväntningar om verkligheten, För att uppnå överensstämmelse med dessa element sker en modifiering och förvridning av verkligheten i individens uppfattning. Detta är en process som ofta är omedveten och därför inte kan kontrolleras genom frågor till respondenten.

Språkbruk och abstraktionsnivå i frågorna är ett annat problem. Språkbruket kan variera mellan olika grupper och frågornas innebörd därför uppfattas på olika sätt. Frågeställningarna kan vidare vara för abstrakta och därmed leda till flera tolkningar.

Ett annat närbesläktat problem är vissa mer eller mindre grundläggande personlighetsdrag, som yttrar sig genom tendensen att lämna svar i samma riktning – ja-sägartendens resp nej-sägartendens. Couch och Keniston (1960) kallar motsvarande personlighetstyper *yeasayers* och *naysayers*. Jasägare karaktäriseras som *impulsively overexpressive,* de tenderar att svara ja, instämma, vara entusiastiska och okritiska. Nej-sägarna karakteriseras som *cautiously underexpressive,* de är mera moderata i sina svar, noggranna, konservativa och svarar oftare nej, undviker extrema svarsalternativ och avger svar endast då de vet vad de svarar på. Dessa tendenser gäller i stort sett oberoende av frågornas innehåll.

Jasägare och Nejsägare kan ses som ändpunkterna på ett kontinuum längs vilket individerna fördelar sig. Personlighetsdragen finns i större och mindre utsträckning hos individerna. Intervjufrågornas formulering kan lämna större eller mindre utrymme för dessa tendenser. Ett sätt att tackla denna problematik har varit att angripa frågeställningarna med ett flertal intervjufrågor, ofta så att ja-svar på en motsvarar nej-svar på en annan. Det som här har sagts understryker det viktiga i att vara försiktig med tolkningen av storleken av procenttal.

3.4.6 Intervjuarfel

Konstruktionen av mätinstrumentet bygger dessutom på förväntningar om intervjuarnas sätt att utföra sitt arbete. *Intervjuarfel* kan uppstå när dessa antaganden visar sig vara felaktiga eller man av andra skäl tvingats acceptera en ur denna synpunkt bristfällig metod. Intervjuarnas uppgift är att motivera respondenten att avge sanningsenliga svar samt ställa frågor och klassificera svar efter ett i förväg fastställt mönster. Intervjuarbete är ett samspel mellan intervjuare och respondent. Respondenten och intervjuaren utvecklar förväntningar på varandra: vilket svar intervjuaren väntar sig resp hur respondenten kommer att svara. Intervjuarens uppgift är att lära respondenten att inte låta förväntningarna påverka svaret och för egen del söka undvika att de påverkar det svar han noterar i formuläret.

I den mån intervjuaren låter sina förväntningar påverka arbetet kan intervjuarfel uppstå t ex när

1 frågorna ges en annan och ledande formulering eller

2 respondentens svar klassificeras felaktigt.

Intervjuaren kan vidare framkalla olämpliga förväntningar hos respondenten. Denna typ av fel har vi emellertid redan diskuterat i avsnitt 3.4.4.2, där de har förts till respondentfelen.

Till intervjuarfelen kan vi även räkna brister i arbetssättet som icke kan hänföras till samspelet mellan intervjuare och respondent. Det kan vara fråga om

3 missförstånd av givna instruktioner (bristfällig styrning) eller

4 genomförande av intervjuer med fel eller fiktiv person.

Till de viktigaste åtgärderna för undvikande av intervjuarfel hör utbildningen av intervjuarna samt kontroll av deras kunskaper som sina aktuella arbetsuppgifter. De lokalombud för utredningsinstitutet som deltog i undersökningen som intervjuare har i regel flerårig erfarenhet av intervjuarbete. I grundutbildningen ingår en orientering om intervjusituationens psykologi med särskild tonvikt vid fel av typ 1 och 2. För att motverka fel av typ 3 erhöll intervjuarna en specialutbildning med anknytning till det aktuella intervjuformuläret och de mätmetoder som ingår i det. Denna utbildning kontrollerades med hjälp av en övningsskrivning och provintervju. Före utarbetandet av det slutgiltiga intervjuformuläret evalverades dessutom erfarenheter rörande formulär och instruktioner från provundersökningen genom bl a diskussioner med intervjuare som deltagit i denna. Förekomsten av fusk (typ 4) kontrollerades i denna undersökning genom en kontrollenkät med urvalspersonerna. Vid utredningsinstitutet är detta en rutinåtgärd som även genom sin existens torde minimera risken för denna typ av fel.

3.4.7 Bearbetningsfel

Även i samband med hanteringen och bearbetningen av intervjuformulär, hålkort, råtabeller samt redigeringen och utskriften av de färdiga tabellresultaten kan fel uppkomma. Vissa av dessa fel kan vara svåra att upptäcka. Kontrollmöjligheterna är ofta avancerade och dyrbara. Av kostnadsskäl har endast begränsade resurser kunnat avsättas till kontroll av bearbetningsrutinerna. Målsättningen har därför varit att använda relativt enkla standardrutiner, samt en omsorgsfull förplanering i förening med stickprovskontroller i olika led av bearbetningen.

Intervjuformuläret hade gjorts i stort sett helt självkodade, vilket vid sidan av en standardisering av intervjusituationen medförde ett enkelt granskningsarbete. Arbetet omfattade enbart kontroll av att svar markerats samt ett fåtal kodningar. Det utfördes i två etapper, vilka båda innehöll oberoende kontroller av identifikationsbegreppen, som var nödvändiga för samkörningen med inkomstbandet och överföringen av bl a inkomstuppgifter. Granskningsarbetet kontrollerades slutligen genom stickprovstagning.

Stansningen underlättades också genom

att formuläret var självkodande. Materialet kontrollstansades dessutom i sin helhet.

I normala fall brukar hålkortsmassor kontrolleras med hjälp av specialprogram för kontroll enligt logiska villkor. Med hänsyn till storleken av materialet, det stora antalet frågor som ingick i undersökningen och kostnaderna för en sådan kontroll valdes att avstå från ett fullständigt kontrollprogram. Istället användes olika stickprovskontroller på relevanta punkter vilka genomfördes i samband med tabellframställningen. De kontroller som har vidtagits ger intrycket att felen i tidigare led av bearbetningen torde ligga på en acceptabel nivå.

3.5 *Sammanfattande synpunkter på tillförlitligheten*

Undersökningens tillförlitlighet kan diskuteras med utgångspunkt från resultatens validitet och reliabilitet. Validiteten beskriver i vilken utsträckning mätmetoderna mäter det man avser att mäta. Reliabiliteten beskriver i vilken utsträckning mätmetoderna är fria från slumpeffekter. Vid bedömningen av validiteten sker en analys av de ev avvikelser från de teoretiska variablerna man har fått i den föreliggande undersökningen. När reliabiliteten är låg kommer även validiteten att vara låg – hög reliabilitet är således en av flera förutsättningar för hög validitet.[1]

Undersökningens reliabilitet är lättare att fastställa än validiteten. Den är beroende av slumpfelets storlek, och kan därför beräknas empiriskt. Slumpfelen för procenttal och korrelationskoefficienter kan ge en uppfattning om resultatens konstans vid upprepade mätningar av samma frågeställningar (förutsatt att inte opinionen förändras). Kontroll av reliabiliteten sker genom signifikanstest på 5-procentnivån. I regel är resultat som accepterats som stöd för hypoteserna baserade på sådana test.

Validiteten i denna undersökning är betydligt svårare att fastställa. Det skulle innebära en fullständig kontroll över de systematiska felen av olika slag och att kunna bedöma i vilken utsträckning de olika indikatorerna mäter de teoretiska variablerna, aspirationer, möjligheter och preferenser. En sådan bedömning måste i huvudsak vara baserad på subjektiva värderingar.

Undersökningens validitet kan möjligen accepteras av följande skäl. För det första tar den upp de väsentliga aspekterna kring aspirationer, möjligheter och skattemoral – dvs frågorna täcker in ämnesområdet ganska väl. Dessutom är intervjufrågorna i regel skäligen enkla: normalt språkbruk och inte alltför abstrakta och svåra att besvara. Datainsamlings- och bearbetningsrutiner är vidare ganska standardiserade. Risken för respondentfel är emellertid ett stort frågetecken, i synnerhet gäller det för frågor om skattemoral. Det förefaller emellertid rimligt att de kvantitativa estimaten av andelen med låg skattemoral är minimital, och de ger därför en värdefull information i avsaknad av andra kvantitativa data på detta område.

Validiteten kan även beläggas om de faktiska resultaten överensstämmer med de teoretiska förutsägelserna om dessa resultat. Vid en sådan överensstämmelse måste tydligen mätinstrumentet mäta vad det skulle mäta enligt intentionerna. Resultaten överensstämmer i själva verket ganska väl med förväntningarna. Validiteten är emellertid även ett kvantitativt problem. Skulle sambanden varit större om mätmetoderna hade haft större validitet? Man kan således inte ge ett kvantitativt uttryck för validiteten då sambanden vid en "ideal" undersökning inte är kända.

Bedömningen av tillförlitligheten bygger således i stor utsträckning på subjektiva värderingar av de olika felkällorna i undersökningen. Utfallet av denna bedömning måste också ses i relation till informationsbehovet: vilka alternativ till beslutsunderlag man har och hur pass grova mått som efterfrågas. Sådana överväganden har varit utslagsgivande för att undersökningen har genomförts, och med den här aktuella uppläggningen.

1 För en utförligare definition av begreppen se Selltiz m fl (1960) s 154–186, eller Boalt m fl (1968) s 154–162.

4 Information, kunskaper och deklarationsarbete

4.1 *Inledning*

Den modell som presenteras i kapitel 1 behandlar *medvetet* avvikande beteende i form av falskdeklaration. Här gäller intresset däremot det praktiska utförandet av deklarationsarbetet. Vi bortser då från de fel som begås medvetet utan koncentrerar oss istället på de omständigheter under vilka blanketterna blir ifyllda. Redovisningen omfattar dels den tillgängliga informationen om deklarationsförfarandet och dess effekt på kunskaperna om deklarationsregler, dels den personella hjälp som varit tillgänglig och de dokument, anteckningar etc från vilka deklaranterna hämtat de uppgifter som förs in i deklarationsblanketterna. Tanken är att på detta indirekta sätt söka belysa självdeklarationernas tillförlitlighet. Syftet är således icke att redovisa frekvensen av olika typer av fel. Den ansats som valts är att studera förutsättningarna för en felfri ifyllning av deklarationsblanketter såsom de återspeglas av de faktiska möjligheter för detta som stått till buds.

4.2 *Kraven på deklaranterna*

Samhället kräver av medborgarna att uppgifter i deklarationsblanketter lämnas "efter bästa förstånd" (deklarationsblankettens formulering). Den som av grov oaktsamhet lämnar oriktig uppgift, ägnad att leda till för låg skatt, kan enligt skattestrafflagen dömas till böter eller fängelse i högst 2 år. Myndigheterna förutsätter vidare att medborgarna besitter eller ges möjligheter att tillägna sig och använda relevanta kunskaper och hjälpmedel vid deklarationsarbetet. Huruvida denna förutsättning kan anses uppfylld får bedömas med utgångspunkt från omfattningen och effekten av den information kring deklarationsförfarandet som föreligger och de faktiskt tillgängliga hjälpmedlen. Kraven på medborgarna bör givetvis anpassas efter de möjligheter, som allmänheten rimligen kan anses ha tillgång till. Deklarationsförfarandet bör inte vara av större svårighetsgrad än att medborgarna under utnyttjande av tillgänglig information om deklarationsförfarandet och hjälpmedel och med en rimlig grad av noggrannhet kan uppfylla de krav som ställs på dem. Lagstiftaren bör därför med utgångspunkt från en bedömning av den allmänna kunskapsnivån, tillgången till olika informationskanaler och dessas förmodade effekt samt tillgången till andra hjälpmedel utforma deklarationssystemet på så sätt att kraven står i paritet med möjligheterna att deklarera rätt. I den mån deklarationssystemet måste kompletteras med nya regler, begreppsapparaten förändras, blanketter omredigeras etc bör detta ske under beaktande av den kunskap man förfogar över rörande allmänhetens möjligheter att tillgodogöra sig dessa förändringar. Den rimliga omfattningen av denna information kan diskuteras. I praktiken är det ju så

att massmedia, och då främst dagstidningarna, banker och organisationer av olika slag har övertagit en stor del av detta informationsarbete. Det måste dock anses åligga samhället att försäkra sig om att informationen och hjälpmedlen i någon mening varit eller kommer att bli tillräckliga.

Deklarationsförfarandet är för de flesta deklaranter komplicerat och måste därför kompletteras av separat informationsmaterial. Den årliga självdeklarationen omfattar ett stort antal olika deklarationsblanketter. Regler för ifyllandet är endast ofullständigt angivna på blanketterna. Deklarationssystemet kännetecknas också av en mångfald bestämmelser av vilka oftast endast ett fåtal är aktuella för den enskilda deklaranten. Att göra sig förtrogen med dessa medför ett omfattande arbete i form av läsning av informationsmaterial, vilket ofta försvåras av att begreppsapparaten i de aktuella deklarationsanvisningarna förutsätter en allmän kunskapsnivå som får anses ligga för högt för stora befolkningsgrupper. Det är ett arbete som i princip är nödvändigt inför varje deklarationstillfälle, då deklarationsförfarandet ofta genomgår relativt omfattande förändringar och kunskaperna endast får tillämpning en gång varje år.

En avgörande förutsättning för ett fullgott deklarationsarbete i den meningen att fel orsakade av bristande kunskaper om deklarationsbestämmelser minimeras, är att allmänheten erbjuds lämplig information om deklarationsförfarandet. Informationen kan bedömas med avseende på dess omfattning, spridning och utformning. Den bör omfatta samtliga för deklaranterna nödvändiga kunskaper om deklarationssystemet under beaktande av både deras skyldigheter och rättigheter. Informationen bör således gälla dels de bestämmelser som avser vad som skall deklareras som skattepliktig inkomst, och dels vilka typer av avdrag som är tillåtna. I synnerhet avdragssidan kräver en ingående information, då antalet särbestämmelser och typer av avdrag är stort. Avdragen uppfattas antagligen inte heller som lika självklara som inkomstposterna. Av dessa skäl föreligger en risk för att avdrag som faktiskt är tillåtna ofta inte kan utnyttjas.

Informationen bör dessutom spridas till samtliga grupper och kategorier. De bestämmelser som är aktuella varierar ofta mellan deklaranter efter bl a typ av inkomstkälla och arbete. Informationen bör därför i viss utsträckning vara riktad på så sätt att den anpassas efter aktuella deklarationsförhållanden i olika grupper. Därutöver är det angeläget att vid konstruktionen av informationsmaterialet ta hänsyn till allmänhetens och särskilda specialgruppers språkbruk.

Informationen om deklarationsbestämmelser avser leda till den kunskapsnivå som är nödvändig för deklarationsarbetet. Under förutsättning att deklaranterna kan anlita personell hjälp som kan tillvarata deras varierande rättigheter och se till att deras skyldigheter uppfylls blir detaljerade kunskaper inte en absolut nödvändig förutsättning för att deklarationssystemet skall fungera rätt. Personell hjälp kan således kompensera brister i informationen.

Bristande kunskaper om de bestämmelser efter vilka beskattning sker har emellertid också en psykologisk aspekt. I modellen antyds tankegången om ett samband mellan bristande deklarationskunskaper och alienation. Det är ur denna synpunkt en fördel att hålla kunskapsnivån hög och därigenom skapa förutsättningar för allmänhetens förståelse av de intentioner som ligger bakom skattesystemet.

4.3 *Utbudet av information och hjälpmedel*

Deklaranterna erbjuds för närvarande ett ganska varierande informationsmaterial. Samhället svarar endast för en mindre del av all information medan massmedia, banker och organisationer ger en värdefull komplettering. Finansdepartementet började 1946 med annonsering i pressen och har sedan dess periodiskt fortsatt med denna verksamhet. Annonserna saknade dock huvudsakligen rent informerande material utan syftade mest till att höja skattemoralen genom skrämselpropaganda.

Direkt information till allmänheten om deklarationsförfarandet har huvudsakligen skett i broschyrer utgivna av riksskattenämnden. Man kan dock misstänka att dessa broschyrer har relativt begränsat läsvärde. Det juridiska fullständighetskravet har sannolikt medfört att begreppsapparaten och språkbruket inte förstås av stora grupper. De stora dagstidningarna och även bankernas deklarationsbilagor har antagligen lyckats bättre med målsättningen att föra ned information om deklarationsförfarandet till en för allmänheten begriplig nivå. Här kan man finna den nödvändiga systematiken, förklaringar av begreppen och en pedagogisk genomgång av blanketter som i stor utsträckning saknas i skattemyndigheternas information.

Det stora problemet med vårt nuvarande deklarationsförfarande är att det tvingar deklaranter till en bred orientering över hela regelsystemet för att vaska fram för dem aktuella tillämpningar. Detta allmänna informationsbehov kan förenklas genom att deklaranterna har tillgång till personell hjälp vid deklarationsarbetet. Sådan hjälp skall lagenligt kunna lämnas av taxeringsnämnderna, vilket dock antagligen är ganska litet känt. Istället hänvisas deklaranterna till deklarationsbyråer eller släktingar och bekanta som anser sig kunna hitta i blanketter och bestämmelser. Resultatet av deklarationsarbetet blir därmed beroende av hjälparens kunskaper. Det kan tilläggas att man för närvarande inte ställer några behörighetskrav på deklarationsbyråernas personal. Deklaranten är trots detta själv ansvarig för sin självdeklaration och kan ställas till ansvar då den innehåller fel som utfaller till statens nackdel. Dessutom föreligger risken att tillåtna avdragsyrkanden till deklarantens fördel inte beaktas.

Målsättningen bör vara att anpassa skatte- och deklarationssystemet efter de faktiska förutsättningar för ett adekvat deklarationsarbete som utgörs av de tillgängliga kunskaperna och hjälpmedel om deklarationsförfarandet. Lagstiftaren bör därför kontinuerligt införskaffa uppgifter om allmänhetens kunskaper som underlättar ställningstaganden till alternativ utformning av deklarationsförfarandet. Föreliggande undersökning är den första i vårt land som belyser dessa frågor. Det innebär att vårt deklarationssystem har utformats utan att lagstiftaren haft tillgång till empiriska data om allmänhetens förutsättningar att deklarera enligt anvisningarna. Det finns därför en risk att deklarationssystemet icke fungerar på det sätt lagstiftaren tänkt sig. Vi hoppas kunna pröva detta med de resultat som skall redovisas i detta kapitel.

4.4 *Resultatsredovisningens omfattning*

Redovisningen i detta kapitel kommer att omfatta fem grupper av variabler:

1 Exponering för information om deklarationsförfarandet

2 Kunskaper om deklarationsförfarandet och påföljdssystemet

3 Attityder till deklarationsförfarandet

4 Attityder till behovet av hjälp i deklarationsarbetet

5 Användning av hjälpmedel i deklarationsarbetet.

Variablerna kommer i viss utsträckning att särredovisas efter respondenternas skolutbildning, som här används som enda mått på de mera allmänna förutsättningarna att tillägna sig de för deklarationsarbetet nödvändiga kunskaperna. Tanken har varit att individerna oavsett dessa allmänna förutsättningar bör ha lika möjligheter att prestera ett tillfredsställande deklarationsarbete, i den mån man, som ju skett, skall ställa samma krav på samtliga deklaranter. Intervjupersonerna har vidare tillfrågats om den hjälp de eventuellt själva lämnat till andra deklaranter. Vi får därmed tillfälle att ge en viss belysning åt kvaliteten hos den för allmänheten tillgängliga personella hjälpen genom att studera hjälparnas kunskapsnivå.

4.5 *Några problem i samband med tolkningen av resultaten*

Deklarationsarbetets kvalitet kan bl a bedömas med utgångspunkt från deklaranternas kunskaper om deklarationsreglerna, användningen av personella hjälpmedel, vilka i viss mån kan kompensera bristande kunskaper, och tillförlitligheten hos de källor från vilka man hämtar de uppgifter som införs i blanketterna. För att kunna göra en kvalificerad bedömning behöver man i princip tillgång till uppgifter om kunskaper i de för varje enskild deklarant relevanta bestämmelserna, motsvarande kunskaper för den person som eventuellt lämnat hjälp, och de handlingar, anteckningar osv från vilka uppgifterna hämtats. En detaljerad undersökning av detta slag skulle emellertid bli alltför omfattande och kunde inte rymmas inom den ram som reserverats för de i detta kapitel redovisade frågeställningarna. Tveksamt är också om uppgifter av det slaget kunde inhämtats med den här aktuella uppläggningen av undersökningen och den intervjuarkår som stått till förfogande. De uppgifter som har insamlats avser istället en mera grundläggande kunskapsnivå hos deklaranterna och även de personer som lämnar hjälp enligt svar på särskilda kunskapstest. Detsamma gäller för de hjälpmedel i form av dokument, anteckningar etc som man har använt.

Då en sådan allmän nivå tas som utgångspunkt för en bedömning av deklarationsarbetets kvalitet uppstår vissa tolkningsproblem. Det förutsätts då att deklaranterna behöver uppnå *samma* nivå beträffande kunskaper, hjälparens kunskaper och tillförlitligheten hos de siffror från vilka blankettanteckningarna hämtas. I den mån denna förutsättning inte är nödvändig att uppfylla riskerar man att analysen inte gör deklarationssystemet full rättvisa. Mot en sådan risk talar emellertid att de kunskapsfrågor som använts berör tämligen elementära deklarationsbestämmelser.

Ytterligare en invändning är att uppgifterna har insamlats under maj–september 1968. Kunskapsnivån ligger antagligen högre i samband med deklarationsarbetet. Under tiden därefter är dessa kunskaper inte längre nödvändiga och kunskapsnivån avtar, för att åter stiga då de aktualiseras vid nästa deklarationstillfälle. Av detta skäl har endast tagits med kunskapsfrågor som berör centrala bestämmelser, och beträffande vilka man därför har skäl att anta en relativt konstant kunskapsnivå.

4.6 *Intervjufrågor, marginalfördelningar och indexkonstruktioner*

4.6.1 Exponering för information

Respondenterna har tillfrågats i vilken utsträckning de "brukar läsa eller titta i" deklarationsanvisningar i dagstidningar, riksskattenämndens broschyr för enskild person och broschyrer från banker. Riksskattenämndens broschyr har dessutom visats upp vid intervjutillfället. Materialet har vidare bearbetats med syftet att redovisa andelen som varje år brukar läsa eller titta i anvisningarna i minst en av dessa informationskällor. Intervjusvaren redovisas i tabell 4.1.

Tabell 4.1 *Exponering för information om deklarationsförfarandet. Procenttal*

Deklarations-anvisningarna...	Brukar läsa		Brukar inte läsa	Uppgift saknas	Summa
	varje år	vissa år			
i tidningarna	50,1	8,8	40,2	1,0	100
från riksskattenämnden	44,1	9,5	45,1	1,3	100
från bankerna	28,5	8,5	61,8	1,2	100
Minst en av ovanstående informationskällor	65,0	35,0			100

Tidningarnas deklarationsbilagor visar sig ha det högsta läsvärdet. 50,1 procent av de deklarationspliktiga (bastal = 1217) som deltog i undersökningen brukar varje år ta del av tidningarnas information, mot 44,1 procent för riksskattenämndens och 28,5 procent för bankernas broschyrer. Siffran för riksskattenämndens del kan av speciella skäl misstänkas vara påverkad av systematiska fel. Skattemyndigheternas anvisningar är de officiella, varför respondenterna i större utsträckning än för övriga informationskällor kan tänkas visa en tendens att felaktigt uppge att de mottagit denna information – för att därigenom markera att de har haft de nödvändiga kunskaperna inför deklarationsarbetet. Dessutom var mätmetoden för denna broschyr en form av "hjälpt erinran" (uppvisning av broschyren) vilket brukar ge något högre värden. Tabell 4.1 visar att endast 65,0 procent brukar läsa eller titta i minst en av nämnda informationskällor varje år.

4.6.2 Kunskaper

I intervjuformuläret ställdes 35 kunskapsfrågor avseende vilka poster som skall deklareras som inkomster, vilka avdrag som f n är tillåtna och aktuella påföljder då man bryter mot deklarationsbestämmelserna. Intervjusvaren redovisas i tabellerna 4.2–4.4.

Som framgår av tabell 4.2 är kunskaperna rörande deklaration av inkomster genomgående höga och ligger i regel omkring 70–80 procent. Lägre andel rätt svar har erhållits för "extrainkomster under 100 kr", som endast 37,7 procent anser måste deklareras, medan hela 54,5 procent ansåg att deklarationsskyldighet icke föreligger. Minsta andelen rätt svar har ränta på skatteåterbäring som endast 34,5 procent trodde skulle deklareras.

En jämförelse med resultaten i tabell 4.3 visar att kunskaperna rörande avdragsbestämmelser är sämre än om regler för deklaration av inkomster. Dessutom är andelen vet ej-svar avsevärt större. Principen att alla skuldräntor är avdragsgilla tycks vara ganska litet känd. Medan hela 78,2 procent känner till att skuldräntor på egna hem är avdragsgilla, vet endast 41,9 procent att detta även gäller för skuldräntor på sommarstugor, och motsvarande 33,9 procent för skuldräntor på bilar, 29,0 procent för skuldränta på kvarskatt och 51,8 procent för

Tabell 4.2 Kunskaper om deklaration av inkomster. Rätt svar kursivt. Procenttal

Inkomstpost	Måste deklareras			Uppgift saknas	Summa
	Ja	Nej	Vet ej		
1 Dricks	*67,8*	21,2	10,7	0,2	100
2 Extrainkomst under 100 kr	*37,7*	54,5	7,5	0,2	100
3 Extrainkomster under 1000 kr	*88,7*	7,0	4,1	0,2	100
4 Extraarbete som man gör på sin fritid	*89,9*	6,5	3,4	0,3	100
5 Lön eller ersättning som man inte fått någon löneuppgift för av arbetsgivaren	*87,9*	7,8	3,8	0,5	100
6 Inkomst som man redan betalt preliminärskatt för	*81,5*	4,9	13,3	0,3	100
7 Semesterersättning av arbetsgivaren	*87,8*	6,6	5,5	0,1	100
8 Tillgång till fri bil	*67,9*	14,3	17,7	0,1	100
9 Traktamenten för privatanställda	*69,0*	17,6	13,1	0,3	100
10 Ersättning för resor i arbetet	*63,7*	26,0	10,0	0,4	100
11 Ränta på skatteåterbäring	*34,5*	30,6	34,3	0,5	100
12 Räntor på bankbok	*87,7*	6,6	5,5	0,3	100
13 Pengar som man lånat	16,3	*66,3*	17,1	0,2	100
14 Vinst på penninglotteriet	23,1	*69,2*	7,4	0,3	100
15 Barnbidrag för egna barn	8,6	*75,7*	15,6	0,1	100

Tabell 4.3 Kunskaper om deklaration av avdrag. Rätt svar kursivt. Procenttal

Avdragspost	Avdrag tillåtet			Uppgift saknas	Summa
	Ja	Nej	Vet ej		
1 Resor till och från arbetet	*94,9*	1,4	3,7	0,0	100
2 Verktygsslitage	*67,0*	14,8	18,1	0,1	100
3 Facklitteratur	*43,2*	30,6	25,8	0,4	100
4 Fackföreningsavgifter	38,5	*43,4*	17,8	0,3	100
5 Skuldräntor på *egna hem* man köper på avbetalning	*78,2*	5,3	16,5	0,0	100
6 Skuldräntor på en *sommarstuga* man köper på avbetalning	*41,9*	26,8	31,1	0,3	100
7 Skuldräntor på en *bil* man köper på avbetalning	*33,9*	40,0	26,1	0,0	100
8 Ränta på kvarskatt	*29,0*	39,0	30,7	1,3	100
9 Andra slags skuldräntor	*51,8*	22,4	25,6	0,3	100
10 Medicinkostnader	14,3	*70,9*	14,6	0,2	100
11 Periodiskt understöd till anhöriga	*56,3*	20,3	23,4	0,1	100
12 Barnens studier	21,5	*33,8*	44,5	0,3	100
13 Hemförsäkring	45,4	*41,8*	12,7	0,1	100

Tabell 4.4 Kunskaper om påföljder. Rätt svar kursivt. Procenttal

Påstående	Påståendet är		Vet ej	Uppgift saknas	Summa
	Riktigt	Felaktigt			
1 Om man inte avger självdeklaration förlorar man rätten att *klaga* på skatten	84,1	*12,0*	3,5	0,3	100
2 Om man inte avger självdeklaration kan man bli dömd till *böter*	*78,4*	16,1	5,0	0,5	100
3 Man kan bli åtalad, *trots* att man frivilligt har meddelat och rättat en felaktig uppgift i sin deklaration	29,3	*61,5*	8,7	0,4	100
4 Om man *inte* avger någon självdeklaration kan skattemyndigheterna göra en *uppskattning* av inkomsten och kräva skatten efter den summan	*92,6*	3,2	4,0	0,3	100
5 Om man har låtit en deklarationsbyrå eller jurist deklarera åt sig, kan man *inte* bli åtalad om det blir några fel i deklarationen	15,6	*78,8*	5,2	0,5	100
6 När arbetsgivaren redan har dragit preliminärskatt, kan en löntagare *inte* bli fälld för skattefusk om han uppger för låg inkomst i deklarationen	13,7	*78,8*	7,2	0,3	100
7 Om man kan *bevisa* att man inte har känt till att man gjort fel i sin deklaration kan man heller inte bli dömd för det av någon domstol	50,4	*40,1*	9,2	0,3	100

"andra slags skuldräntor". Dessa låga procenttal är anmärkningsvärda, då ju ränteavdragen kan ge avsevärd skattelindring från vilken de som saknar kunskaper eller får adekvat hjälp i sitt deklarationsarbete är uteslängda. Men kunskaper förvärvas ofta selektivt på så sätt att de som berörs av reglerna också informerar sig i större utsträckning. Bland dem som saknar kunskaper skulle då finnas en relativt stor andel som inte har haft resp skuldräntor. Den jämförelsevis låga kunskapsnivån betr skuldräntor kan emellertid innebära en begränsning av vissa gruppers valmöjligheter beträffande konsumtion och alternativa finansieringsformer.

Kunskapstestet rörande påföljdssystemet innehåller sju påståenden som kunde vara riktiga eller felaktiga. För två av dessa påståenden, som redovisas i tabell 4.4, har en mycket låg andel rätt svar erhållits. Endast 12,0 procent kände till att man numera icke förlorar rätten att klaga på sin taxering om man inte avlämnar självdeklarationen i tid, medan hela 84,1 procent trodde att man förlorade denna rättighet (påstående 1). Det är en uppfattning som tycks vara en kvarleva från förhållandena före 1956 års taxeringsförordning när rätten att klaga inte förelåg i detta fall. Vidare kände endast 40,1 procent till att bristande kunskaper om deklarationsförfarandet inte fritar från ansvarighet för fel i deklarationen (påstående 7). 50,4 procent trodde att man inte kunde bli åtalad och dömd i detta fall.

Inför den fortsatta redovisningen har bildats tre typer av sammanfattande kunskapsmått, omfattande kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet), kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet) och kunskaper om påföljder (p-testet). Testresultatet utgörs av antalet rätt besvarade kunskapsfrågor inom varje grupp. Testresultaten på i-testet kan således variera mellan 0 och 15, a-testet mellan 0 och 13 och p-testet mellan 0 och 7.

4.6.3 Attityder till deklarationsförfarandet

Deklaranternas egen uppfattning av deklarationsarbetets svårighetsgrad har mätts med sex attitydpåståenden. Respondeterna hade att ta ställning till dessa enligt en fyragradig skala, som framgår av tabell 4.5.

Tabell 4.5 Attityder till deklarationsförfarandet. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Uppgift saknas	Summa
1 Vem som helst kan fylla i deklarationsblanketten rätt, om man bara är tillräckligt noggrann	20,8	33,3	26,5	17,9	1,5	100
2 Det är orimligt att kräva att självdeklarationen skall vara felfri	30,0	34,1	21,1	12,5	2,4	100
3 Anvisningarna i deklarationsblanketten är så krångliga att man lätt kan göra fel i sin deklaration	44,3	27,5	18,0	8,3	1,9	100
4 Det nuvarande systemet med självdeklaration är alldeles för krävande för den som skall lämna uppgifterna	32,7	28,4	24,1	12,5	2,3	100
5 Det är ofta svårt att veta om man har rätt att göra ett avdrag eller ej	45,4	29,5	15,5	7,7	1,9	100
6 Man kan aldrig känna sig helt säker på att man har fyllt i deklarationsblanketten rätt	38,2	34,7	15,4	9,5	2,1	100

De som är negativa till deklarationsförfarandet utgör 44.4 procent enligt det första påståendet (andelen som icke instämmer). Andelen negativa enligt det andra påståendet är 64,1 procent (de som instämmer), medan motsvarande andelar för påståendena 3–6 är resp 71,8, 61,1, 74,9 och 72,9 procent. En stark majoritet tycks således ge uttryck för en negativ attityd till de krav som samhället ställer på deklaranterna. Det högsta procenttalet faller på det femte påståendet och återspeglar något av den osäkerhet inför deklarationen av avdrag som vi fann i tabell 4.3.

Det förefaller rimligt att se med en viss tveksamhet på de höga siffror som erhållits. Det är naturligt att en till deklarationsförfarandet negativ attityd av respondenterna kan anses ge sken av ett samvetsgrant deklarationsarbete. En prestigebias av detta slag skulle tendera att förskjuta svaren i negativ riktning.

I den fortsatta resultatsredovisningen har informationen från de sex påståendena reducerats till ett särskilt "svårighetsindex". De fyra svarsalternativen har fått resp värden 1, 3, 5 eller 7 med 1 för det mest systempositiva svarsalternativet. Kategorierna "vet ej" och "uppgift saknas" har getts värdet 4. Indexpoäng utgörs av en summering av dessa värden över samtliga sex påståenden.

I tabell 4.6 redovisas ställningstaganden till två attitydpåståenden avseende behovet av personell hjälp i deklarationsarbetet. Intervjusvaren visar att man upplever ett starkt behov av personell hjälp, vilket dock inte behöver betyda att man gör det för egen del. Tre fjärdedelar av deklaranterna instämmer i vart och ett av båda påståendena och bekräftar således den trend som finns i föregående tabell.

Tabell 4.6 Attityder till behovet av personell hjälp. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	Stämmer i stort sett	Stämmer knappast	Stämmer absolut inte	Uppgift saknas	Summa
1 Om man vill vara säker på att inte få anmärkning på sin deklaration, måste man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	53,3	21,6	13,8	10,0	1,3	100
2 För at utnyttja alla möjligheter till avdrag behöver man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	55,9	20,6	13,1	9,3	1,1	100

Tabell 4.7 Personell hjälp i deklarationsarbetet. Procenttal

	Fått hjälp vid senaste deklarationstillfället	Fått hjälp under något av de senaste fem åren	Ej fått hjälp under något av de senaste fem åren	Uppgift saknas	Summa
Av deklarationsbyrå	18,1	23,5	75,8	0,8	100
Av make/maka	15,6	17,4	81,8	0,8	100
Av annan släkting	15,0	20,7	77,7	1,6	100
Av arbetskamrat	3,9	5,8	92,7	1,5	100
Av annan privatperson	16,4	18,8	79,7	1,5	100
Av minst en av ovanstående	65,3	74,5	25,5	..	100

4.6.4 Användningen av personell hjälp

Förekomsten av personell hjälp vid deklarationsarbetet har mätts genom att respondenterna tillfrågades om de vid senaste, eller annat deklarationstillfälle under de senaste fem åren, hade fått "hjälp eller råd" av deklarationsbyrå, make, annan släkting, arbetskamrat eller annan privatperson. Med ledning av intervjuuppgifterna gjordes dessutom en bearbetning avseende motsvarande andel som fått hjälp av minst en av dessa. Svaren redovisas i tabell 4.7.

Det är alltså vanligast att man går till en deklarationsbyrå (18,1 procent). Totalt har 65,3 procent fått "hjälp eller råd" vid senaste deklarationstillfället och 74,5 procent minst ett av de senaste fem åren.

I tabell 4.8 redovisas svaren på motsvarande frågor avseende "hjälp eller råd" respondenterna själva lämnat till andra personer. Siffran för make/maka motsvarar den som redovisats i tabell 4.7 för mottagen hjälp av make/maka (18,4 mot 17,4 procent för hjälp under de senaste fem åren, resp 15,3 mot 15,6 för senaste deklarationstillfället), vilket kan ses som ett validitetsindicium. Avvikelserna mellan övriga gemensamma kategorier får anses bero på att ett mindre antal personer torde svara för hjälp åt ett flertal andra personer, vilket bör ge högre andel personer som fått än gett hjälp. Resultaten i tabellerna 4.7 och 4.8 går också i huvudsak i denna riktning. Särskilt markant är detta för jämförelsen mellan andelen som överhuvudtaget erhållit resp lämnat hjälp (74,5 mot 30,3 procent för minst ett av de senaste fem åren, och 65,3 mot 24,6 procent för senaste deklarationstillfället).

För att belysa omfattningen av den personella hjälpen ställdes frågor om den hjälp som erhållits resp lämnats avsåg "upprättandet av hela deklarationen" eller endast "råd och anvisningar". Dessa frågor ställdes endast till dem som fått hjälp vid det senaste deklarationstillfället och avsåg då enbart

Tabell 4.8 Medverkan vid annan persons deklarationsarbete. Procenttal

	Lämnat hjälp vid senaste deklarationstillfället	Lämnat hjälp under något av de senaste fem åren	Ej lämnat hjälp under något av de senaste fem åren	Uppgift saknas	Summa
Till make/maka	15,3	18,4	80,8	0,9	100
Till annan släkting	11,1	15,2	84,0	0,8	100
Till arbetskamrat	4,8	7,4	91,7	0,9	100
Till annan privatperson	5,4	7,6	91,5	0,9	100
Till minst en av ovanovanstående	24,6	30,3	69,7	..	100

Tabell 4.9 Omfattningen av den erhållna och lämnade personella hjälpen. Procenttal

	Hjälpen omfattade				
	fullständigt upprättande av deklaration	rådgivning	Ingen hjälp	Uppgift saknas	Summa
Hjälp av deklarationsbyrå	17,7	0,5	81,0	0,8	100
Hjälp av make/maka	12,3	3,5	83,0	1,2	100
Hjälp av annan släkting	12,0	3,3	82,9	1,8	100
Hjälp av arbetskamrat	3,0	1,0	94,5	1,5	100
Hjälp av annan privatperson	14,9	1,7	82,1	1,2	100
Hjälp till make/maka	11,3	3,9	84,1	0,7	100
Hjälp till annan släkting	8,8	2,5	87,9	0,8	100
Hjälp till arbetskamrat	1,6	3,3	94,1	0,9	100
Hjälp till annan privatperson	3,7	1,7	93,7	0,9	100

detta tillfälle. Andelen som endast givit resp erhållit råd är genomgående mycket liten. Vi avstår därför i den vidare analysen från indelningen i tabell 4.9.

Andelen som fått hjälp är anmärkningsvärt hög i förhållande till deklarationskunskaperna som ju av kunskapstesten att döma var tämligen goda åtminstone vad beträffar inkomstsidan. Detta kan bero på att kunskapstesten inte riktigt mäter det deklaranterna är ute efter, då de begär hjälp. Kunskapstesten är tydligen för enkla. Det förefaller också troligt att man söker hjälp för att konfirmera att man använt sina kunskaper rätt, att blanketterna är rätt använda och att man har tillvaratagit alla avdragsmöjligheter. Resultaten kan innebära att man *upplever* deklarationssystemet som svårare än det är. Informationen kring deklarationsförfarandet uppfattas som så svår att förstå, och risken att bli fälld för skattebrott så stor, att man för säkerhets skull söker hjälp.

4.6.5 Användning av andra hjälpmedel

För att upprätta sin självdeklaration behöver man normalt olika typer av kontrolluppgifter och minnesanteckningar. Respondenterna frågades därför i vilken utsträckning de vid senaste deklarationstillfället själva, eller den som eventuellt deklarerade åt dem, haft tillgång till sådana uppgifter. Intervjusvaren redovisas i tabell 4.10.

Som synes har de mera obligatoriska hjälpmedlen "löneuppgift från arbetsgivaren" och "debetsedeln för den slutliga skatten för föregående år" använts i mycket stor utsträckning. Endast 11,5 resp 4,1 säger sig ej ha använt dem. Det är också vanligt att använda en kopia av föregående års deklaration, vilket 86,5 procent uppger sig ha gjort. Däremot hade endast 54,1 procent av respondenterna "egna anteckningar om inkomster under föregående år" tillgängliga. Övriga procenttal är givetvis beroende av aktuella inkomst- och avdragsförhållanden.

4.7 *Informationens spridning och effekt*

4.7.1 Intentioner

Vi skall i detta avsnitt söka belysa några av förutsättningarna för deklarationsarbetet genom att studera informationens spridning och dess effekter. Detta kommer att ske genom en redovisning av

Tabell 4.10 Användning av olika typer av hjälpmedel. Procenttal

Hjälpmedel	Användes vid senaste deklarationstillfället		Uppgift saknas	Summa
	Ja	Nej		
1 Debetsedeln för den slutliga skatten för föregående år	93,1	4,1	2,8	100
2 Löneuppgift från arbetsgivaren om inkomster för föregående år	86,4	11,5	2,1	100
3 En kopia av föregående års deklaration	86,5	11,1	2,4	100
4 Egna anteckningar om inkomster under föregående år	54,1	43,2	2,6	100
5 Bankböcker	59,2	38,6	2,1	100
6 Uppgifter om ränta på skuld	38,8	58,8	2,5	100
7 Anteckningar om aktieutdelning	10,5	87,2	2,3	100

1 skillnaden i exponering för olika informationskällor för personer med varierande förutsättningar för att tillgodogöra sig informationen (skolutbildning)

2 skillnaderna i kunskaper mellan dem som exponerats resp icke exponerats för olika informationskällor.

3 skillnaderna i kunskaper mellan personer med varierande förutsättningar att tillgodogöra sig informationen (skolutbildning).

Personer med högre skolutbildning kan antas vara mera exponerade för var och en av de olika informationskällorna, en tendens som dessutom väntas vara mest markerad för de "tunga" informationskällorna, nämligen riksskattenämndens och bankernas broschyrer. Exponering för deklarationsanvisningar från tidningarna väntas korrelera lägre med skolutbildning. De som exponerats antas vidare ha bättre kunskaper. Tidningarnas deklarationsanvisningar väntas ge bättre kunskapsförmedling och därför ett högre samband mellan exponering och kunskaper än övriga informationskällor. De olika förutsättningarna att tillgodogöra sig information antas dessutom ge utslag i kunskaperna bland personer med varierande skolutbildning. Kunskaperna väntas vara bättre hos dem med högre skolutbildning.

Redovisningen i detta avsnitt avslutas med resultat som är avsedda att belysa huruvida osäkerhet inför deklarationsarbetet kan anses ha uppstått som en följd av brister i utbudet av information. Detta kommer att ske genom en redovisning av

4 skillnader i attityder till deklarationsförfarandet mellan dem som exponerats resp icke exponerats för olika informationskällor

5 skillnader i attityder mellan personer med varierande kunskaper

6 skillander i attityder mellan personer med varierande förutsättningar att tillgodogöra sig informationen (skolutbildning).

De som exponeras väntas inta en mera positiv attityd till deklarationsförfarandet. Detsamma väntas gälla för dem som förvärvat bättre kunskaper, då de bör uppleva större säkerhet inför sitt deklarationsarbete.

4.7.2 Skolutbildning och exponering för information

Den information som erbjuds deklaranterna bör i möjligaste mån utformas på så sätt att samtliga deklaranter kan tillgodogöra sig den. Informationen bör bl a vara språkligt lättillgänglig, förutsätta en lämplig allmän kunskapsnivå, presentera uppgifterna så kortfattat som möjligt osv. Deklaranterna kan antas välja informationskälla med ledning av sådana kriteria. Den utformning informationen har och/eller informationskällornas rykte i dessa avseenden reflekteras därför i individernas val av informationskälla. I tabell 4.11 särredovisas exponering efter respondenternas skolutbildning, som här används som en indikator för mera allmänna förutsättningar att tillgodogöra sig informationen.

Som framgår av tabell 4.11 har som väntat samtliga tre informationskällor högre läsvärde för grupper med högre skolutbildning. Sambanden är mätta med tau-b[1] resp 0,08, 0,12 och 0,25. Samtliga samband är dessutom signifikanta. Resultaten tycks vidare tyda på att tidningarnas deklarationsanvisningar – enligt förväntan – har fått den bästa, därnäst skattemyndigheternas, och bankernas den sämsta spridningen till personer med lägre skolutbildning. Andelen som brukar läsa tidningarnas deklarationsanvisningar varje år är för dem med enbart folkskola 10,0 procentenheter lägre än för dem som har mera än realexamen, medan motsvarande differens för riksskattenämndens broschyr är –15,3 procentenheter, och för bankernas broschyr –27,9. Denna trend motsvaras av stigande positiva tau-b-värden: 0,08 för tidningarna, 0,12 för riksskatte-

[1] Koefficienten tau-b beskrivs närmare i avsnitt 2.3.3.

Tabell 4.11 Exponering för information om deklarationsförfarandet. Särredovisning efter skolutbildning. Procenttal och tau-b-koefficienter

	Skolutbildning				
	Enbart folkskola	Real-examen	Högre än realexamen	Samt-liga	tau-b
Tidningarnas deklarations-anvisningar:					
Brukar läsa varje år	45,7	54,7	55,7	50,1	
Brukar läsa vissa år	9,4	7,4	8,6	8,8	
Brukar inte läsa	43,7	37,9	34,5	40,2	*,08*[s]
Uppgift saknas	1,2	0,0	1,2	1,0	
Summa	100	100	100	100	
Skattemyndigheternas deklarationsanvisningar:					
Brukar läsa varje år	38,3	48,5	53,6	44,1	
Brukar läsa vissa år	9,9	9,1	9,1	9,5	
Brukar inte läsa	50,4	42,0	35,7	45,1	*,12*[s]
Uppgift saknas	1,4	0,4	1,5	1,3	
Summa	100	100	100	100	
Bankernas deklarations-anvisningar:					
Brukar läsa varje år	19,1	32,5	47,0	28,5	
Brukar läsa vissa år	6,9	9,4	11,2	8,5	
Brukar inte läsa	72,7	57,7	40,3	61,8	*,25*[s]
Uppgift saknas	1,2	0,3	1,5	1,2	
Summa	100	100	100	100	
Minst en av ovanstående informationskällor:					
Brukar läsa varje år	58,2	72,6	73,1	65,0	
Brukar ej läsa varje år	41,8	27,4	26,9	35,0	*,14*[s]
Summa	100	100	100	100	
Bastal	649	284	276	1217	

nämndens broschyr och 0,25 för bankernas. Av differenserna mellan tau-b-värdena är den mellan tidningarna och bankerna signifikant. Resultaten gäller med reservation för den eventuella prestigebias som diskuterades i avsnitt 4.6.1., och som här skulle kunna påverka sambandet mellan exponering för skattemyndigheternas broschyr och skolutbildning.

4.7.3 Exponering och kunskaper

Kunskaper om deklarationsregler och påföljder förmedlas vid sidan av de här redovisade informationsvägarna genom bl a annonsering, broschyrer som distribueras av andra institutioner och personlig påverkan. De informationskällor som här behandlas svarar dock antagligen för en större andel av den kunskapsförmedling som äger rum. Genom att studera sambandet mellan exponering för de tre informationskällorna och respondenternas kunskaper kan deras effekt jämföras. Korrelationen mellan exponering och kunskaper väntas vara högst för informationskällor som har haft den bästa effekten. Korrelationskoefficienter mellan de tre kunskapstesten och exponering för tre informationskällor redovisas i tabell 4.12.

Sambandet mellan exponering och kunskaper är som väntat positivt i samtliga nio fall och dessutom genomgående signifikant, vilket visar att de som exponerats också har bättre kunskaper oavsett informationskälla. Resultaten tycks vidare tyda på att informationskällorna är relativt likvärdiga då

Tabell 4.12 Samband mellan exponering för information och kunskaper. Tau-b-koefficienter

Exponering för information från	i-testet	a-testet	p-testet
tidningarna	,25^{s}	,25^{s}	,13^{s}
riksskattenämnden	,26^{s}	,19^{s}	,14^{s}
bankerna	,32^{s}	,26^{s}	,14^{s}
minst av en ovanstående informationskällor	,29^{s}	,28^{s}	,18^{s}

det gäller att förmedla kunskaper till de deklaranter som väl har tagit del av dem. Sambanden ligger som i regel kring 0,25, men avviker i vissa fall. Således tycks bankerna bättre än övriga informationskällor ha förmedlat kunskaper om deklaration av inkomster. Kunskaper om deklaration av avdrag tycks däremot förmedlas sämre av skattemyndigheternas broschyr än av tidningarna och bankerna. Samtliga dessa tendenser är emellertid icke signifikanta.

Resultaten tyder vidare på att påföljdskunskaper inte samvarierar lika högt som deklarationskunskaper, vilket gäller för samtliga tre informationskällor. Detta resultat var väntat eftersom de nämnda informationskällorna ju knappast förmedlar påföljdskunskaper. En rimlig tolkning är att de som har påföljdskunskaper i större utsträckning är motiverade att informera sig om deklarationsregler.

4.7.4 Skolutbildning och kunskaper

Effekten av informationen kan avläsas av de kunskaper om deklaration av inkomster och avdrag, som har förmedlats. Eftersom de som har högre skolutbildning har högre andel exponerade för samtliga informationskällor väntar man sig att även kunskaperna varierar med skolutbildningen.

Sambanden mellan kunskaper och skolutbildning är, som framgår av tabell 4.13, genomgående positiva, vilket innebär att de som har högre skolutbildning också har bättre kunskaper. Samtliga samband är dess-

Tabell 4.13 Samband mellan kunskaper och skolutbildning. Tau-b-koefficienter

	i-testet	a-testet	p-testet
Skolutbildning	,14^{s}	,27^{s}	,13^{s}

utom signifikanta. Sambandet är högst för a-testet (avseende avdragsdeklaration) och dessutom signifikant högre än sambandet för både i-testet och p-testet. Resultaten tycks tyda på att avdragskunskaper har svårast att tränga igenom till personer med lägre skolutbildning. Eftersom dessa kunskaper avser möjligheter för individen att minska skattebördan ligger det nära till hands att här peka på att det nuvarande informationsutbudet diskriminerar dessa grupper. Mot denna tolkning kan anföras att personer med högre skolutbildning i regel har högre inkomster och flera typer av tillåtna avdrag. Avdragssidan spelar då en större roll, och man är mera motiverad att orientera sig om avdragsmöjligheterna.

4.7.5 Exponering, kunskaper och skolutbildning

I tabell 4.14 har sambanden mellan exponering och kunskaper beräknats separat för grupper med varierande skolutbildning. I den mån exponering leder en högre kunskapsnivå hos dem som har högre skolutbildning, därför att dessa har lättare att förvärva kunskaper från informationskällor eller är starkare motiverade att göra detta, bör sambanden mellan exponering och kunskaper bli högre för dem som har högre skolutbildning. Detta väntas dock enbart gälla för deklarationskunskaper (i-testet och a-testet).

Som framgår av tabell 4.14, är sambanden i regel högst för dem som har den högsta skolutbildningen. Detta gäller i fem fall av sex, då vi jämför sambanden mellan exponering för de tre informationskällorna och

Tabell 4.14 Samband mellan exponering för information och kunskaper. Särredovisning efter skolutbildning. Tau-b-koefficienter

Exponering för information från	i-testet			a-testet			p-testet		
	Folkskola	Realexamen	Högre än realexamen	Folkskola	Realexamen	Högre än realexamen	Folkskola	Realexamen	Högre än realexamen
Tidningarna	,23^{s}	,27^{s}	,25^{s}	,22^{s}	,21^{s}	,30^{s}	,17^{s}	,03^{s}	.11^{s}
Riksskattenämnden	,17^{s}	,18^{s}	,19^{s}	,25^{s}	,19^{s}	,27^{s}	,19^{s}	–,02	,12^{s}
Bankerna	,18^{s}	,24^{s}	,31^{s}	,22^{s}	,18^{s}	,40^{s}	,11^{s}	,08	,11^{s}
Minst en av ovanstående	,25^{s}	,25^{s}	,31^{s}	,26^{s}	,18^{s}	,37^{s}	,22^{s}	,03	,16^{s}
Bastal	649	284	276	649	284	276	649	284	276

Tabell 4.15 Samband mellan exponering och (positiva) attityder till deklarationsarbetet och behovet av personell hjälp. Tau-b-koefficienter

Påstående	Exponering för information från			
	Tidningar	Riksskattenämnden	Banker	Minst en av dessa
1 *Vem som helst* kan fylla i deklarationsblanketten rätt, om man bara är tillräckligt noggrann	,06^{s}	,06^{s}	,04	,09^{s}
2 Det är *orimligt* att kräva att självdeklaration skall vara felfri	–,02	–,01	–,00	–,02
3 Anvisningarna i deklarationsblanketten är så *krångliga* att man lätt kan göra fel i sin deklaration när man deklarerar	,09^{s}	,16^{s}	,11^{s}	,14^{s}
4 Det *nuvarande* systemet med självdeklaration är alldeles för krävande för den som skall lämna uppgifterna	,05^{s}	,10^{s}	,08^{s}	,10^{s}
5 Det är ofta *svårt* att veta om man har rätt att göra ett avdrag eller ej	,07^{s}	,11^{s}	,13^{s}	,11^{s}
6 Man kan *aldrig* känna sig helt säker på att man har fyllt i deklarationsblanketten rätt	,03	,10^{s}	,09^{s}	,06^{s}
Svårighetsindex	,07^{s}	,13^{s}	,11^{s}	,11^{s}
1 Om man vill vara säker på att *inte* få anmärkning på sin deklaration, måste man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	,12^{s}	,19^{s}	,22^{s}	,17^{s}
2 För att utnyttja alla möjligheter till avdrag behöver man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	,15^{s}	,22^{s}	,22^{s}	,23^{s}

kunskaper med dem för övriga utbildningsgrupper med avseende på i-testet och i samtliga sex fall för a-testet. Det tycks vidare föreligga en tendens till större skillnader när det gäller a-testet än för i-testet, vilket skulle tyda på att avdragskunskaper absorberas relativt sett lättare av de exponerade som har den högsta skolutbildningen.

4.7.6 Exponering och attityder

Av intresse för bedömningen av informationskällornas effekt är även attityderna till de krav som deklarationsförfarandet ställer och uppfattningen av behovet av personell hjälp i deklarationsarbetet. Ju bättre hjälp deklaranterna anser sig ha haft av informationen desto högre bör exponering samvariera med positiva attityder.

Samband mellan positiva attityder och exponering redovisas i tabell 4.15. Sambanden mellan de sex attitydpåståenden som avser svårigheter i deklarationsarbetet visar att de som exponerats också är mera positiva. Signifikans föreligger i 18 fall av 24. Sambanden är dock genomgående låga. En tolkning är att effekten av de kunskaper som förmedlas motverkas av att de som tagit del av informationen upptäcker svårigheterna i deklarationsförfarandet. Korrelationen är i regel högre för riksskattenämndens information. Ett tolkningsalternativ är här att läsningen av skattemyndigheternas broschyr faktiskt ger en större psykologisk säkerhetskänsla, eftersom den broschyren är den officiella. En annan tolkning skulle vara att dessa samband är en effekt av den prestigebias som tidigare diskuterats. En sådan bias har antagits förekomma i intervjusvaren avseende exponering för riksskattenämndens broschyr, och motsvarande bias kan förekomma också beträffande attityder till deklarationsarbetet. Personer som upplever ett tryck att avge socialt acceptabla svar kan antas både utge sig för att ha positiva attityder och ha exponerats, vilket skulle öka sambandet.

Sambandet mellan exponering och attityder till behovet av personell hjälp ger genomgående belägg för att de som exponerats också anser sig behöva hjälp i mindre utsträckning. Samtliga samband är signifikanta och dessutom högre än sambanden mellan exponering och de sex andra attitydpåståendena.

Den tendens om beskrivits kan ytterligare belysas av resultaten i tabell 4.16, som redovisar sambandet mellan exponering och svårighetsindex i grupper med olika skolutbildning. Som synes finns ett högre samband för dem som har lägre skolutbildning, vilket visar att exponering oftare medför en positiv attityd till kraven på deklaranterna bland dem som har lägre skolutbildning. Av nio jämförelser mellan samband går samtliga i denna riktning och fyra av dem är dessutom signifikanta.

Tabell 4.16 Samband mellan exponering och svårighetsindex avseende (positiva) attityder till deklarationsarbetet. Särredovisning efter skolutbildning. Tau-b-koefficienter

Exponering för information	Svårighetsindex		
	Folkskola	Realexamen	Högre än realexamen
i tidningarna	*,10*[S]	*,05*	–,03
från riksskattenämnden	*,17*[S]	*,06*	*,05*
från bankerna	*,16*[S]	*,04*	–,04
från minst en av ovanstående	*,13*[S]	*,08*[S]	*,04*
Bastal	649	284	276

Tabell 4.17 Samband mellan kunskaper och (positiva) attityder till deklarationskravet och behovet av personell hjälp. Tau-b-koefficienter

Påstående	i-testet	a-testet	p-testet
1 *Vem som helst* kan fylla i deklarationsblanketten rätt, om man bara är tillräckligt noggrann	,03	,02	,06^{s}
2 Det är *orimligt* att kräva att självdeklarationen skall vara felfri	–,01	–,02	,05^{s}
3 Anvisningarna i deklarationsblanketten är så *krångliga* att man lätt kan göra fel i sin deklaration när man deklarerar	,13^{s}	,07^{s}	,03
4 Det *nuvarande* systemet med självdeklaration är alldeles för krävande för den som skall lämna uppgifterna	,08^{s}	,06^{s}	,02
5 Det är ofta *svårt* att veta om man har rätt att göra ett avdrag eller ej	,10^{s}	,09^{s}	,06^{s}
6 Man kan *aldrig* känna sig helt säker på att man har fyllt i deklarationsblanketten rätt	,06^{s}	,09^{s}	,01
Svårighetsindex	,09^{s}	,07^{s}	,06^{s}
1 Om man vill vara säker på att *inte* få anmärkning på sin deklaration, måste man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	,17^{s}	,16^{s}	,08^{s}
2 För att utnyttja alla möjligheter till avdrag behöver man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	,18^{s}	,17^{s}	,09^{s}

4.7.7 Kunskaper och attityder

I den mån negativa attityder till deklarationsarbetet och behovet av personell hjälp har sitt ursprung i en upplevd osäkerhet inför deklarationskravet väntas kunskaperna samvariera med attityder på så sätt att de som vet mest också är mest positiva. En negativ korrelation skulle däremot kunna uppstå om negativa attityder skulle generas av kunskaper på så sätt, att endast de som förvärvat kunskaper upplever deklarationskravet som något negativt och blir medvetna om de svårigheter som deklaranterna ställs inför. I tabell 4.17 redovisas samband mellan kunskapstesten och attityder. Som synes är korrelationerna med två undantag positiva, vilket betyder att de som är positiva också har bättre kunskaper. I 17 av de 8 x 3 = 24 fallen är sambanden dessutom signifikanta. Det måste dock framhållas att sambanden är tämligen små. Sambanden för de båda påståendena om hjälpbehov är dock något högre.

4.8 *Deklarationsvanor*

4.8.1 Intentioner

I avsnitt 4.8 ges en belysning av deklarationsvanorna mot bakgrunden av den information som erbjuds deklaranterna som ledning för deklarationsarbetet. Deklarationsvanorna beskrivs genom förkomst av

1 anlitande av personell hjälp

2 lämnande av personell hjälp

3 användning av andra hjälpmedel

Deklarationsvanorna kommer att jämföras för grupper som

a har antagits ha olika förutsättningar att

tillgodogöra sig information (dvs skolutbildning)

b exponerats för olika informationskällor i varierande utsträckning

c har förvärvat varierande kunskaper om deklarationsförfarandet och om påföljder

De som har sämre förutsättningar att tillgodogöra sig information (dvs har lägre skolutbildning) antas ha exponerats för information i mindre utsträckning, samt förvärvat en lägre kunskapsnivå. De väntas kompensera dessa förhållanden genom att anlita personell hjälp, samt i lägre utsträckning lämna hjälp till andra.

4.8.2 Skolutbildning och deklarationsvanor

Andelen som fått hjälp i deklarationsarbetet varierar beroende på deklaranternas skolutbildning på ett icke entydigt sätt (se tabell 4.18). De som fått hjälp (oavsett vem den hjälpande är) utgör 75,0 procent av dem som har enbart folkskola mot 45,9 procent av dem som har mer än realexamen. Sambandet mellan skolutbildning och anlitande av personell hjälp är som väntat negativt och signifikant. Detsamma gäller då hjälpen enbart lämnats av "annan privatperson". Även för "make", "annan släkting" och "arbetskamrat" kvarstår trenden, men är då icke signifikant.

I tabell 4.19 redovisas de av respondenterna som lämnat hjälp, efter sin skolutbildning. Som synes är de som har den lägsta skolutbildningen starkt underrepresenterade. Tau-b-koefficienterna som här mäter sambandet mellan högre skolutbildning och lämnande av hjälp är genomgående positiva och signifikanta.

I tabell 4.20 redovisas slutligen andelen som använt olika hjälpmedel i deklarationsarbetet i grupper med varierande skolutbild-

Tabell 4.18 Procent som vid senaste deklarationstillfället fått hjälp. Särredovisning efter skolutbildning

Procent som fått hjälp	Skolutbildning: Enbart folkskola	Realexamen	Högre än realexamen	Samtliga	Tau-b
av deklarationsbyrå	18,3	23,0	12,1	18,1	*–,04*
av make/maka	16,4	14,0	15,3	15,6	*–,02*
av annan släkting	16,7	13,4	13,1	15,0	*–,01*
av arbetskamrat	4,4	4,1	2,2	3,9	*–,00*
av annan privatperson	23,5	11,2	4,9	16,4	*–,19*^{S}
av minst en av ovanstående	75,0	61,9	45,9	65,3	*–,23*^{S}
Bastal	649	284	276	1217	

Tabell 4.19 Personer som vid senaste deklarationstillfället lämnat hjälp fördelade efter skolutbildning. Procenttal och tau-b-koefficienter

Lämnat hjälp...	Skolutbildning: Enbart folkskola	Realexamen	Högre än realexamne	Summa	Bastal	Tau-b
till make/maka	38,5	28,2	32,8	100	186	*,16*^{S}
till annan släkting	35,7	25,4	38,9	100	135	*,17*^{S}
till arbetskamrat	18,7	29,6	51,7	100	59	*,16*^{S}
till annan privatperson	28,8	24,9	46,3	100	66	*,18*^{S}
till minst en av ovanstående	36,1	27,8	35,8	100	299	*,24*^{S}
Samtliga intervjuade fördelade efter skolutbildning	53,4	23,5	22,7	100	1217	

Tabell 4.20 Procent som vid senaste deklarationstillfället använt olika hjälpmedel. Särredovisning efter skolutbildning

Hjälpmedel	Skolutbildning: Enbart folkskola	Realexamen	Högre än realexamen	Samtliga	Tau-b
1 En kopia av *föregående* års deklaration	84,4	89,4	89,4	86,5	*–,06*
2 Debetsedeln för den slutliga skatten för föreg år	92,5	96,2	91,8	93,1	*–,01*
3 Löneuppgift från *arbetsgivaren* om inkomster för föregående år	84,3	86,9	90,9	86,4	*–,07*
4 *Egna* anteckningar om inkomster under föreg år	52,8	56,9	54,1	54,1	*–,01*
5 Bankböcker	50,6	55,6	70,4	59,2	*–,09*[s]
6 Uppgifter om *ränta* på skuld	35,7	37,5	47,7	38,8	*–,08*[s]
7 Anteckningar om aktieutdeln	6,0	9,8	21,6	10,5	*–,19*[s]
Bastal	649	284	276	1217	

Tabell 4.21 Samband mellan exponering och anlitande av personell hjälp. Tau-b-koefficienter

	Exponering för information från: Tidningar	Riksskattenämnden	Banker	Minst en av vidstående
Hjälp av deklarationsbyrå	*–,05*[s]	*–,10*[s]	*–,10*[s]	*–,08*[s]
Hjälp av make/maka	*–,03*	*–,06*[s]	*–,02*	*–,06*[s]
Hjälp av annan släkting	*–,13*[s]	*–,08*[s]	*–,13*[s]	*–,12*[s]
Hjälp av arbetskamrat	*–,03*	*–,02*	*–,02*	*–,00*
Hjälp av annan privatperson	*–,06*[s]	*–,06*[s]	*–,12*[s]	*–,08*[s]
Hjälp av minst en av ovanstående	*–,25*[s]	*–,26*[s]	*–,31*[s]	*–,31*[s]

ning. Skillnaderna är som synes små med undantag för de hjälpmedel som blir aktuella då deklaranterna har förmögenhet, ränteintäkter och skuldräntor samt aktier. Dessa förhållanden kan anses samvariera med skolutbildning vilket förklarar de signifikanta samband vi fått för hjälpmedlen 5–7.

4.8.3 Exponering för information och deklarationsvanor

Sambandet mellan exponering och anlitande av personell hjälp i deklarationsarbetet framgår av tabell 4.21. De utan undantag negativa sambanden visar att de som fått personell hjälp som väntat exponerats för information i mindre utsträckning. Av de femton samband som kan bildas mellan de tre informationskällorna och de fem kategorierna hjälpande är tio signifikanta och samtliga negativa.

I tabell 4.22 har dessutom samtliga som fått hjälp (sista raden i tabell 4.21) redovisats efter exponering. Av dem som aldrig exponerats för information från tidningarna har 79,3 procent fått hjälp senaste året mot 53,1 procent av dem som exponeras varje år.

Tabell 4.22 Exponering för information och anlitande av personell hjälp. Procenttal

	Brukar exponeras för information från										
	Tidningar			Riksskattenämnden			Banker			Minst en av vidstående	
	Varje år	Vissa år	Aldrig år	Varje år	Vissa år	Aldrig år	Varje år	Vissa år	Aldrig år	Varje år	Ej varje år
Fått hjälp under senaste året	53,1	68,1	79,3	51,1	70,2	77,7	44,5	49,3	76,7	54,4	85,6
Fått hjälp under något av de senaste fem åren	64,2	79,9	85,8	60,8	79,1	86,6	53,9	63,6	85,2	65,1	93,0
Har ej fått hjälp under de senaste fem åren	35,8	20,2	14,2	39,2	20,9	13,4	46,1	36,4	14,8	34,9	8,0
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Bastal	609	107	489	536	116	549	347	103	752	790	426

Tabell 4.23 Samband mellan exponering och lämnande av hjälp vid annans deklarationsarbete. Tau-b-koefficienter

	Exponering för information från			
	Tidningar	Skattemyndigheter	Banker	Minst en av vidstående
Lämnat hjälp till make/maka	,19^{s}	,21^{s}	,30^{s}	,26^{s}
Lämnat hjälp till annan släkting	,21^{s}	,19^{s}	,31^{s}	,23^{s}
Lämnat hjälp till arbetskamrat	,15^{s}	,13^{s}	,21^{s}	,17^{s}
Lämnat hjälp till annan privatperson	,15^{s}	,20^{s}	,24^{s}	,17^{s}
Lämnat hjälp till minst en av ovanstående	,26^{s}	,27^{s}	,39^{s}	,34^{s}

Denna differens av 26,2 procentenheter motsvaras av 26,7 för riksskattenämnden och 32,2 för bankerna.

Den sista raden i tabell 4.21 redovisar tau-b-koefficienterna för de fyra korstabeller som ingår i tabell 4.22. Sambanden utgör ett mått på den utsträckning med vilken de olika informationskällorna kompenserar för anlitande av hjälp. Kompensationsvärdet tycks vara högst för bankernas broschyrer (tau-b = –0,31 mot –0,25 resp –0,26). Denna trend är dock icke signifikant.

I tabell 4.23 visas sambanden mellan exponering och *lämnande* av hjälp vid annans deklarationsarbete. De som lämnat hjälp har också tagit del av information i större utsträckning än övriga. Sambanden är som synes högre än i tabell 4.21 men nu i stället positiva. Samtliga samband är dessutom signifikanta.

De som lämnat hjälp, oavsett till vem, har fördelats efter exponering i tabell 4.24. Där får vi en uppfattning om varifrån hjälparna hämtar sina kunskaper. 70,8 procent av dem som lämnat hjälp tar varje år del av information från tidningarna. Det är 20,7 procentenheter över genomsnittet för hela stickprovet (jfr tabell 4.1). Motsvarande procentenheter för riksskattenämndens broschyr är 21,9 och för bankbroschyrer 26,3. Andelen som exponeras varje år för minst en av informationskällorna är 91,2 procent av dem som lämnat hjälp, vilket är 26,7 procentenheter över genomsnittet.

Tabell 4.24 Procent som lämnat hjälp vid senaste deklarationstillfället. Särredovisning efter exponering för information

	Brukar exponeras				
	Varje år	Vissa år	Aldrig	Summa	Bastal
Tidningarna	70,8	9,2	20,0	100	299
Riksskattenämnden	66,0	9,3	24,7	100	299
Bankerna	54,8	13,1	32,1	100	299
Minst en av ovanstående	91,2	8,7		100	299

I tabell 4.25 redovisas användningen av olika typer av hjälpmedel mot exponering för olika informationskällor. Resultaten tyder på att de som är informerade också i något större utsträckning använder hjälpmedel. De mot tabell 4.25 svarande korrelationskoefficienterna återges i tabell 4.26. Som synes är alla positiva, samt signifikanta i 13 fall av 21. Skillnaderna i tabell 4.25 är dock genomgående tämligen små. Användningen av de mera centrala hjälpmedlen (1–15) är relativt vanlig även bland dem som ej exponerats.

4.8.4 Kunskaper och deklarationsvanor

Genom att se efter i vilken utsträckning de som har bristande kunskaper fått personell hjälp kan man göra en viss bedömning av kvaliteten i deklarationsarbetet. I tabell 4.27 ges en belysning av omfattningen av det deklarationsarbete som *både* skett utan nödvändiga kunskaper *och* personell deklarationshjälp.

Tabell 4.27 visar att genomgående ca 80 procent av samtliga som inte besvarat en kunskapsfråga rätt inte heller fått hjälp av någon deklarationsbyrå (kol 1). Ser man till dem som inte fått någon hjälp alls (kol 2) ligger procenttalet betydligt lägre, vid 20–30 procent. I kol 3 och 4 redovisas andelen av hela stickprovet som *varken* besvarat kunskapsfrågan rätt *eller* fått hjälp av deklarationsbyrå resp fått hjälp överhuvudtaget. Då man läser dessa procenttal får man tänka på att många av kunskapsfrågorna gäller inkomst- och avdragsposter som endast en del av deklaranterna har. Detta återspeglas då i variationen mellan procenttalen i lodrätt led.

Att sambandet mellan egna kunskaper och anlitande är negativt men relativt litet framgår av tabell 4.28. Detta gäller i synnerhet för testet avseende påföljdskunskaper. Tendensen är dock att de som vet minst anlitar hjälp oftast. Ser vi istället till sambanden mellan lämnande av hjälp och kunskapstesten (tabell 4.29) finner vi att dessa är åtskilligt högre och i stället positiva. De som hjälpt har också avgjort bättre kunskaper. Sambanden är vidare genomgående signifikanta med ett undantag.

4.9 *Sammanfattning*

I detta kapitel redovisas resultat avseende deklaranternas exponering för information om deklarationsförfarandet, kunskaper om deklarationsregler och påföljdssystemet, attityder till deklarationskravet samt deklarationsvanor. Efter en presentation av undersökningsvariablernas marginalfördelningar (avsnitt 4.6), redovisas de inbördes sambanden mellan exponering, kunskaper, attityder och deklaranternas mera allmänna förutsättningar att tillgodogöra sig informationen, som här har mätts med hjälp av deras skolutbildning (avsnitt 4.7). Redovisningen avslutas med en presentation av deklarationsvanor mot bakgrunden av exponering och kunskaper (avsnitt 4.8).

Vissa tolkningsproblem i samband med de resultat som redovisades har diskuterats un-

Tabell 4.25 Procent som använt olika typer av hjälpmedel vid senaste deklarationstillfället. Särredovisning efter exponering

	Brukar exponeras för information från										
	Tidningar			Riksskattenämnden			Banker			Minst en av vidstående	
	Varje år	Vissa år	Aldrig	Varje år	Vissa år	Aldrig	Varje år	Vissa år	Aldrig	Varje år	Ej varje år
1 Kopia av föregående års deklaration	91,9	82,6	81,0	91,8	79,8	83,0	94,3	90,9	82,6	90,9	78,4
2 Debetsedeln för den slutliga skatten för föregående år	97,2	92,9	88,4	96,6	91,9	90,2	97,5	93,6	91,2	96,7	86,5
3 Löneuppgift från arbetsgivaren om inkomster för föregående år	88,4	91,2	83,2	88,7	87,5	84,2	87,9	88,4	85,8	88,7	82,2
4 Egna anteckningar om inkomster under föregående år	58,5	54,9	48,9	60,4	56,2	47,8	60,5	53,2	51,4	58,4	46,1
5 Bankböcker	65,5	56,2	52,2	68,6	52,4	51,3	77,2	65,6	50,0	64,8	48,9
6 Uppgifter om ränta på skuld	43,4	38,6	33,9	45,7	39,1	32,5	52,4	39,5	32,7	42,6	31,7
7 Anteckningar om aktieutdelning	12,9	12,7	7,2	14,1	5,7	8,0	19,8	14,3	5,8	12,6	6,5
Bastal	609	107	489	536	116	549	347	103	752	790	426

Tabell 4.26 Samband mellan exponering och användning av hjälpmedel. Tau-b-koefficienter

	Exponering för information från			
	Tidningar	Riksskatte-nämnden	Banker	Minst en av vidstående
1 Kopia av föregående års deklaration	,14[S]	,10	,14[S]	,15[S]
2 Debetsedeln för den slutliga skatten för föregående år	,14	,08	,09	,15
3 Löneuppgift från arbetsgivaren om inkomster för föregående år	,08[S]	,04	,00	,06
4 Egna anteckningar om inkomster under föregående år	,08[S]	,12[S]	,07[S]	,11[S]
5 Bankböcker	,11[S]	,15[S]	,23[S]	,14[S]
6 Uppgifter om ränta på skuld	,09[S]	,12[S]	,17[S]	,10[S]
7 Anteckningar om aktieutdelning	,04	,08	,20[S]	,09

der avsnitt 4.5. Särskilt diskuterades möjligheten av prestigebias, som skulle kunna innebära att informationen från riksskattenämnden kommer att förefalla mera spridd än väntat.

I det följande ges en sammanställning av de viktigaste resultaten.

1 Hälften av alla deklaranter läser varje år deklarationsanvisningarna i dagspressen. Riksskattenämndens broschyr läses av 44,1 procent och bankbroschyrer av 28,5 procent (tabell 4.1).

2 Kunskapsfrågor om deklarationsbestämmelser rörande inkomster och avdrag besvaras i regel rätt av 70–90 procent. Några viktiga avvikelser var att endast 37,7 procent kände till att även extrainkomster under 100 kronor måste deklareras, och att 29–78 procent visste att olika slags skuldräntor var avdragsgilla. (Tabell 4.2–4.3). Påföljdskunskaperna låg också i stort sett på 80–90 procentsnivån, med ett intressant undantag: endast 12,0 procent visste att man inte förlorade rätten att överklaga skönstaxering (tabell 4.4).

3 Mellan 60 och 70 procent upplever enligt olika attitydpåståenden deklarationskravet som besvärande (tabell 4.5).

4 Två tredjedelar hade vid senaste deklarationstillfället fått hjälp vid upprättandet av deklarationen, därav ca en femtedel av deklarationsbyråer (tabell 4.7).

5 Graden av exponering för information samvarierar med deklaranternas skolutbildning: starkast för information från bankerna (tau-b = 0,25) och svagast för tidningarna (tau-b = 0,08), medan riksskattenämnden intar en mellanställning (tau-b = 0,12).

6 Deklarationskunskaper samvarierar tämligen högt med exponering. Sambanden är ungefär lika starka för samtliga informationskällor. Möjligen skulle riksskattenämndens broschyr kunna ge relativt sett lägre kunskaper om avdragsdeklaration, en tendens som dock inte är signifikant (tabell 4.12).

7 De som har den högsta skolutbildningen har också de bästa kunskaperna. Detta gäller i synnerhet kunskaper om avdragsdeklaration (tabell 4.13).

Tabell 4.27 Kunskaper och anlitande av personell hjälp vid senaste deklarationstillfället. Procenttal

Av dem som besvarat nedanstående kunskapsfråga *fel*	..... har nedan angivet procenttal		Av *samtliga* intervjuade har nedanstående procenttal varken svarat rätt *eller*	
	icke fått hjälp av deklarationsbyrå	*icke* fått någon deklarationshjälp alls	fått hjälp av deklarationsbyrå	fått någon deklarationshjälp alls
	(1)	(2)	(3)	(4)
Deklaration av inkomster				
1 Dricks	81,2	20,7	26,0	6,6
2 Extrainkomster under 100 kr	81,5	33,3	50,6	20,8
3 Extrainkomster under 1000 kr	79,9	17,2	8,9	1,9
4 Extraarbete som man gör på sin fritid	81,3	13,9	7,9	1,4
5 Lön eller ersättning som man inte har fått löneuppgift för av arbetsgivaren	83,8	25,5	9,8	3,0
6 Inkomst som man redan betalt preliminärskatt för	81,3	22,8	14,9	4,1
7 Semesterersättning av arbetsgivaren	78,5	29,0	9,4	3,5
8 Tillgång till fri bil	81,2	62,7	26,1	20,1
9 Traktamenten för privatanställda	81,3	25,5	25,0	7,8
10 Ersättning för resor i arbetet	81,8	32,6	29,5	11,8
11 Ränta på skatteåterbäring	83,4	34,0	54,5	22,4
12 Räntor på bankbok	83,1	22,0	10,0	2,7
13 Pengar som man har lånat	79,0	23,9	26,4	8,0
14 Vinst på penningslotteriet	80,8	22,2	24,7	6,8
15 Barnbidrag för egna barn	75,6	21,3	18,1	5,2
Deklaration av avdrag				
1 Resor till och från arbetet	79,1	16,7	4,0	0,9
2 Verktygsslitage	81,4	34,0	26,9	12,9
3 Facklitteratur	80,2	24,4	45,3	14,0
4 Fackföreningsavgifter	79,3	27,5	44,6	15,5
5 Skuldräntor på *egna hem* (villa eller radhus) som kan köper på avbetalning	80,6	24,9	17,5	5,4
6 Skuldräntor på en *sommarstuga* som man köper på avbetalning	83,7	28,8	55,4	16,7
7 Skuldräntor på en *bil* som man köper på avbetalning	81,9	30.9	54,2	20,4
8 Ränta på kvarskatt	82,4	32,4	58,2	22,9
9 Andra slag skuldräntor	82,1	29,5	39,4	14,2
10 Medicinkostnader	79,1	29,2	22,9	8,5
11 Periodiskt understöd till anhöriga	77,7	18,7	33,9	8,2
12 Barnens studier	79,4	28,2	52,5	18,6
13 Hemförsäkring	80,7	33,6	46,8	21,5
Påföljdkunskaper				
1 Om man inte avger självdeklaration förlorar man rätten att *klaga* på skatten	81,7	33,0	71,8	29,0
2 Om man inte avger självdeklaration kan man bli dömd till *böter*	82,6	43,5	17,5	9,2
3 Man kan bli åtalad, *trots* att man frivilligt har meddelat och rättat en felaktig uppgift i sin deklaration	80,9	32,6	31,1	12,4
4 Om man *inte* avger någon självdeklaration kan skattemyndigheterna göra en *uppskattning* av inkomsten och kräva skatten efter denna summan	82,7	19,4	5,9	1,4
5 Om man har låtit en deklarationsbyrå eller jurist deklarera åt sig, kan man *inte* bli åtalad om det blir några fel i deklarationen	78,8	25,9	16,5	5,4
6 När arbetsgivaren redan har dragit preliminärskatt, kan en löntagare *inte* bli fälld för skattefusk om han uppger för låg inkomst i deklarationen	82,5	26,1	17,3	5,5
7 Om man kan *bevisa* att man inte har känt till att man har gjort ett fel i sin deklaration kan man heller inte bli dömd för det av någon domstol	82,2	32,2	49,2	19,3

Tabell 4.28 Samband mellan kunskaper och anlitande av deklarationshjälp. Tau-b-koefficienter

	i-testet	a-testet	p-testet
Hjälp av deklarationsbyrå	*–,04*	*–,05*[s]	*–,02*
Hjälp av make/maka	*–,05*[s]	*–,07*[s]	,00
Hjälp av annan släkting	*–,17*[s]	*–,10*[s]	*–,06*[s]
Hjälp av arbetskamrat	,00	,01	,02
Hjälp av annan privatperson	*–,12*[s]	*–,15*[s]	*–,04*
Hjälp av minst en av ovanstående	*–,26*[s]	*–,29*[s]	*–,10*[s]

Tabell 4.29 Samband mellan kunskaper och lämnande av deklarationshjälp. Tau-b-koefficienter

	i-testet	a-testet	p-testet
Hjälp till make/maka	*,24*[s]	*,27*[s]	*,07*[s]
Hjälp till annan släkting	*,24*[s]	*,29*[s]	*,12*[s]
Hjälp till arbetskamrat	*,18*[s]	*,19*[s]	*,08*[s]
Hjälp till annan privarperson	*,14*[s]	*,18*[s]	*,11*[s]
Hjälp till minst en av ovanstående	*,29*[s]	*,33*[s]	*,11*[s]

8 De som exponerats för information har en mera positiv attityd till deklarationskravet, en tendens som dock är ganska svag, men tycks vara starkast hos dem som har lägre skolutbildning (tabell 4.15–4.16).

9 Det finns en svag tendens till en mera positiv syn på deklarationskravet hos dem som har bättre kunskaper (tabell 4.17).

10 De som har lägre skolutbildning tar oftare hjälp i sitt deklarationsarbete, men lämnar själva mera sällan hjälp till andra (tabell 4.18–4.19).

11 De som exponerats för information har i mindre utsträckning tagit hjälp i deklarationsarbetet, men i större utsträckning lämnat hjälp till andra (tabell 4.20–4.23).

12 Bristande kunskaper brukar kompenseras genom att anlita hjälp vid deklarationsarbete (tabell 4.27–4.28).

13 De som har lämnat hjälp ligger på en betydligt högre kunskapsnivå (tabell 4.29).

5 Determinanter

5.1 *Inledning*

I första kapitlet presenterades tre grupper av variabler som antagits bidra till en förklaring av valet mellan olika sätt att anpassa sig till skattesystemet. Nu kommer dessa variabler samt en grupp bakgrundsvariabler att presenteras närmare. Syftet är att klargöra variablernas konstruktion och den typ av variation de är avsedda att mäta. Under rubriken utbytesvariabler har samlats ett antal variabler, som på olika sätt skall beskriva de faktiska principer för varierande utbyte som vårt nuvarande skattesystem baseras på samt individernas beroende av ett gott utbyte av skattebetalarrollen. Den andra variabelgruppen avser deklaranternas faktiska tillgång till illegala medel för skatteflykt. Den tredje variabelgruppen har i brist på en bättre beteckning kallats social orientering. Här ingår tre typer av variabler, som gemensamt skall ge en bild av det sociala skikt individen tillhör, samt erfarenheter och kunskaper som präglar individens föreställningsvärld. Bakgrundsvariablerna bildar en fjärde grupp variabler som egentligen inte ingår i den modell som presenterades i kapitel 1. De ger emellertid en klassificering i vissa standardvariabler som är vanliga i de flesta undersökningar, och därför har ett rent deskriptivt intresse.

Beteckningen determinanter anger att de variabler som skall presenteras i detta kapitel i någon mening betraktas som grundläggande för valet mellan olika sätt att anpassa sig. Vi tänker oss emellertid att sambanden till en del kan vara funktionella. Detta gäller i första hand för tillgången till illegala medel som i sin tur kan påverkas av deklarationsbeteendet. Även för variabelgruppen social orientering förefaller ett sådant antagande rimligt.

Presentationen omfattar marginalfördelningar för varje variabel och sambandsberäkningar mellan dem. Det har varit nödvändigt att inför den fortsatta analysen reducera antalet determinanter. Detta har skett genom olika typer av indexkonstruktioner vilka också redovisas i detta kapitel.

5.2 *Utbytesvariabler*

5.2.1 Intentioner

Utbytesvariablerna återger variationer i det stipulerade utbytet av skattebetalarrollen. Det existerande skatte- och deklarationssystemet definierar det legala utbyte medborgarna avses få. Utbytesvariablerna mäter även deras egna resurser dvs beroendet av detta stipulerade utbyte.

Följande fyra typer av utbytesvariabler har tagits med i undersökningen:

1 Inkomstförhållanden

2 Levnadsstandard

3 Skuldsättning

4 Attityder till nuvarande och framtida ekonomisk status.

De som har bättre inkomster utsätts för ett högre skattetryck, både absolut och relativt sett. De har dessutom mindre nytta av olika typer av sociala förmåner och andra samhällsåtaganden. Deras utbyte är således lägre. Samtidigt återger respondenternas inkomstförhållanden skillnader i egna resurser att tillgodose ekonomiska intressen. Det innebär att man kan acceptera ett större skattetryck vid högre inkomster, då man inte är lika beroende av ett gott utbyte.

Beskattningen är också knuten till konsumtion, varför även levnadsstandarden återger en variation i arten och storleken av skattetryck. Samtidigt innebär högre levnadsstandard, om vi med det menar att individen äger olika typer av varor, bättre egna resurser och därför ett lägre beroende av det legala utbyte de kan få.

Även skulderna återspeglar varierande resurser att tillgodose aktuella ekonomiska intressen. Skulder ökar beroendet av ett högt stipulerat utbyte eftersom de egna resurserna är lägre. Däremot ger skulder avdragsmöjligheter i självdeklarationen och därmed även lägre skatt.

De nu nämnda tre typerna av utbytesvariabler får således representera indikatorer i mera än ett avseende. Både det stipulerade utbytet och individernas beroende av detta utbyte påverkar respondenternas anpassning. Beroende på hur man ser på dessa faktorers relativa betydelse kommer man fram till konträra antaganden om valet av anpassningsform. Den ena eller andra typen av antaganden måste därvid få mera stöd.

Respondenternas tidsperspektiv på sina ekonomiska förhållanden bildar den fjärde typen av utbytesvariabler. En positiv inställning till nuvarande och framtida förhållanden har ansetts återge ett lägre beroende av det stipulerade utbytet.

5.2.2 Inkomstförhållanden

De variabler som är avsedda att mäta inkomstförhållanden, samt deras marginalfördelningar redovisas i tabell 5.1. Inkomstbegreppet följer offentlig statistik och är den sammanräknade nettoinkomsten som framräknas med ledning av självdeklarationerna. Den definieras som summan av inkomsttagarens enligt förordningen om statlig inkomstskatt uppskattade nettoinkomster av skilda förvärvskällor (jordbruksfastighet, annan fastighet, rörelse m m, tjänst, tillfällig förvärvsverksamhet samt kapital), sedan avdrag för eventuellt underskott å förvärvskälla har gjorts. Inkomstuppgifterna har hämtats från inkomstbandet (se avsnitt 2.2.2) och är i sin tur är baserade på uppgifter som lämnats av taxeringsnämndsordförandena. Variabelns

Tabell 5.1 Respondenterna fördelade efter inkomstförhållanden. Procenttal

		Procent
Egen nettoinkomst/år	– 20 000	55,5
	20 001 – 30 000	26,7
	30 001 – 40 000	7,5
	40 001 –	7,7
	Uppgift saknas	3,7
Egen och makes gemensamma nettoinkomst/år	– 20 000	37,1
	20 001 – 30 000	25,4
	30 001 – 40 000	17,2
	40 001 –	16,6
	Uppgift saknas	3,7
Maken har egen inkomst		42,3
Maken har ej egen inkomst		25,0
Ogift		32,7
Summa		100

Tabell 5.2 Levnadsstandard. Procenttal

	Procent
Hushållet deklarerade kapitalinkomster över 600 kr	32,6
Hushållet har mer än 10 000 kr på banken	22,1
Hushållet äger aktier eller obligationer	15,0
Hushållet äger bil	55,5
Hushållet äger båt (med värde över 1 000 kr)	8,5
Hushållet äger sommarstuga	15,1
Hushållet äger eget hem	31,0

Tabell 5.3 Skuldsättning. Procenttal

	Procent
Hushållet har skulder på bil	18,4
Hushållet har skulder på sommarstuga	5,9
Hushållet har skulder på eget hem	24,4
Hushållet har andra slags skulder	20,0

konstruktion innebär att klassificeringen inte är opåverkad av ev falskdeklaration. Då är ju den faktiska inkomsten högre än den på detta sätt beräknade. Bland de lägsta inkomsttagarna återfinns en relativt hög andel deltidsarbetande och personer som varit sjuka eller av andra skäl inte arbetat hela året. De bör ur vår synpunkt knappast räknas som lågavlönade om de har hög timpenning. Detta kan emellertid ha betydelse för sambandsanalyserna.

5.2.3 Leveransstandard

Inkomstförhållandena kan endast ofullständigt återspegla individernas faktiska skattebörda. De variabler som valts att beskriva inkomsterna ger inte heller ett entydigt begrepp om de egna resurserna. Hushåll som har tillgång till kapitalvaror har vid samma inkomstförhållanden större utrymme för annan konsumtion. Av detta skäl har levnadsstandarden i form av tillgången av kapital och kapitalvaror kartlagts. Variablerna och deras marginalfördelningar återges i tabell 5.2.

Den första variabeln i tabellen har förts över från inkomstbandet och avser intäkter på kapital (räntor, aktieutdelning etc) minus vissa avdrag. Uppgiften baseras på självdeklarationerna. Som bekant är inkomster av kapital under 600 kr/år ej skattepliktiga och procenttalet i tabellen avser således andelen som har haft större inkomster än så. Övriga variabler är baserade på intervjufrågor. Inför den fortsatta analysen har dessa sammanfattats till ett "standardindex". Indexberäkningen har skett genom summering av antalet ja-svar på de sex intervjufrågorna. Indexvärdena kan således variera mellan 0 och 6.

5.2.4 Skuldsättning

Den tredje gruppen utbytesvariabler är fyra intervjufrågor avseende skuldsättning för olika ändamål. Variablerna och deras marginalfördelningar framgår av tabell 5.3. Skuldsättningen har dessutom sammanförts till ett "skuldindex" där antalet ja-svar på intervjufrågorna har beräknats. Indexvärdena varierar alltså mellan 0 och 4.

5.2.5 Attityder till nuvarande och framtida ekonomisk status

Respondenternas uppfattning av sin status under det aktuella beskattningsåret relativt till situationen under tidigare år, och uppfattningen av framtidsutsikterna har mätts

Tabell 5.4 Attityder till egen nuvarande och framtida ekonomisk status. Procenttal

Fråga	Bättre	Likvärdig	Sämre	Ingen åsikt	Summa
"Tycker Ni att Er ekonomi under (förra året) var bättre eller sämre än under tidigare år?"	34,5	40,9	23,4	1,2	100
"Tror Ni att Er ekonomi under det här året kommer att bli bättre eller sämre än under (förra året)?"	28,4	45,6	22,7	3,4	100

Tabell 5.5 Inbördes samband mellan sju utbytesvariabler. Tau-b-koefficienter

		1	2	3	4	5	6
1	Egen nettoinkomst						
2	Gemensam nettoinkomst	*,62*^{s}					
3	Båda makar har inkomst[1]	*–,21*^{s}	*,31*^{s}				
4	Standardindex	*,29*^{s}	*,28*^{s}	*–,04*			
5	Skuldindex	*,21*^{s}	*,20*^{s}	*–,10*^{s}	*,28*^{s}		
6	Nuvarande ekonomi förbättrad	*,04*	*,08*^{s}	*–,06*^{s}	–,06	*–,05*^{s}	
7	Framtida ekonomi väntas förbättras	*–,06*^{s}	*–,04*	*–,05*	*–,12*^{s}	*–,06*^{s}	*,20*^{s}

[1] Sambanden avser enbart gifta

genom två intervjufrågor. De återges tillsammans med marginalfördelningarna i tabell 5.4. De som anser sin nuvarande situation förbättrad är som synes flera än de som anser att den försämrats (34,5 mot 23,4 procent). Samma optimistiska inställning återkommer i bedömningen av framtidsutsikterna.

5.2.6 Inbördes samband mellan utbytesvariabler

I tabell 5.5 redovisas samband mellan de viktigaste utbytesvariablerna. Förväntningarna om sambandens riktning har där angetts genom kursiv stil av de koefficienter som går i väntad riktning, utan närmare beskrivning av skälen för dessa förväntningar. De flesta av sambanden beskriver nämligen mer eller mindre självklara förhållanden. Som synes samvarierar inkomster tämligen högt med levnadsstandarden. Däremot är de som har högre inkomster också mera skuldsatta. Att se positivt på framtiden är vanligare bland dem som har sämre inkomster, låg levnadsstandard och är skuldsatta i färre avseenden. Här är dock sambanden svaga.

5.3 *Tillgång till illegala medel*

De variabler avseende tillgången till illegala medel som har tagits med i undersökningen avser den faktiska upptäcktsrisken, samt exponering för information om illegala metoder och normativ påverkan att tillämpa dem. Den typ av inkomstredovisning som lämnas varierar mellan företagare och övriga. Löntagarnas uppgifter går i regel lättare att kontrollera, eftersom kontrolluppgifter om erhållen lön etc i regel finns tillgängliga. De

Tabell 5.6 Respondenterna fördelade efter tillgång till illegala medel. Procenttal

		Procent
Redovisningstyp	egen företagare	8,7
	löntagare	79,7
	övriga	11,6
Har haft extraarbete		62,7
Har ej haft extraarbete		37,2
"Tror Ni det finns någon bland Era *bekanta* som inte deklarerar sanningsenligt?"	ja, absolut	18,6
	ja, troligen	23,6
	nej, knappast	30,5
	nej. absolut inte	19,5
	ingen uppfattning	7,9
"Tror Ni det finns *någon på Er arbetsplats* som inte deklarerar sanningsenligt?"	ja, absolut	11,3
	ja, troligen	19,7
	nej, knappast	28,6
	nej, absolut inte	25,1
	ingen uppfattning	15,3
Summa		100

Tabell 5.7 Inbördes samband mellan fyra indikatorer för tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

	1	2	3
1 Företagare			
2 Haft extraarbete	*–,04*		
3 Bekant falskdeklarerar	*,01*	*,04*	
4 Arbetskamrat falskdeklarerar	*,01*	*,06*[s]	*,41*[s]

egna företagarnas möjligheter att undanhålla skatter är i praktiken större. Byten av varor och tjänster, uttag ur rörelsen, överskrivning av bilen på firman osv kan ge dolda inkomster som svårligen kan kontrolleras och beskattas. De egna företagarna definieras som deklaranter vars inkomster till minst hälften härrör från egen rörelse. De är som framgår av tabell 5.6, 8.7% av stickprovet och utgörs till största delen av småföretagare, t ex jordbrukare, kioskägare osv.

Extrainkomster är en post som ofta är lätt att undanhålla från beskattning. De som haft extraförtjänster antas därför ha större tillgång till illegala medel. Som framgår av tabell 5.6 utgör de 62,7% av samtliga. Variabeln 'förekomst av extraarbete' baseras på ett flertal intervjufrågor och avser dem som enligt minst en av dessa har uppgett sig haft extrainkomster.

Faktiska möjligheter att förvärva kunskaper om illegala metoder bildar en annan typ av variabler. Kontakt med kriminella ger chans till inlärning av brottstekniker samt överförande av behov och attityder som utgör motiv för avvikande beteende. Enligt de båda frågorna som avser sådan kontakt anser 42,2 procent att någon av deras bekanta falskdeklarerar, och 31,0 procent att någon på deras arbetsplats gör det.

I tabell 5.7 återges sambanden mellan de inbördes indikatorerna. Samtliga samband har som synes väntat tecken.

5.4 *Social orientering*

5.4.1 Intentioner

De variabler som sammanfattas under beteckningen social orientering är avsedda att

Tabell 5.8 Social klass

		Procent
Facklig anslutning	medlem i LO	32,3
	medlem i TCO	10,9
	medlem i SACO	2,8
	ej ansluten till ovanstående	53,1
Summa		100

återge en variation mellan deklaranterna som till skillnad från utbytesvariablerna inte härleds från de faktiska möjligheterna för utbyte, utan från den miljöpåverkan som individerna kan antas bli utsatta för genom medlemskap i olika grupper och exponering för information.

Följande tre typer av variabler har valts att representera respondenternas sociala orientering:

1 Social klass

2 Kunskaper

3 Social kontroll.

Rubriken social klass representeras av den fackliga anslutningen. Medlemskap i LO antas representera miljöinflytanden som leder till accepterande av skattebetalarrollen. Skälet är att vårt nuvarande skattesystem relativt till alternativen antas tillgodose de LO-anslutnas intressen i större utsträckning än alternativen.

Under rubriken kunskaper samlas en uppsättning variabler som beskriver individernas allmänna förutsättningar att förvärva de kunskaper som är nödvändiga för en förståelse av de finans- och skattepolitiska värderingar som ligger till grund för det stipulerade utbytet. Tankegången är här att kunskaper generellt leder till accepterande av skattebetalarrollen. Huvudvariabeln är skolutbildning. Beträffande deklarationskunskaper och påföljdskunskaper (jfr kap 4) tillämpas ett liknande resonemang. De som har bättre kunskaper väntas också i större utsträckning ha en positiv inställning. Av samma skäl väntas de som ger deklarationshjälp till andra och de som ej tagit emot deklarationshjälp vara mera positiva. De variabler som skall mäta hjälp vid deklarationsarbetet och systemkunskaper har redan redovisats i kapitel 4, och förekommer därför här endast i sambandsberäkningar med andra variabler. Social aktivitet i form av deltagande i föreningsliv innebär en ökning av kontaktfrekvensen med konkurrerande värderingar i allmänhet. En ökad kontaktyta kan medföra större kunskaper om och förståelse för skattesystemet och de bakomliggande intentionerna, vilket i regel torde innebära en förskjutning mot ett accepterande av det existerande skatte- och deklarationssystemet. Personer i offentlig tjänst antas slutligen också ha högre kunskaper i detta avseende.

Här måste påpekas att några av kunskapsvariablerna även kan ses som mått på tillgången till illegala möjligheter. Högre skolutbildning och deklarationskunskaper etc kan underlätta vid bedömning av lämpliga metoder för skattefusk.

Samhället utövar med hjälp av påföljdssystemet kontroll av deklaranternas beteenden. Därutöver kan trycket från gruppmedlemmar komplettera den sociala kontrollen. Upplevelsen av effektiviteten i kontrollen är betydelsefull. De indikatorer som används i denna undersökning är avsedda att ge underlag för en bedömning av effekten av olika former för kontroll.

5.4.2 Social klass

Variabeln facklig anslutning samt dess marginalfördelning redovisas i tabell 5.8.

Tabell 5.9 Kunskaper. Procenttal

		Procent
Skolutbildning	enbart folkskola	53,4
	realexamen (motsv)	23,5
	högre än realexamen	22,7
	uppgift saknas	0,4
Medlem i		
	Lokal facklig organisation	36,0
	Politisk organisation	10,4
	Kristet samfund	7,0
	Idrottsförening	17,2
	Nykterhetsförening	5,1
Näringsgren	offentligt anställd	26,0
	övriga	73,0
Summa		100

5.4.3 Kunskaper

I tabell 5.9 redovisas skolutbildning, social aktivitet och näringsgren. Övriga variabler inom denna grupp har redan beskrivits i kapitel 4.

Respondenternas föreningsaktivitet fastställdes genom fem intervjufrågor, avseende olika typer av föreningar och samfund. Marginalfördelningarna redovisas i tabell 5.9. Ett "aktivitetsindex" har bildats inför den vidare bearbetningen och avser antalet av de nämnda fem typer av föreningar/samfund i vilka respondenten är medlem. Detta index kan således variera mellan 0 och 5.

Uppgiften om näringsgrenen har förts över från inkomstbandet.

5.4.4 Social kontroll

För att få en enkel jämförelse mellan olika faktorer som är av betydelse för den sociala kontrollen ställdes två intervjufrågor. De avsåg rangordning av olika skäl för att icke skattefuska. Den första frågan avsåg följande tre faktorer:

upptäckt av myndigheterna
bekantas åsikter
det egna samvetet.

Den andra frågan tar upp tre faktorer i myndigheternas behandling av avvikande:

polisutredningen
domstolsförfarandet
böter.

Rangordningen skulle dels avse den betydelse man för egen del tillmäter faktorerna, dels vad man anser om hur "folk i allmänhet" bedömer dessa faktorer. I tabell 5.10 återges intervjusvaren. Enligt den första frågan är "upptäckt av myndigheterna" den viktigaste faktorn både för egen del och vid bedömningen av andra människor. "Bekantas åsikter" tycks spela liten roll. Anmärkningsvärt är att endast 21,7 procent tror att "folk i allmänhet" sätter samvetsförebråelser i första rummet medan 41,5 procent anger detta som viktigaste skäl för egen del. Den andra frågan visar att den egentliga påföljden (böter), endast placeras först av en tredjedel medan majoriteten lägger större vikt vid polisutredningen eller domstolsförfarandet.

Inför den fortsatta analysen har en ny variabel ("Samvetsorientering") bildats med klasserna

1 De som sätter det egna samvetet före upptäcktsrisken ("samvetsorienterad")

2 de som tillmäter dem samma betydelse

3 de som sätter upptäcksrisken före det egna samvetet.

Tabell 5.10 Rangordning av egna och andras skäl att inte skattefuska. Procenttal

	Egna skäl					Andras skäl				
	1	2	3	Ingen åsikt	Summa	1	2	3	Ingen åsikt	Summa
Upptäckt av myndigheterna	55,0	35,3	8,7	1,1	100	71,5	21,4	6,4	0,7	100
Bekantas åsikter	3,2	31,5	63,7	1,5	100	6,6	40,3	52,2	0,9	100
Dåligt samvete	41,5	31,3	26,1	1,0	100	21,7	37,1	40,4	0,8	100
Polisutredning	20,4	38,1	40,1	1,4	100	20,2	35,6	43,0	1,2	100
Domstolsförfarandet	45,3	40,4	12,7	1,6	100	42,0	43,2	13,6	1,2	100
Böter	33,5	19,7	45,5	1,4	100	37,1	19,8	42,0	1,1	100

Tabell 5.11 Samband mellan tio indikatorer för social orientering. Tau-b-koefficienter

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 LO-medlem[1]									
2 Skolutbildning	*–,64*[s]								
3 Lämnat deklarationshjälp	*–,24*[s]	*,25*[s]							
4 Fått deklarationshjälp	*,23*[s]	*–,23*[s]	*–,50*[s]						
5 i-testet	*–,20*[s]	*,14*[s]	*,29*[s]	*–,26*[s]					
6 a-testet	*–,38*[s]	*,27*[s]	*,33*[s]	*–,29*[s]	*,41*[s]				
7 p-testet	*–,18*[s]	*,13*[s]	*,11*[s]	*–,10*[s]	*,24*[s]	*,22*[s]			
8 Aktivitetsindex	*–,04*[s]	*,10*[s]	*,12*[s]	*–,08*[s]	*,12*[s]	*,12*[s]	*,02*		
9 Offentligt anställd	*–,36*[s]	*,27*[s]	*,09*[s]	*–,06*[s]	*,05*[s]	*,14*[s]	*,08*[s]	*,09*[s]	
10 Samvetsorienterad	*,00*	*,04*	*,02*	*–,03*	*,08*[s]	*,11*[s]	*,06*[s]	–,02	*,02*

[1] LO = 1, TCO/SACO = 0.

5.4.5 Inbördes samband

I tabell 5.11 redovisas de inbördes sambanden mellan de viktigaste av variablerna som avser social orientering. Förväntningarna om sambandens riktning har angetts genom kursiv stil när koefficienten har det tecken som var väntat. Flertalet samband beskriver redan kända förhållanden eller har redan kommenterats i kapitel 4. Som en komplettering till resultaten i kapitel 4 får vi här ett mått på de LO-anslutnas deklarations- och påföljdskunskaper samt anlitande av personell deklarationshjälp. Jämfört med de TCO- eller SACO-anslutna har de betydligt lägre deklarationskunskaper och påföljdskunskaper samt måste oftare anlita personell hjälp. Samtliga dessa samband är signifikanta och tämligen starka. Av de LO-anslutna har 70,0 procent anlitat personell hjälp vid senaste deklarationstillfället. Bland de TCO/SACO-anslutna är det endast 36,3 procent. 23,6 procent av de LO-anslutna har *lämnat* deklarationshjälp vid senaste deklarationstillfället, mot 48,4 procent av de TCO/SACO-anslutna.

5.5 *Bakgrundsvariabler*

Under beteckningen bakgrundsvariabler har tagits med kön, ålder, civilstånd och bostadsort. Marginalfördelningar för dessa redovisas i tabell 5.12.

5.6 *Utbytesvariabler och bakgrundsvariabler*

I tabell 5.13 redovisas sambanden mellan utbytesvariabler och bakgrundsvariabler i

Tabell 5.12 Respondenterna fördelade efter bakgrundsvariabler. Procenttal

		Procent
Kön	män	58,3
	kvinnor	41,6
Ålder	20–29	23,7
	30–39	18,9
	40–49	21,2
	50–59	18,6
	60–70	17,6
Civilstånd	ogift	23,5
	gift	67,3
	tidigare gift	9,3
Bostadsort	storstad	19,2
	övriga städer mer än 30 000 inv	20,6
	övriga städer mindre än 30 000 inv	15,5
	annan bostadsort	44,8
Summa		100

Tabell 5.13 Samband mellan utbytesvariabler och bakgrundsvariabler. Tau-b-koefficienter

	Kön (man)	Ålder	Civilstånd (gift)	Bostadsort (högre tätortsgrad)
Egen nettoinkomst	*,40*^{s}	*,04*	*,21*^{s}	*,11*^{s}
Gemensam nettoinkomst	*,08*^{s}	*,05*^{s}	*,46*^{s}	,14^{s}
Båda makar har inkomst[1]	*–,40*^{s}	*–,02*	,00	–,07
Standardindex	*,20*^{s}	*,20*^{s}	*,30*^{s}	–,10
Skuldindex	,21^{s}	,05^{s}	*,26*^{s}	–,10
Nuvarande ekonomi förbättrad	*,07*^{s}	*,10*^{s}	*,01*	*,00*
Framtida ekonomi väntas förbättras	*,08*^{s}	*,14*^{s}	*,03*	–,05

[1] Sambanden avser enbart gifta.

Tabell 5.14 Samband mellan tillgång till illegala medel och bakgrundsvariabler

	Kön (man)	Ålder	Civilstånd (gift)	Bostadsort (högre tätortsgrad)
Egen företagare	*,16*^{s}	*,16*^{s}	*,06*^{s}	*–,14*^{s}
Haft extraarbete	*,26*^{s}	*–,05*	*,03*	*–,06*
Bekanta falskdeklarerar	*,08*^{s}	*,16*^{s}	,02	*,01*
Arbetskamrater falskdeklarerar	*,11*^{s}	*,18*^{s}	*–,07*^{s}	*,08*^{s}

Tabell 5.15 Samband mellan social orientering och bakgrundsvariabler. Tau-b-koefficienter

	Kön (man)	Ålder	Civilstånd (gift)	Bostadsort (högre tätortsgrad)
LO-medlem	*,13*[s]	*,05*	,06	*–,12*[s]
Skolutbildning	–,01	*–,21*[s]	–,03	*,19*[s]
Lämnat deklarationshjälp	*,20*[s]	*,01*	*,20*[s]	*,11*[s]
Fått deklarationshjälp	*–,21*[s]	–,04	*–,07*[s]	*–,08*[s]
i-testet	*,21*[s]	–,07	*,19*[s]	*,05*[s]
a-testet	*,20*[s]	–,01	*,17*[s]	*,06*[s]
p-testet	*,12*[s]	*,02*	*,06*[s]	–,03
Aktivitetsindex	–,21	*–,03*	*,08*[s]	*–,10*[s]
Offentligt anställd	*–,16*[s]	*–,10*[s]	*,07*[s]	*,11*[s]
Samvetsorienterad	*–,20*[s]	*,16*[s]	*,04*[s]	*–,02*

form av tau-b-koefficienter. Den väntade riktningen av sambanden har markerats genom kursivering i de fall sambandens riktning överensstämmer med förväntan, som här icke närmare motiveras. Som synes diskriminerar kön starkt mellan olika positioner på utbytesvariabler. Män har således högre inkomster och har högre levnadsstandard. Män och äldre anser oftare sin ekonomi som bättre än tidigare och ser även ljusare på framtiden.

5.7 *Tillgång till illegala medel och bakgrundsvariabler*

Tabell 5.14 återger sambanden mellan de fyra indikatorerna för tillgång till illegala medel och bakgrundsvariablerna. Som synes uppger män och yngre oftare att bekanta och arbetskamrater falskdeklarerar. Detta tycks också gälla vid högre tätortsgrad.

5.8 *Social orientering och bakgrundsvariabler*

I tabell 5.15 återges tau-b-koefficienter för sambanden mellan social orientering och bakgrundsvariabler. Samband vars riktning är enligt förväntan är kursiverade. Av speciellt intresse är variablerna som avser deklarationshjälp, kunskaper och samvetsorientering. Män lämnar oftare och får mera sällan deklarationshjälp än kvinnor. Detsamma gäller för dem som är gifta (hjälp åt make/maka), och dem som bor i regioner med högre tätortsgrad. Motsvarande samband går igen när det gäller kunskaper om deklarationsförfarandet och påföljdssystemet. Köns- och åldersrollerna ger kraftigt utslag när det gäller typ av social kontroll. Män uppger oftare än kvinnor, och yngre oftare än äldre, att upptäcktsrisken är ett viktigare skäl än samvetsbetänkligheter för att avstå från skattefusk.

5.9 *Utbytesvariabler och tillgång till illegala möjligheter*

I tabell 5.16 redovisas sambandet mellan utbytesvariablerna och tillgång till illegala medel. Tabellens väsentligaste innehåll är att man vid lågt utbyte p g a goda inkomstförhållanden har bättre tillgång till illegala medel.

5.10 *Utbytesvariabler och social orientering*

Tau-b-koefficienter för samband mellan utbytesvariabler och variabler avseende social orientering återges i tabell 5.17. Som

Tabell 5.16 Samband mellan utbytesvariabler och tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

	Egen nettoinkomst	Gemensam nettoinkomst	Båda makar har inkomst[2]	Standardindex	Skuldindex	Nuvarande ekonomi förbättrad	Framtida ekonomi väntas förbättrad
Företagare[1]	,02	,09[s]	–,20[s]	,20[s]	,19[s]	–,10[s]	–,09[s]
Haft extraarbete	,10[s]	,02	–,10[s]	,12[s]	,14[s]	,02	–,03
Är bekant med falskdeklarant	,13[s]	,11[s]	–,05	,07[s]	,05[s]	,02	,01
Är arbetskamrat med falskdeklarant	,07[s]	,08[s]	–,09	–,04	,01	–,02	,01

[1] Företagare = 1, löntagare = 0.

[2] Sambanden avser enbart gifta.

synes överensstämmer de flesta samband med förväntan. Personer med bättre inkomstförhållanden är betydligt bättre anpassade till deklarationssystemet, trots att deklarationsarbetet torde ställa sig svårare för dem. De har avgjort bättre deklarationskunskaper och påföljdskunskaper, samt behöver mindre ofta anlita deklarationshjälp. De kan oftare ge sådan hjälp, samt är även oftare föreningsaktiva. De som har höga inkomster uppger oftare att upptäcktsrisken avhåller dem mer från skattebrott än det egna samvetet.

5.11 *Tillgång till illegala medel och social orientering*

I tabell 5.18 redovisas sambanden mellan social orientering och indikatorer för tillgång till illegala medel. Beträffande dessa samband har vissa antaganden gjorts som även här redovisas genom kursivering när sambandet går i väntad riktning. Av speciellt intresse är följande resultat. Personer med högre skolutbildning anser sig oftare ha kommit i kontakt med personer som falskdeklarerar. Detsamma gäller för medlemmar i TCO och SACO jämfört med LO-anslutna. Även de som lämnat eller *ej* fått deklarationshjälp och de som har bättre kunskaper om deklarationsförfarandet och påföljdssystemet anser sig oftare ha haft kontakt med personer som falskdeklarerar.

5.12 *Sammanfattning*

I kapitel 5 har under beteckningen determinanter presenterats en rad variabler som ingår i analysmodellen som förklaring till respondenternas aspirationer, deras bedömning av legala och illegala möjligheter och som genom dessa förmedlande variabler påverkar skattemoralen. Fyra grupper av determinanter har presenterats. Intervjufrågor och marginalfördelningar har redovisats. De inbördes sambanden mellan determinanterna har beräknats och redovisats i form av korrelationskoefficienter.

Den första gruppen determinanter har kallats utbytesvariabler. Den avser variabler som beskriver det stipulerade utbytet samt individernas beroende av detta utbyte. Tan-

Tabell 5.17 Samband mellan utbytesvariabler och social orientering. Tau-b-koefficienter

	LO-medlem[2]	Skolutbildning	Lämnat deklarationshjälp	Fått deklarationshjälp	i-testet	a-testet	p-testet	Aktivitetsindex	Offentligt anställd	Samvetsorientering
Egen nettoinkomst	–,35[s]	,26[s]	,31[s]	–,28[s]	,30[s]	,37[s]	,15[s]	,20[s]	–,12[s]	–,12[s]
Gemensam nettoinkomst	–,34[s]	,25[s]	,27[s]	–,19[s]	,26[s]	,30[s]	,12[s]	,12[s]	,16[s]	–,09[s]
Förvärvsarbetande make[1]	,02	–,02	–,02	,11[s]	–,10	–,11	–,07	–,09	,05	,02
Levnadsstandardsindex	–,17[s]	,06[s]	,14[s]	–,08[s]	,20[s]	,19[s]	,12[s]	,12[s]	,01	–,03
Skuldindex	–,12[s]	,04	,12[s]	–,05[s]	,17[s]	,22[s]	,10[s]	,06[s]	–,00	–,09[s]
Nuvarande ekonomi förbättrad	–,04	,03	–,01	,01	–,05	–,01	,04[s]	,03	,10[s]	,02
Framtida ekonomi väntas förbättras	–,01	,03	,02	,02	–,04	–,04	,01	,00	,05[s]	–,01

[1] Sambanden avser enbart gifta.

[2] LO = 1, TCO/SACO = 0.

Tabell 5.18 Samband mellan social orientering och tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

	LO-medlem[2]	Skolutbildning	Lämnat deklarationshjälp	Fått deklarationshjälp	i-testet	a-testet	p-testet	Aktivitetsindex	Offentligt anställd	Samvetsorienterad
Företagare[1]	,02	–,10	–,05[s]	,07[s]	,03	,01	,03	,03	–,14[s]	–,00
Extraarbete	–,09	,07[s]	,16[s]	–,12[s]	,12[s]	,08[s]	,07[s]	,09[s]	,00	–,04
Bekanta falskdeklarerar	–,20[s]	,18[s]	,10[s]	–,08[s]	,11[s]	,12[s]	,08[s]	,00	,11	–,16[s]
Arbetskamrater falsk-deklarerar	–,08[s]	,16[s]	,08[s]	–,08[s]	,03	,05[s]	,00	,02	,03	–,09[s]

[1] Företagare = 1, löntagare = 0.
[2] LO = 1, TCO/SACO = 0.

ken har varit att med utbytesvariablerna bl a söka fånga upp variationer i det faktiska skattetrycket på olika grupper samt skillnader i transfereringar och andra förmåner som ges av stat och kommun. Den andra gruppen variabler är avsedd att beskriva tillgången till illegala medel för skatteflykt.

I den tredje gruppen sammanfattas en rad variabler under beteckningen social orientering. Avsikten är att belysa variationer i individernas förankring i grupper som ideologiskt och kunskapsmässigt väntas ge stöd för det nuvarande skattesystemet. Här har bl a facklig anslutning, skolutbildning, deklarationsvanor, kunskaper kring deklarationsförfarandet samt upplevelsen av den sociala kontrollen tagits med.

Den fjärde gruppen determinanter utgörs av några gängse bakgrundsvariabler, nämligen respondenternas kön, ålder, civilstånd och bostadsort.

6 Aspirationer

6.1 *Inledning*

Med aspirationer har avsetts individernas faktiska anspråk på utbytet som ingår i rollen som skattebetalare. Medan determinanterna syftar till att beskriva bl a skillnader vad gäller tillgången till legala och illegala medel, samt individernas allmänna sociala orientering, utgör aspirationerna resultatet av en anpassningsprocess på det psykologiska planet till detta utbyte.

Aspirationerna kan ses som bedömningar av det utbyte som kan erhållas med legala medel. De beskriver därmed opinionen kring de skattepolitiska ställningstaganden den nuvarande regeringen står för. Denna opinion redovisas i detta kapitel efter vissa av de i föregående kapitel beskrivna determinanterna.

6.2 *Medborgaren som konsument*

För en analys av anpassningen till skattesystemet är medborgarnas syn på statens uppgifter och kompetensområden av intresse. Traditionellt brukar man i detta sammanhang tala om en socialistisk i motsats till en liberal grundsyn. Statens uppgifter har undan för undan utvidgats, vilket också i huvudsak har accepterats av medborgarna. Man ställer numera större anspråk på service från det allmänna, och samhällets växande komplexitet har framtvingat en expansion av det allmännas kompetensområden. Man kan tala om ett alltmera utpräglat konsument-producentförhållande melllan medborgarna och det allmänna. Medborgarnas konsumentintressen har blivit mera differentierade, vilket innebär nya intressegrupper som utvecklar speciella anspassningsmönster till nuvarande mål och medel för statens arbete, eller arbetar för nya mål och medel.

I samspelet mellan konsumenterna-medborgarna och producenten-staten utgörs "varan" av de förmåner som ges av staten och priset av de medborgerliga skyldigheterna, däribland även skatteplikten. Lagar och förordningar reglerar samspelet mellan medborgarna och staten, och påföljder skall upprätthålla dessa relationer.

Skattesystemet är avsett att reglera det allmännas behov av resurser för dess angagemang på olika områden. Det innehåller normer för stat och medborgare rörande rättigheter resp skyldigheter. För statens del finns administrativa och tekniska bestämmelser för hur insamlingen av skattemedel skall gå till, samt för medborgarnas del normer angående vad som skall beskattas och deklareras, hur inbetalningen av skattemedel skall ske osv. Skattesystemet kompletteras vidare av ett påföljdssystem för de fall då normerna icke följs. Skattestrafflagstiftningen definierar således straffsatserna vid olika former av skattebrottslighet.

6.3 *Utbytesteorin*

Undersökningen omfattar två grupper av behov som staten skall tillgodose, nämligen *målvärden* och *belastningsvärden.* Med målvärden avses här nyttigheter som eftersträvas, dvs service från det allmänna såsom sociala bidrag, kommunikationer, skydd mot inre och yttre hot osv. Belastningsvärdena avser fördelningen av skattetrycket mellan medborgarna. Det gäller både den direkta och den indirekta beskattningen, t ex storleken och progressiviteten i inkomst- och förmögenhetsbeskattningen, beskattningen efter civilstånd och bostadsort (kommunal utdebitering) samt varubeskattning i form av punktskatter och omsättningsskatt.

Anpassningen till det aktuella skattesystemet kan uppfattas som bl a beroende av huruvida dels målvärden, dels belastningsvärden är tillgodosedda. Som en lämplig förklaring erbjuder sig den teoribildning om socialt byte som finns hos bl a Homans (1961). Homans betraktar all social interaktion som socialt byte, där deltagarna har *belöning* och *kostnader* för samspelet, vilket beroende på relationen mellan dessa går med vinst eller förlust. Homans anknyter till ekonomisk teori: belöning och kostnader utvidgas till att omfatta allt som deltagarna kan värdera som belöning eller bestraffning, även av social karaktär såsom råd, beröm, gillande etc. Det aktuella bytesförhållandet, som kan innebära vinst eller förlust, är av betydelse för deltagarnas framtida beteende, för vilket Homans uppställer ett antal postulat.

Deltagarna i samspelet, *ego* och *alter,* är individerna i skattebetalarrollen (ego) och regeringen (alter). Oppositionspartier resp andra medborgare kan uppfattas som tredje person, som står för den normativa ramen för bytesförhållandet. Om man betraktar saken ur medborgarens synvinkel representeras belöningen av de målvärden som regeringen företräder och tillgodoser genom sin finanspolitik. Dessa värden kommer medborgarna till del i olika stor utsträckning. Både det faktiska behovet och tilldelningen av sociala förmåner och andra målvärden varierar med utbytesvariablerna och delar således in befolkningen i olika strata. Den selektiva tilldelningen av nyttigheter är en målsättning som är gemensam för samtliga partier. De skiljer sig emellertid åt när det gäller frågan hur långt differentieringen skall gå, samt efter vilka kriterier detta skall ske.

Kostnaderna representeras av belastningsvärdena, alltså skatter och andra pålagor. Även andra kostnader kan räknas hit såsom inskränkningar i interpersonella relationer i form av lagar och förordningar, värnplikt osv som staten stipulerar. Här bortses dock från sådana kostnader. Även fördelningen av kostnaderna är selektiv och stratifieras efter olika kriterier. Somliga får betala högre skatter än andra, både absolut och relativt sett med hänsyn till inkomsten. Individens utbyte i form av vinst eller förlust är beroende av relationen mellan belöning och kostnad. Överväger kostnaderna har resultatet givit en förlust, och om belöningen överväger uppstår vinst.

6.4 *Deprivation och rättvisa*

Enligt resonemanget i kapitel 1 styrs beteendet bl a av de aktuella behoven, eller det utbyte individerna eftersträvar. Individerna *väntar* sig viss belöning, kostnader och utbyte då de handlar på det ena eller andra sättet. Av speciellt intresse är det fall då utdelningen blivit *lägre* än en standard som individerna för tillfället uppfattar som rättvis, och gör anspråk på att uppnå. Homans talar i detta fall om *relativ deprivation.*

Enligt Homans är aspirationsnivån beroende av bedömningen av det egna utbytet *relativt* till vad andra personer får ut av samspelet. Man jämför således sin egen situation med andra gruppers. Utfallet av jämförelsen är givetvis beroende av vilken grupp man vill jämföra sig med. Valet av referensgrupp sker enligt Davis (1959) slumpmässigt. Alternativa och mera plausibla betraktelsesätt är att detta val avser mera

närstående grupper, att det styrs av den allmänna debatten om olika gruppers situation, eller att individerna medvetet väljer referensgrupper i enlighet med sina aktuella behov för att jämförelsen skall utfalla på ett visst sätt. Homans antar vidare att individerna inte primärt eftersträvar identiskt samma utdelning utan tar hänsyn till de investeringar individerna har gjort (*investments*), vilka anses motivera att de erhåller större eller mindra utbyte:

> A man in an exchange with another will expect that the rewards of each man be proportional to his costs – the greater the rewards, the greater the costs – and that the net rewards or profits of each man be proportional to his investments – the greater the investments the greater the profit.

Denna tankegång kan ge en förklaring till individernas aspirationer beträffande skattepolitiken. Den subjektiva uppfattningen av rättvisa i det stipulerade utbytet antas vara beroende av åsikterna om egna och andras investeringar – som individerna anser *motiverar* högre eller lägre utbyte än referensgruppens. Det rör sig då ofta om värderingar som är mer eller mindre ideologiskt betingade. Till dessa investeringar räknas i första hand *egna* resurser att tillgodose olika mål- och belastningsvärden, t ex lönenivå och förmögenhet. Att fördela samhällets resurser efter medborgarnas behov och skattetrycket efter skatteförmåga är i själva verket en rätt allmänt accepterad grundprincip för skattepolitiken. Meningarna går dock isär beträffande hur stor vikt man bör lägga vid de egna resurserna.

I samband med jämlikhetsdebatten har andra faktorer aktualiserats. Ett utmärkande drag i denna debatt är att jämförelserna mellan olika människors livssituation spänner över alla samhällsgrupperingar. Det gäller i synnerhet debatten om lönerna. Som referensgrupper kan numera antagligen allt flera grupper i samhället fungera. Inställningen till de faktorer (dvs investeringar) som f n verkar lönedifferentierade bör även vara av betydelse för sättet att se på inkomstbeskattningen och speciellt marginalskatteproblematiken, i den mån man önskar korrigera orättvisa lönedifferenser med skatteinstrumentet. Anser man de lönedifferentierande faktorerna – t ex utbildning, arbetsbörda, senioritet, bristen på arbetskraft, bransch osv, medför orättvisa lönedifferenser är man antagligen även mera benägen att kräva en utjämning genom skattepolitiken. Det utbyte som är stipulerat är resultatet av den ståndpunkt den sittande regeringen har tagit. Denna ståndpunkt kan ses som en kompromiss mellan värderingarna hos dess väljarunderlag. Oenighet med denna ståndpunkt bör därför inte bara förekomma hos dem som har sina sympatier på annat håll utan även inom de egna leden.

Alternativa tolkningar av egen och andras utbyte kan ses som en annan orsak till att individerna kan uppfatta skattepolitiken som orättvis. Man bör kunna räkna med att individerna bedömer varandras utbyte olika, i synnerhet då det sociala avståndet är stort, t ex då individerna skiljer sig starkt vad gäller yrke, inkomster, levnadsvanor etc. Det är rimligt att anta att man överskattar andras utbyte och underskattar sitt eget, vilket innebär en accentuering av egna gruppintressen. Höginkomsttagaren kan tänkas överskatta storleken av vissa sociala förmåner, som andra grupper får del av i större utsträckning, medan låglönaren underskattar marginalskatterna osv. Homans har påpekat att belöning som givits i tidigare situationer så småningom upplevs som en rättighet. Detta bör även gälla för kostnader. De kommer med tiden att uppfattas som rättvis skyldighet. Det finns därför skäl att räkna med att medborgarnas inställning till mål- och belastningsvärden reflekterar den aktuella finans- och skattepolitik som regeringen har fört under tidigare år.

Homans' femte postulat gäller individernas reaktion till orättvisa i utbytet:

> The more to a man's disadvantage the rule of distributive justice fails in realization, the more likely he is to display the emotional behavior we call anger.

Tablå 6.1.

Jämförelse-gruppen har	lägre utbyte	samma utbyte	högre utbyte
lägre inkomst	Dissonant till egen fördel A	Dissonant till egen fördel B	1 Konsonant 2 Dissonant till egen nackdel 3 Dissonant till egen fördel C
samma inkomst	Dissonant till egen fördel D	Konsonant E	Dissonant till egen nackdel F
högre inkomst	1 Konsonant 2 Dissonant till egen nackdel 3 Dissonant till egen fördel G	Dissonant till egen nackdel H	Dissonant till egen nackdel I

På motsvarande sätt kan man tala om skuldkänslor då jämförelsen utfaller till egen fördel. Dessa förhållanden har diskuterats bl a av Patchen (1966) vars framställning illustreras här med inkomst som skäl för varierande utbyte (se tablå 6.1). Vid jämförelse med andras inkomst kan den egna inkomsten vara densamma, högre eller lägre. Om inkomsten är densamma förutsätter rättviseprincipen att utbytet skall vara lika stort för att jämförelsen skall utfalla konsonant (cell E). Är jämförelsegruppens utbyte däremot högre reagerar vi med missnöje då jämförelsen utfaller dissonant till egen nackdel (cell F), och är det lägre är situationen åter dissonant men nu till egen fördel (cell D). Vi reagerar i detta fall med skuldkänslor. När jämförelsegruppens inkomst är lägre än den egna väntar vi oss att även utbytet för gruppen skall vara *motsvarande* större, i vilket fall situationen är konsonant (cell C fall 1). Utbytet skall nämligen enligt rättviseprincipen vara på något sätt *proportionellt* mot inkomsten, varför man i cell C även kan finna dissonans då detta villkor ej uppfyllts. På motsvarande sätt kan man beskriva övriga celler.

Tablå 6.1 beskriver tre slags utfall av jämförelser. Av dessa är vi i första hand intresserade av dem som utfaller dissonant till egen nackdel. Dessa fall av relativ deprivation utgör ett tryck mot avvikande anpassningsformer, vare sig detta innebär ett legalt beteende såsom val av ett oppositionsparti, eller illegalt beteende såsom skattebrott.

Mot begreppet relativ deprivation kan ställas individernas *absoluta* deprivation, dvs deras faktiska status i ekonomiskt och socialt häsneende efter effekten av regeringens finans- och skattepolitik. De kan exempelvis efter tillförande av sociala förmåner och avdrag av skatter ha objektivt sett sämre egna resurser (konsumtionsförmåga) än andra, och utsätts då i större utsträckning för absolut deprivation än dessa. Absolut deprivation behöver däremot inte medföra upplevelsen av *relativ* deprivation – upplevelsen att det egna utbytet är orättvist – det beror på hur individerna för närvarande ser på referensgruppers investeringar. Skillnader i absolut deprivation kan mätas, t ex såsom olika positioner på utbytesvariablerna, dvs genom att ta hänsyn till effekten av finans-

och skattepolitik på individernas livssituation, och om man därtill tar hänsyn till inkomsten och förmögenheten. Ett mått på relativ deprivation kan erhållas genom att fråga individerna om deras *attityder* till målvärden, belastningsvärden och det egna utbytet. Dessa attityder utgör de variabler som sammanfattats under beteckningen aspirationer.

Relativ deprivation väntas således förekomma oftare i situationer

1 då absolut deprivation föreligger

2 då aktuella rättvisekrav beträffande skillnader i utbytet ej tillmötesgås

3 då oenighet föreligger mellan individerna beträffande det faktiska utbytet.

Med hjälp av determinanterna skall vi söka avgränsa grupper som skiljer sig vad gäller aspirationsnivån p g a dessa huvudorsaker. Den allmänna tankegången är att individerna strävar efter att maximera sitt eget utbyte. Den vikt man vill tillmäta olika faktorer som skäl för varierande utbyte (investeringar), samt sättet att tolka referensgruppens värde på dessa faktorer präglas av denna strävan att maximera det egna utbytet. Individerna väntas därför tendera att undvika jämförelser som utfaller dissonant till egen fördel, utan företrädesvis konsonant eller dissonant till egen nackdel. Upplevelsen av relativ deprivation uppfattas således som funktionell för individernas målsättning att maximera det egna utbytet. Detta innebär att aspirationerna grundas på värderingar om rättvisekriterier som innebär en favorisering av den egna situationen.

Enligt framställningen i kapitel 1 har aspirationerna även antagits samvariera med möjligheter. Sambanden uppfattas här som funktionella. Aspirationerna väntas således anpassas till de möjligheter till utbyte som alternativa handlingssätt tycks ge. Sambanden mellan de förmedlande variablerna kommer emellertid att redovisas närmare först i kap 9.

6.5 *Indikatorer*

6.5.1 Inledning

Individernas aspirationer har i det föregående diskuterats med utgångspunkt från ett utbytesteoretiskt resonemang. Det har därför varit angeläget att använda indikatorer som beskriver upplevelsen av dels den belöning de erhåller, dvs målvärden, dels kostnaderna, dvs belastningsvärden, samt slutligen det utbyte dessa leder till. Till målvärden räknas i första hand de sociala förmånerna, men även andra samhälleliga insatser i samband med kommunikationer, fritid osv. Belastningsvärden utgörs av de uppoffringar medborgarna gör i gengäld. Undersökningens intresse gäller i första hand de belastningsvärden som rör den aktuella skattepolitiken. Även när det gäller målvärden har tonvikten lagts vid de mera ekonomiska aspekterna. Gränsdragningen mellan mål- och belastningsvärden är flytande. Vissa intervjufrågor kan eventuellt uppfattas som indikator på både mål- och belastningsvärden. Indikatorer för uppfattningen av eget utbyte knyter samman målvärden och belastningsvärden. Enligt Homans' resonemang antas individerna göra en sammanvägning av belöning och kostnad. Inställningen till det egna utbytet har setts som en effekt av relationen mellan dessa.

Ytterligare ett mått på individernas aspirationer utgörs av partipreferenserna, som emellertid kommer att redovisas i kapitel 9 som beteendevariabel.

Intervjufrågorna är genomgående enkla och sammanfattande mått. En mera detaljerad frågeteknik för att ge en mera fullständig bild av individernas aspirationer hade varit önskvärd, men kunde ej rymmas i intervjuformuläret. Intresset har i första hand riktats till belastningsvärdena, dvs inställningen till den aktuella skattepolitiken, som bedömts som mest väsentlig i sammanhanget. Indikatorerna för aspirationer (och i kommande kapitel möjligheter och preferenser) numreras i den följd de presenteras för att underlätta hänvisningar till dem.

Tabell 6.1 Attityder till målvärden. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	30,2	25,8	29,3	9,9	4,7	100
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	25,9	25,6	30,4	11,7	6,5	100

Svar på frågan	Har fått större nytta	samma nytta	mindre nytta	Ingen åsikt	Summa
3 "Skatterna går ju till så många olika ändamål som försvaret, vägbyggen, barnbidrag, utbildning och mycket annat, och somliga människor får en större nytta av detta. Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner än folk i allmänhet?"	5,2	56,1	36,3	2,4	100

Svar på frågan "Vad anser Ni om utgifterna för . . . "	för höga	lagom	för låga	Ingen åsikt	Summa
4 . . . försvaret	53,8	36,5	6,6	3,1	100
5 . . . socialvården	40,8	41,2	15,3	2,6	100
6 . . . u-landshjälpen	27,7	45,0	24,0	3,3	100
7 . . . skolväsendet	24,4	62,0	10,9	2,7	100
8 . . . lokaliseringsstöd till Norrland	6,3	38,0	49,4	6,3	100
9 . . . hälso- och sjukvård	5,8	53,8	37,7	2,6	100
10 . . . folkpensioner	3,7	46,9	45,6	3,8	100

6.5.2 Målvärden

Vid intervjutillfället presenterades två påståenden och åtta intervjufrågor rörande attityder till regeringens sätt att tillgodose olika målvärden. De redovisas tillsammans med sina marginalfördelningar i tabell 6.1. De båda inledande påståendena och den därefter följande frågan avser som synes ett mera sammanfattande omdöme, medan de återstående sju frågorna tar upp speciella poster i de offentliga utgifterna. Påståendena 1 och 2 ger en negativ opinion som är något över 50 procent. Endast 36,3 procent anser sig ha fått mindre nytta av de förmåner det allmänna ger än "folk i allmänhet" (3). Frågorna 4–10 visar starkt differentierade attityder till de olika målvärdena. 53,8 procent vill spara in på försvarskostnaderna men endast 6,6 procent vill öka dem. Därnäst följer "socialvårdsutgifterna" som 40,8 procent av urvalet tycker är för höga. Mot detta kan ställas "folkpensionsutgifterna" som 45,6 procent vill höja men endast 3,7 procent anser för höga. Den största opinionen för en ökning av utgifterna faller på "lokaliseringsstöd till Norrland" (49,4) procent. Anhängarna för ökat u-landsstöd är dock något färre än de som är emot ökat stöd (24,0 mot 27,7 procent).

Det är tveksamt om man bör tolka intervjusvaren på frågorna 4–10 som ett uttryck för behov av de resp målvärden som avses. Som frågorna formulerats kan inställningen till statens sätt att finansiera dem påverka svaren. Man kan t ex anse att resp målvärden visserligen är önskvärda i och för sig, men att kostnaderna är högre än de borde behöva vara.

Tabell 6.2 Attityder till belastningsvärden. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
11 Skattehöjningarna under de senare åren har gjort att det blir allt svårare att få inkomsten att räcka till	55,2	25,8	13,4	3,9	1,8	100
12 Skatterna måste minskas till varje pris	28,0	34,7	25,5	8,0	3,9	100
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	8,0	25,5	34,7	28,0	3,9	100
14 Vårt nuvarande skattesystem är det bästa sättet att ge staten de pengar den behöver	25,0	34,1	16,8	16,5	7,6	100
15 Om skatterna ytterligare behöver höjas bör man helst höja varuskatten	16,9	15,4	23,3	39,2	5,2	100
16 Den direkta skatten kan absolut inte höjas ytterligare	61,7	17,7	10,8	7,4	2,3	100
17 Alla borde betala lika stor procent i skatt oavsett vilken inkomst de har	10,1	6,4	19,2	61,8	2,5	100
18 Personer med samma inkomst bör betala lika mycket skatt oavsett vilka avdrag de skulle kunna göra	18,0	13,7	32,3	31,0	5,0	100
19 Extraarbete som man åtar sig på sin fritid borde man slippa betala skatt för	37,7	13,4	19,8	27,6	1,5	100
20 Marginalskatterna är alldeles för höga	43,9	26,3	13,2	6,2	10,4	100

Svar på frågan "Vad anser Ni om . . ."	För höga	Lagom	För låga	Ingen åsikt	Summa
21 . . . marginalskatterna	69,7	23,6	2,5	4,3	100
22 . . . skatterna för personer med höga inkomster	30,5	41,2	26,3	2,0	100
23 . . . skatterna för personer med låga inkomster	76,7	20,4	0,9	2,1	100
24 . . . skatterna för barnfamiljer jämfört med familjer utan barn	46,0	46,8	4,1	3,1	100
25 . . . skatterna för gifta jämfört med ogifta	57,1	37,3	3,2	2,3	100
26 . . . bilskatten	62,6	31,2	3,0	3,0	100
27 . . . skatten på tobak	49,7	35,1	12,7	2,5	100
28 . . . skatten på alkoholvaror	41,9	33,9	21,9	2,2	100
29 . . . skatterna på egna hem	39,2	52,0	1,8	7,0	100
30 . . . skatten på förmögenheter	25,7	53,1	17,1	4,1	100

6.5.3 Belastningsvärden

Inställningen till regeringens sätt att tillgodose aktuella belastningsvärden mättes med tio påståenden och tio intervjufrågor. De redovisas tillsammans med sina marginalfördelningar i tabell 6.2. Påståendena 11 och 12 gäller en mera allmän sammanfattande syn på det egna skattetrycket. Den negativa attityden är här, som man kunde vänta sig, i majoritet. Återstoden av indikatorerna handlar om fördelningsproblematiken. Påstående

Tabell 6.3 Attityd till stipulerat utbyte. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	11,9	31,2	31,4	22,7	2,7	100
Svar på frågan	**Ja, absolut**	**Ja, i stort sett**	**Nej, knappast**	**Nej, absolut inte**	**Ingen åsikt**	**Summa**
32 "Tycker Ni att den skatt Ni själva betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället?"	17,4	36,1	24,6	18,3	3,6	100

13 ger en ganska negativ bild: endast 33,5 procent tycks anse att skattebördorna är mer eller mindre rättvist fördelade. Den negativa attityden kan naturligtvis härledas till olika orsaker i olika gruppers bedömning: för hög eller för låg marginalskatt, stora möjligheter till skattefusk osv. Enligt påstående 14 är man mera positiv till skattesystemet. 59,1 procent är positiva och endast 33,3 procent kan tänka sig ett alternativt skattesystem. Påståendena 15 och 16 berör en aktuell och grundläggande problematik: direkt eller indirekt beskattning. Opinionen mot ökad varuskatt är i majoritet (62,5 procent enligt påstående 15), men 79,4 procent kan inte heller tänka sig en ökning av den "direkta" skatten.

Påståendena 17–19 leder in på den grundläggande principen för skattedebitering, nämligen fördelning av skattebördan efter skatteförmåga, medan 20–23 gäller den egentliga marginalskatteproblematiken. Tanken att slopa den progressiva beskattningen får enligt 17 endast stöd av 16,5 procent. En definitiv källskatt genom att ta bort avdragsrätten stöds endast av 31,7 procent (18). Däremot får skattefrihet för extraknäck stöd av en majoritet, 51,4 procent enligt (19). Att marginalskatterna är för höga anser 70,2 procent (20). Detta procenttal står sig även då man använder en något annorlunda frågeteknik – 69,7 procent enligt (21). Barnfamiljerna "beskattas" för högt enligt 46,0 procent men för lågt enligt 4,1 procent (24). Det är en tendens som är ännu mera markerad enligt den tämligen opreciserade frågan beträffande beskattningen av gifta: 57,1 procent anser de beskattas för högt och 3,2 procent för lågt jämfört med ogifta.

Speciella punktskatter behandlas i 26–30. 62,6 procent anser att bilskatten är för hög, 49,7 procent att tobaksskatten är för hög, 41,9 procent att skatten på alkoholvaror är för hög, 39,2 procent att skatten på egna hem är för hög och slutligen 25,7 procent att skatten på förmögenheter är för hög. De som vill höja skatten på dessa punkter är genomgående betydligt färre. Lägst ligger "skatterna på egna hem" som vid undersökningstillfället endast 1,8 procent ville höja, och högst ligger "skatten på alkoholvaror" som 21,9 procent tyckte var för låg.

6.5.4 Eget utbyte

Respondenternas attityder till det egna utbytet som ges av de aktuella förmåner som erbjuds dem och priset för dessa i form av skatter har mätts enligt två indikatorer, som redovisas i tabell 6.3. (31) är ett påstående som sätter målvärden i relation till belastningsvärden. Endast 43,1 procent är enligt detta påstående nöjda. Den direkta frågan (32) visar en mera positiv inställning. 53,5 procent anser att skatten är "rimlig med hänsyn till den nytta man har av samhället".

Detta resultat är intressant mot bakgrunden av intervjusvaren rörande belastningsvärden. Betydligt flera klagar över skattetrycket än över ett otillfredsställande utbyte. När man sätter skattetrycket i relation till målvärdena modereras tydligen de negativa attityderna.

6.6 *Aspirationer och determinanter*

6.6.1 Inledning

I det följande redovisas de viktigaste sju indikatorerna för aspirationer efter 25 determinanter. Redovisningen omfattar sambandsberäkningar (tau-b) samt signifikanstest för dessa koefficienter. Dessutom återges vissa frekvenstabeller. Redovisningen avslutas med regressionsanalyser för några av indikatorerna, med determinanter som oberoende variabler.

6.6.2 Samband med utbytesvariabler

6.6.2.1 Hypoteser. Hypoteserna bygger på att olika positioner på utbytesvariablerna i varierande utsträckning leder till upplevelsen av relativ deprivation. Beträffande variabelgruppen inkomstförhållanden gäller att de som har högre inkomster har ett högre skattetryck och även mindre nytta av de målvärden som staten tillgodoser. De får därför ett lägre utbyte. Trots detta lägre utbyte av skattebetalarrollen har de objektivt sett bättre egna resurser att tillgodose de materiella behoven. Här finns således både skäl för och emot förekomsten av missnöje med den egna situationen. Vilken attityd som överväger är beroende av inställningen till den nuvarande principen att fördela skattetrycket efter bärkraften, de transfereringar och andra förmåner staten ger, och med hänsyn till "investeringar". Åsikterna kan variera mellan ståndpunkten att utbytet skall vara detsamma oavsett inkomstförhållanden och kravet att skatteinstrumentet används för att åstadkomma full ekonomisk jämlikhet ("identisk konsumtionskraft") mellan individerna. Den ståndpunkt som den nuvarande finans- och skattepolitiken innebär är en kompromiss mellan dessa ytterligheter. Missnöje med denna kompromiss kan därför finnas i samtliga inkomstgrupper. Således kan grupper med bättre inkomstförhållanden oftare väntas kräva mindre skillnader i utbytet, medan lägre inkomsttagare oftare kräver större differentiering. Båda grupper väntas nämligen eftersträva att förbättra den egna situationen och upprätthåller härför adekvata attityder. Skillnaderna i utbytet har emellertid undan för undan ändrats till lägre inkomstgruppers fördel, och det alternativa utbyte oppositionen erbjuder uppfattas som en förändring till lägre inkomstgruppers nackdel. Detta talar för att grupper med goda inkomster generellt sett något oftare är negativa till det stipulerade utbytet.

Familjer där endast en av makarna förvärvsarbetar har en avgjort lägre levnadsstandard, allt övrigt konstanthållet. I den mån de jämför sin situation med familjer där båda makar arbetar, samt om lämpligt arbete ej erbjuds eller barnpassning inte kan ordnas, ökar risken för negativ inställning till nuvarande situation.

Hög levnadsstandard och låg skuldsättning medför att individen icke är lika starkt beroende av det aktuella utbytet, eftersom de egna marginella resurserna att tillgodose materiella intressen är bättre. Att förfoga över kapitalvaror och förmögenhet och att vara fri från skuldsättning väntas därför medföra mindre risk för missnöje med det egna utbytet.

Aspirationerna antas i regel ligga något över det nuvarande utbytet (jfr Merton, 1957). I en situation då man dessutom upplevt en ständigt ökad levnadsstandard kommer man att uppleva en sådan utveckling som en rättighet, vilket redan påpekats i avsnitt 6.4. En förändring till det sämre kommer att uppfattas som orättvis. När en sådan positiv trend bryts eller individen uppfattar situationen på det sättet kommer han att uppleva relativ deprivation. Reaktionen är missnöje med målvärden, belastningsvärden och eget utbyte.

Tabell 6.4 Samband mellan negativa aspirationer (missnöje med målvärden, belastningsvärden och utbyte) och utbytesvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikatorer	Egen inkomst (1)	Gemensam inkomst (2)	Make förvärvsarbetar (gäller endast gifta) (3)	Standardindex (hög standard) (4)	Skuldindex (förekomst av skulder) (5)	Nuvarande ekonomi försämrad (6)	Framtida ekonomi väntas försämrad (7)
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	–,03	–,03	*–,01*	,05	*,00*	*,09*^{S}	*,10*^{S}
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	–,09	–,06	,00	,03	–,01	*,09*^{S}	*,08*^{S}
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet?	*,01*	–,01	*–,01*	,07	–,04	*,07*^{S}	*,02*
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	*,04*	*,06*^{S}	,04	,05	*,04*	*,09*^{S}	*,08*^{S}
20 Marginalskatterna är alldeles för höga	*,08*^{S}	*,08*^{S}	*–,02*	,03	*,01*	*,05*^{S}	*,06*^{S}
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	–,01	–,01	,02	*–,00*	*,03*	*,09*^{S}	*,06*^{S}
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till der nytta nNi har av samhället?	*,08*^{S}	*,03*	*,06*	,04	*,04*	*,14*^{S}	*,08*^{S}

6.6.2.2 Resultat. I tabell 6.4 redovisas tau-b-koefficienter för sambanden mellan sju indikatorer för aspirationer och tio utbytesvariabler. Kursivering av samband anger överensstämmelse med hypoteserna. Av de 49 sambanden i tabellen går 31 i väntad riktning och 17 är dessutom signifikanta. Sambanden är dock genomgående tämligen små, vilket visar att skillnaderna mellan grupperna är rätt små. Flertalet av de samband som går mot förväntan kan förklaras av påverkan från en tredje variabel, vilket kommer att kontrolleras senare genom multivariat analys. Vid sidan av frågan om kausalsambandet har dessa liksom övriga samband i de fyra resultatskapitlen 6–9 ett rent deskriptivt intresse. I tabellerna 6.5–6 ges utdrag ur de frekvenstabeller som svarar mot koefficienterna i tabell 6.4.

Som synes är endast fyra av sambanden mellan indikatorer för aspirationer och inkomstförhållanden (1–3) signifikanta. Ett av dem gäller påståendet "marginalskatterna är alldeles för höga" (20), som de som har högre egen inkomst oftare instämmer i. Skillnaden mellan dem som har högst 20 000 kr och dem som har över 40 000 kr är 21,5 procentenheter. Men även bland dem i lägsta inkomstklassen klagar två tredjedelar över marginalskatterna. Dessutom är högre in-

Tabell 6.5 Procent negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte. Särredovisning efter inkomstförhållanden

Indikator	Egen årsinkomst i 1000 kronor				Gemensam årsinkomst i 1000 kronor				Förvärvsarbetande maka			
	–20	20–30	30–40	40–	–20	20–30	30–40	40–	Ja	Nej	Ogift	Samtliga
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	56,7	56,4	56,8	51,0	57,4	57,4	58,1	49,7	54,5	59,8	55,2	56,0
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer % som instämmer	54,6	49,0	44,9	45,8	55,1	50,3	50,6	47,1	49,3	50,2	55,2	51,5
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet? % som svarar "mindre nytta"	36,3	38,0	34,6	39,5	39,0	35,1	33,0	38,9	30,9	32,8	46,1	36,3
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan % som tar avstånd	60,3	64,7	66,3	54,9	58,1	64,5	62,4	70,9	63,3	60,2	63,6	62,6
20 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	65,8	74,7	74,5	87,3	64,2	74,7	68,3	80,1	69,8	74,0	67,6	70,2
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga % som tar avstånd	54,6	52,1	46,7	72,5	55,7	54,1	46,6	61,0	52,8	54,2	55,8	54,1
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	39,6	47,3	42,1	66,4	41,8	44,7	38,8	52,1	36,0	45,4	49,7	42,9
Bastal	675	324	91	82	452	308	209	202	515	304	398	1217

Tabell 6.6 Procent negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte. Särredovisning efter attityder till nuvarande och framtida ekonomi

Indikator	Respondentens ekonomi			Respondentens ekonomi väntas			
	har förbättrats	är oförändrad	har försämrats	bli förbättrad	bli oförändrad	bli försämrad	Samtliga
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	50,7	56,2	64,5	49,1	57,2	61,2	56,0
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer % som instämmer	45,6	52,3	58,5	48,2	49,3	58,7	51,5
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet? % som svarar "mindre nytta"	34,1	34,1	44,0	35,4	36,6	37,2	36,3
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan % som tar avstånd	59,5	60,3	71,1	57,8	62,6	70,1	62,6
20 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	68,8	70,2	73,9	66,8	70,8	74,3	70,2
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga % som tar avstånd	49,8	53,5	62,6	52,5	52,5	59,5	54,1
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	37,5	49,9	56,0	42,1	38,5	53,4	42,9
Bastal	420	498	285	345	554	276	1217

komsttagare knappast oftare missnöjda med målvärdena (1–3) – trots att de objektivt sett ofta får mindre nytta av dem. Ett annat signifikant samband gäller frågan "Tycker Ni att den skatt Ni betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället" (32), där skillnaden i andelen nej-svar mellan dem som tjänar högst 20 000 kronor och dem som tjänar över 40 000 kronor är 26,8 procentenheter.

Resultaten är entydiga då det gäller sambanden mellan indikatorer för aspirationer och respondenternas bedömning av förändringen i den egna ekonomin sedan föregående år (6) och framtidsutsikterna (7). Samtliga 14 samband är positiva enligt förväntan, och med ett undantag signifikanta. Andelen missnöjda är i snitt ca 10–15 procentenheter högre bland dem som uppfattar sin situation som försämrad resp väntar sig att den skall bli det (se tabell 6.6).

I tabell 6.7 redovisas speciella aspirationer efter egen inkomst. Tendensen är varierande. Lägre inkomsttagare är oftare negativa till kostnaderna för försvaret, skolväsendet och u-landshjälpen medan högre inkomsttagare oftare är det till kostnaderna för socialvården. Bilskatten, tobaksskatten och skatterna på egna hem är man mest missnöjd med i lägre inkomstlägen. Mest positiv till varuskatten är man inte oväntat bland högre inkomsttagare. Av inkomsttagarna under

Tabell 6.7 Negativa aspirationer särredovisade efter inkomst. Procenttal och tau-b-koefficienter

Vad anser Ni om . . .	Egen inkomst i 1000 kr –20	20–30	30–40	40–	Samtliga	Tau-b
4 . . . utgifterna för försvaret % som svarar "för höga"	54,6	59,2	47,8	32,2	53,8	–,06[s]
5 . . . utgifterna för socialvården % som svarar "för höga"	37,6	43,4	44,9	50,2	40,8	,08[s]
6 . . . utgifterna för u-landshjälpen % som svarar "för höga"	29,8	,31,6	20,7	5,9	27,7	–,08[s]
7 . . . utgifterna för skolväsendet % som svarar "för höga"	27,9	17,2	26,4	22,3	24,4	–,07[s]
8 . . . utgifterna för lokaliserings-stödet till Norrland % som svarar "för höga"	6,5	5,1	6,2	11,0	6,3	–,03
9 . . . utgifterna för hälso- och sjukvården % som svarar "för höga"	, 5,0	5,6	6,2	13,7	5,8	,00
10 . . . utgifterna för folkpensioner % som svarar "för höga"	4,6	2,8	1,5	3,4	3,7	,00
24 . . . skatterna för barnfamiljer % som svarar "för höga"	46,3	44,8	40,1	50,2	46,0	–,02
25 . . . skatterna för ogifta % som svarar "för höga"	59,5	55,0	62,8	39,0	57,1	–,07[s]
26 . . . bilskatten % som svarar "för hög"	66,7	60,7	52,9	46,8	62,6	–,12[s]
27 . . . skatten på tobak % som svarar "för hög"	51,0	54,5	41,6	31,4	49,7	–,07[s]
28 . . . skatten på alkoholvaror % som svarar "för hög"	40,5	45,8	44,9	36,8	41,9	,04
29 . . . skatten på egna hem % som svarar "för hög"	43,1	39,2	26,7	20,8	39,2	–,14[s]
30 . . . skatten på förmögenheter % som svarar "för hög"	29,1	20,5	20,7	21,1	25,7	–,08[s]
15 Om skatterna ytterligare behöver höjas bör man helst höja varu-skatten % som instämmer	25,0	36,3	48,7	63,2	32,3	,16[s]
16 Den direkta skatten kan absolut inte höjas ytterligare % som instämmer	80,3	81,2	72,7	80,9	79,5	–,01
Bastal	675	324	91	82	1217	

20 000 kronor är det endast 25,0 procent som instämmer i (15) mot 63,2 procent bland dem som tjänar över 40 000 kronor.

6.6.3 Samband med faktisk tillgång till illegala medel

6.6.3.1 Hypoteser. Aspirationsnivån antas vara beroende av de aktuella möjligheterna till ett bättre bytesförhållande som ges vid användningen av illegala metoder, dvs skattebrott. Indikatorerna för faktiska illegala medel mäter här de rent objektiva möjligheterna att framgångsrikt genomföra skattebrott och därigenom öka det egna utbytet. De antas inte påverka aspirationerna direkt utan indirekt via individernas subjektiva uppfattning om de egna illegala möjligheterna. De egna företagarna har som grupp betraktat bättre illegala möjligheter, eftersom deras deklarationsuppgifter är svårare att kontrol-

Tabell 6.8 Samband mellan negativa aspirationer (missnöje med målvärden, belastningsvärden och eget utbyte) och faktisk tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

Indikator	Företagare	Haft extraarbete	Bekanta falskdeklarerar	Arbetskamrater falskdeklarerar
	(8)	(9)	(10)	(11)
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	*,10*[s]	–,04	–,05	–,04
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	*,14*[s]	–,07	–,04	–,05
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet?	*,09*[s]	–,03	–,05	–,00
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	*,05*[s]	*,01*	*,07*[s]	*,00*
20 Marginalskatterna är alldeles för höga	–,03	–,02	–,01	–,02
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	*,06*[s]	–,06	–,05	–,04
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället?	*,06*[s]	*,01*	*,04*	*,05*[s]

lera. De har i större utsträckning möjlighet att undgå beskattning, t ex genom varubyten, arbetsbyten och uttag ur rörelsen. De som har extraarbete har också bättre illegala medel till skattebrott. Andelen missnöjda med målvärden, belastningsvärden och eget utbyte väntas därför bli högre i dessa båda grupper.

Kontakt med den aktuella typen av brottslighet utgör tillfälle för dels överförande av de kriminella värderingarna dels inlärning av illegala metoder (jfr t ex Sutherland, 1947). Genom kontakten blir individerna uppmärksamma på de möjligheter till bättre utbyte som tillgång till illegala medel kan erbjuda. Detta väntas medföra en högre aspirationsnivå oavsett om individen accepterar och använder de illegala medlen eller ej. Andelen missnöjda med målvärden, belastningsvärden och eget utbyte väntas därför vara högre bland dem som uppger sig ha kommit i kontakt med personer som ägnar sig åt skattebrott.

6.6.3.2 Resultat. I tabell 6.8 redovisas tau-b-koefficienter för sambanden mellan de sju indikatorerna för aspirationer och de fyra för tillgång till illegala medel, och i tabell 6.9

Tabell 6.9 Procent negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte. Särredovisning efter faktiska illegala möjligheter

Indikator	Egen företagare	Löntagare	Haft extra-arbete: Ja	Haft extra-arbete: Nej	Skattefusk förekommer hos bekanta: Ja	Skattefusk förekommer hos bekanta: Nej	Skattefusk förekommer hos arbetskamrater: Ja	Skattefusk förekommer hos arbetskamrater: Nej	Samtliga
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	69,0	53,5	54,6	56,9	50,9	59,7	50,9	58,5	56,1
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer % som instämmer	69,8	48,2	48,4	53,3	50,0	52,6	49,7	51,2	51,5
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet? % som svarar "mindre nytta"	50,1	35,0	35,9	36,6	34,2	37,0	36,5	35,4	36,3
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan % som tar avstånd	69,0	52,1	63,2	62,3	68,3	70,0	64,9	63,3	62,6
20 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	74,1	70,0	69,9	70,4	72,1	69,8	72,9	71,9	70,2
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga % som tar avstånd	61,6	53,6	50,4	56,3	51,6	55,8	52,0	55,6	54,1
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	52,5	44,4	44,3	42,0	44,6	41,4	47,8	42,2	42,9
Bastal	106	967	454	762	513	608	378	653	1217

utdrag ur motsvarande frekvenstabeller. I endast 12 fall av 28 går sambanden i väntad riktning. Förväntningarna visar sig stämma bäst för klassificeringen löntagare/företagare. De egna företagarna visar sig som väntat vara mera missnöjda än övriga. Enligt tabell 6.9 anser 69,0 procent av de egna företagarna att skattebördan fördelas orättvist (13) mot 52,1 procent bland löntagarna. Reformpolitiken är 69,8 procent av företagarna kritiska till, men endast 48,2 procent av löntagarna (2). Även när det gäller det egna utbytet är företagarna som synes oftare missnöjda.

6.6.4 Samband med social orientering

6.6.4.1 Hypoteser. Värderingarna av kriterier för skillnader i löner, konsumtionskraft samt utbyte av skattebetalarrollen kan förmedlas genom de grupper individen är medlem i. Grupper som av historiska och ideologiska skäl står nära regeringspartiet, vars värderingar på denna punkt är de förhärskande, väntas därför ha en lägre andel missnöjda med målvärden, belastningsvärden och utbyte. Denna variation antas föreligga oavsett individernas faktiska utbyte. De som icke

tillhör LO väntas därför oftare vara missnöjda.

Större kontaktyta, erfarenheter och kunskaper om samhällets sätt att fungera, samt insikt i de målvärden staten tillgodoser och i skattesystemets funktionssätt antas medföra en mera positiv inställning. Högre skolutbildning, att vara offentligt anställd, vara medlem i föreningar och att behärska deklarationsförfarandet väntas därför mindre ofta leda till en negativ attityd till målvärden, belastningsvärden och eget utbyte.

Den typ av social kontroll, som får individen att avstå från skattebrott antas vara av betydelse för aspirationsnivån. Internalisering av normen att avstå från skattebrott innebär att man av moraliska skäl enbart är hänvisad till det legala medlet. Är den sociala kontrollen däremot enbart beroende på makt, t ex p g a en intensiv deklarationskontroll och kännbara straff vid skattefusk väntas inga moraliska värderingar hindra preferenser för illegala beteenden. Aspirationsnivån väntas vara högre i detta fall.

6.6.4.2 Resultat. I tabell 6.10 redovisas taub-koefficienter för sambanden mellan de sju indikatorerna och tio variabler avseende social orientering. Kursivering av samband i tabellen anger överensstämmelse med hypoteserna. Som synes går endast 37 av de 70 sambanden i väntad riktning, och 23 är signifikanta. De samband som inte har väntat tecken faller i första hand på belastningsvärdena, medan hypoteserna tycks stämma bättre för indikatorer för målvärden.

I tabell 6.11 återges utdrag ur vissa frekvenstabeller. Indikatorerna 1 och 2 diskriminerar som synes starkt mellan olika utbildningsgrupper. Av dem med enbart folkskola anser 62,0 procent att "skatterna går till meningslösa ändamål", mot endast 45,0 procent av dem som har högre utbildning än realexamen. De som har högre skolutbildning är dessutom oftare positiva till reformpolitiken (2). För övriga indikatorer ger skolutbildningen endast obetydliga skillnader.

Den fackliga anslutningen ger utslag tvärt emot förväntan: de LO-anslutna är mera negativa än de TCO- och SACO-anslutna. Detta gäller dock enbart beträffande påståendena 1 och 2. Av de LO-anslutna anser 57,1 procent att "en stor del av våra skatter går till meningslösa ändamål", medan endast 38,2 procent av de TCO-anslutna, och 30,3 procent av de SACO-anslutna anser detta. De som saknar anslutning eller ej uppgivit sådan är emellertid mest negativa: 64,2 procent instämmer i detta påstående. Samma trend föreligger för påståendet "Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer" (2), där LO-anslutna är mera negativa än de TCO- och SACO-anslutna. Anmärkningsvärt är även att det inte föreligger någon större och signifikant skillnad i inställningen till marginalskatteproblemet. Dessa tendenser kan vara effekten av inverkan från någon tredje variabel, som t ex har att göra med kunskaper. En prövning av denna möjlighet kommer därför att ske i samband med den multivariata analysen.

Accentueringen av egna ekonomiska intressen kan ytterligare belysas av följande resultat. Att skatterna för ogifta är för höga jämfört med skatterna för gifta anser 51,0 procent av de gifta mot 69,8 procent av de ogifta. Av bilägarna anser 66,7 procent att bilskatten är för hög mot 57,7 procent bland dem som ej har tillgång till bil. Lokaliseringsstödet till Norrland är för lågt, anser 70,0 procent av dem som bor i Norrland men endast 45,0 procent av dem som bor i övriga delar av landet. Samtliga dessa skillnader är signifikanta. Däremot är inställningen till villabeskattningen oberoende av om man själv äger villa eller ej. 40,5 procent av dem som äger villa anser skatterna på egna hem för höga, mot 38,6 procent bland dem som ej bor i egna hem. Förklaringen till denna ringa skillnad kan möjligen vara att eget hem i form av villa, radhus, fritidshus är något som de allra flesta strävar efter.

I tabell 6.12 redovisas inställningen till speciella mål- och belastningsvärden efter skolutbildning och facklig anslutning. De som har lägre skolutbildning är mera negativa till kostnaderna för försvaret, skolväsendet och u-landshjälpen. Även bilskatten,

Tabell 6.10 Samband mellan negativa aspirationer (missnöje med målvärden, belastningsvärden och eget utbyte) och social orientering. Tau-b-koefficienter

Indikator	LO-medlem[1] (12)	Skolutbildning (13)	Lämnat deklarationshjälp (14)	Fått deklarationshjälp (15)	Bättre kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet) (16)	Bättre kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet) (17)	Bättre kunskaper om påföljdsystemet (p-testet) (18)	Aktivitetsindex (deltar i föreningsliv) (19)	Offentligt anställd (20)	Samvetsorienterad (21)
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	,16	*–,12*^{s}	*–,06*^{s}	*,08*^{s}	*–,07*^{s}	*–,09*^{s}	*–,07*^{s}	*–,06*^{s}	*–,12*^{s}	,04
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	,08	*–,11*^{s}	*–,13*^{s}	*,14*^{s}	*–,13*^{s}	*–,12*^{s}	*–,05*^{s}	*–,10*^{s}	*–,07*^{s}	*,06*^{s}
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet?	*–,05*	,01	,06	–,05	,04	,00	,03	*–,01*	*–,08*^{s}	,01
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	*–,01*	,02	,00	–,02	,04	,02	,03	,00	,04	*–,00*
20 Marginalskatterna är alldeles för höga	*–,03*	,04	,03	–,00	*–,01*	,03	,02	*–,06*^{s}	,01	*–,00*
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	,02	*–,01*	*–,04*	*,05*^{s}	*–,03*	*–,04*^{s}	*–,04*	*–,07*^{s}	*–,04*	,00
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället?	,01	,02	,02	–,05	,01	,03	,00	*–,03*	*–,05*^{s}	*–,08*

1 LO = 1, TCO/SACO = 0.

Tabell 6.11 Procent negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte. Särredovisning efter social orientering

	Fackorganisation				Skolutbildning			Viktigast är		
	LO	TCO	SACO	Övriga	Enbart folkskola	Realexamen	Högre än realexamen	Upptäcktsrisken	Samvetet	Samtliga
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	57,1	38,2	30,3	64,2	62,0	53,5	45,0	54,4	58,0	56,0
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer % som instämmer	48,0	40,6	31,4	56,4	56,6	51,3	39,3	48,9	54,9	51,5
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet? % som svarar "mindre nytta"	33,6	45,8	30,8	36,5	35,4	36,1	38,6	35,9	37,0	36,3
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan % som tar avstånd	61,1	65,0	64,5	62,6	61,2	52,0	56,6	62,4	62,9	62,6
20 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	67,2	68,6	70,4	72,5	68,7	68,6	75,9	72,2	68,2	70,2
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga % som tar avstånd	52,0	48,8	43,6	57,2	55,0	54,4	52,1	54,2	54,0	54,1
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	45,8	45,8	11,3	40,7	,41,2	44,2	45,4	45,5	39,4	42,9
Bastal	393	132	34	546	649	287	276	682	510	1217

Tabell 6.12 Aspirationer särredovisade efter skolutbildning och fackorganisation. Procenttal

Vad anser Ni om	Skolutbildning				Fackorganisation				
	Enbart folk-skola	Real-examen	Högre än real-examen	tau-b	LO	TCO+ SACO	Övriga	tau-b	Samtliga
4 ... utgifterna till försvaret % som svarar "för höga"	59,9	57,8	36,5	–,18^{s}	68,5	40,6	48,4	,26^{s}	53,8
5 ... utgifterna till socialvården % som svarar "för höga"	39,1	43,2	42,5	,02	37,9	44,9	41,5	–,06	40,8
6 ... utgifterna till u-landshjälpen % som svarar "för höga"	30,8	30,0	18,0	–,15^{s}	34,4	14,8	26,9	,23^{s}	27,7
7 ... utgifterna till skolväsendet % som svarar "för höga"	26,6	22,9	20,7	–,08^{s}	18,0	22,8	28,6	–,03	24,4
8 ... utgifterna till lokaliserings-stödet till Norrland % som svarar "för höga"	6,5	5,7	6,2	–,01	5,0	9,9	6,2	–,08^{s}	6,3
9 ... utgifterna till hälso- och sjukvården % som svarar "för höga"	4,5	7,0	8,0	,01	4,6	8,7	5,8	–,09^{s}	5,8
10 ... utgifterna till folkpensioner som svarar "för höga"	4,2	3,6	2,5	,00	4,0	3,0	3,6	–,06	3,7
24 ... skatterna för barnfamiljer % som svarar "för höga"	49,3	43,2	41,9	–,07^{s}	48,1	38,5	46,6	,10^{s}	46,0
25 ... skatterna för ogifta % som svarar "för höga"	58,7	55,9	55,0	–,04	57,9	53,4	57,7	,04	57,1
26 ... bilskatten % som svarar "för höga"	66,2	67,3	50,0	–,12^{s}	65,8	50,5	63,8	,14^{s}	62,6
27 ... skatten på tobak % som svarar "för höga"	53,6	49,9	40,2	–,11^{s}	60,6	39,2	45,8	,20^{s}	49,7
28 ... skatten på alkoholvaror % som svarar "för höga"	42,4	41,1	41,7	,00	49,6	35,6	38,9	,09^{s}	41,9
29 ... skatten på egna hem % som svarar "för höga"	42,2	40,4	31,5	–,08^{s}	42,0	28,8	40,2	,12^{s}	39,2
30 ... skatten på förmögenheter % som svarar "för höga"	22,7	26,8	31,6	,11^{s}	18,0	21,5	31,3	–,14^{s}	25,7
15 Om skatterna ytterligare behöver höjas bör man helst höja varuskatten % som instämmer	28,1	28,1	46,5	,12^{s}	29,9	49,4	29,3	,17	32,3
16 Den direkta skatten kan *absolut inte* höjas ytterligare % som instämmer	81,4	79,1	75,2	–,06^{s}	79,9	76,1	80,0	–,06	79,5
Bastal	649	287	276		393	166	546		1217

skatterna på tobak och egna hem anser personer med lägre skolutbildning oftare vara för höga. Däremot är de som har högre skolutbildning oftare negativa till förmögenhetsskatten. 28,1 procent av dem med enbart folkskola är positiva till högre varuskatt mot 46,5 procent av dem som har mera än realskola.

LO-anslutna anser oftare att försvarskostnaderna är för höga. Av de LO-anslutna anser 34,4 procent att kostnaderna för u-landshjälpen är för höga mot 14,8 procent bland TCO-SACO-anslutna. Däremot är det något vanligare bland TCO- och SACO-anslutna att anse kostnaderna för socialvården som för höga. Skatterna för barnfamiljer, ogifta jämfört med gifta, bilskatten, tobaksskatten. alkoholskatten och skatterna på egna hem anser LO-anslutna oftare än TCO-SACO-anslutna vara alltför höga. Endast 29,9 procent av LO-medlemmarna är positiva till ökad varubeskattning mot 49,4 procent av TCO:s och SACO:s medlemmar.

Tabell 6.13 Samband mellan negativa aspirationer (missnöje med målvärden, belastningsvärden och utbyte) och bakgrundsvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator		Kön (man) (22)	Ålder (23)	Civilstånd (gift) (24)	Bostadsort (högre tätortsgrad) (25)
1	Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	,02	,10^{s}	.01	–,03
2	Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	–,07^{s}	,07^{s}	–,05	–,04
3	Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet?	,01	,12^{s}	–,11^{s}	,01
13	Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	–,00	,05	–,02	,04
20	Marginalskatterna är alldeles för höga	–,02	,05	,03	,06^{s}
31	Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	–,04	,03	–,02	,00
32	Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället	,08^{s}	–,03	–,10^{s}	,03

6.6.5 Samband med bakgrundsvariabler

Beträffande sambanden mellan aspirationer och bakgrundsvariabler har inga förutsägelser gjorts om riktningen. De har endast tagits med här i deskriptivt syfte. Möjligheten att förutsäga aspirationer som följd av aktuella positioner i köns-, ålders- och familjeroller har övervägts men fått släppas då det hade krävt ytterligare uppgifter om individerna än de enkla variabler som här har använts.

Tabell 6.13 redovisar samband mellan indikatorer på aspirationsnivån och fyra bakgrundsvariabler. I tabell 6.14 återges utdrag ur motsvarande frekvenstabeller. Skillnaden mellan könen är som synes obetydlig. Män tycks dock enligt (32) oftare vara missnöjda med sitt utbyte. Med stigande ålder ökar andelen missnöjda enligt sex av de sju indikatorerna. I tjugoårsåldern instämmer 49,8 procent i påståendet "Rätt stor del av våra skatter går till meningslösa ändamål", medan det är 65,6 procent av dem som är i sextioårsåldern. Civilståndet ger utslag för indikator 3 och 32. Andelen missnöjda med sitt utbyte är 10,2 procentenheter högre bland de ogifta (32).

6.6.6. Multivariat analys

6.6.6.1 Inledning Eftersom sambanden mellan aspirationer och determinanter antagits vara av sammansatt natur, har det varit otillräckligt att analysera dessa samband enbart med hjälp av enkla korstabuleringar. Av detta skäl har regressionsberäkningar utförts med indikatorerna 1, 20 och 32 som beroen-

Tabell 6.14 Procent negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte. Särredovisning efter bakgrundsvariabler

	Kön		Ålder					Civilstånd		Bostadsort				
Indikator	Man	Kvinna	20–29	30–39	40–49	50–59	60–70	Gift	Ogift	Stor stad	Stad över 30 000	Stad under 30 000	Övrigt	Samtliga
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	57,4	54,4	49,8	50,2	56,3	60,9	65,6	56,1	55,2	55,7	53,2	56,2	57,5	56,0
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer % som instämmer	50,3	53,1	49,8	45,9	50,9	50,6	62,1	49,6	55,2	49,4	46,2	51,9	54,6	51,5
3 Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner (som staten ger) än folk i allmänhet? % som svarar "mindre nytta"	37,2	35,2	29,9	33,9	35,2	39,1	46,0	31,6	46,1	42,7	36,0	28,5	36,5	36,3
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan % som tar avstånd	62,9	62,4	56,9	62,9	64,8	66,3	63,4	62,1	63,6	69,7	54,8	62,4	61,8	62,6
20 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	71,5	68,4	66,3	70,6	72,0	73,3	69,3	71,4	67,6	74,3	71,6	67,0	68,8	70,2
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga % som tar avstånd	53,5	55,2	51,1	53,9	54,7	60,0	61,6	53,3	55,8	53,9	52,3	56,9	54,1	54,1
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	47,8	36,1	45,9	42,1	34,0	43,5	37,5	39,5	49,7	48,5	42,7	38,1	42,2	42,9
Bastal	709	506	288	230	258	226	214	818	392	233	251	188	545	1217

de variabler och med determinanterna som oberoende variabler. Beräkningarna har skett enligt två olika antaganden om sambandets form. I ena fallet, modell 1, har sambandet antagits vara linjärt, additivt och utan samspel. Oberoende variabler är 25 determinanter. I det andra fallet, modell 2, har sambandet antagits vara linjärt additivt, men innehållande även samspelseffekter. Endast ett begränsat antal viktiga determinanter har tagits med i beräkningarna. Beräkningarna av regressionssambandet genomfördes stegvis och avbröts när ej medtagna variabler icke längre gav signifikanta tillskott till den beräknade ekvationen.

De kvalitativa variablerna har dikotomiserats och dummyvariabler har införts för att uppfylla de krav som beräkningsprogrammet ställer. De regressionskoefficienter som återges är estimat av ökningen i procenten missnöjda enligt resp indikator för aspirationer per enhet inom resp determinant. Även determinanterna är i stor utsträckning dikotomiserade.

I tabell 6.15 återges nu resultatet av regressionsanalyserna med 27 oberoende variabler. De motsvarar de 25 determinanter som använts i föregående avsnitt. Två av dessa (skolutbildning och facklig anslutning) har som synes dikotomiserats. För samtliga variabler har i tveksamma fall de höga variabelvärdena angetts i tabellerna.

Som synes ger F-testen av regressionen signifikans vid samtliga tre analyser. Däremot är den multipla korrelationskoifficienten tämligen liten. Den varierar mellan 0,259 och 0,341, vilket visar att endast omkring 10 procent av variansen i de oberoende variablerna förklaras av regressionssambandet. Detta kan bero på ett flertal orsaker. En orsak kan vara validitetsbrister, som behandlas i kapitel 3. En annan är att teoribildningen till vissa delar var felaktig; den modell som ligger till grund för regressionsanalysen kan ha varit alltför förenklad eller direkt felaktig. En viktig förklaring är emellertid de restriktioner på modellen som framtvingas av beräkningsprogrammet.

I en modell med ett större antal variabler som i den här aktuella situationen, måste de antaganden som beräkningsprogrammet framtvingar bli alltmera förenklade. Variabler har måst dikotomiseras, och denna reducering av data och förenkling av analysmodell kan orsaka att sambandet förefaller svagare än vad en mera fullständig analys kunde ha påvisat. I beräkningarna enligt modell 2, där enkla samspelstermer mellan vissa viktiga determinanter har tagits med har den maximala kapaciteten hos dataprogrammet utnyttjats. Med hänsyn till samtliga dessa begränsningar och de relativt höga värdena på F-testen) F-värdena är 3–6 gånger större än de kritiska värdena) har regressionsberäkningarna trots detta ansetts bekräfta de uppställda hypoteserna. Däremot är frågan om sambandens art, beträffande linjäritetsantagandet, effekternas additivitet, förekomsten av sambandseffekter obesvarad. Modell 2 ger icke så mycket bättre resultat än modell 1, även om F-testen överlag entydigt ger signifikans i samtliga fall. Då ingick emellertid endast ett fåtal av de 25 determinanterna i modell 2. När de enskilda variablernas relativa betydelse beskrivs nedan sker detta således enligt antagandet att sambandet kan beskrivas med en bestämd matematisk modell.

6.6.6.2 Resultat enligt modell 1 I tabell 6.15 redovisas regressionskoefficienter för tre analyser enligt modell 1. Indikatorerna 1, 20 och 32 är beroende variabler. Inkomsten samvarierar svagt, men positivt som var väntat, med alla tre indikatorerna. Andelen missnöjda enligt indikator 1 växer från 20 000 till 40 000 kronor i egen inkomst med 4,4 procentenheter och med 10 procentenheter, då det gäller gemensam inkomst. Bland personer som har make utan inkomst (dvs i regel män med hemmafruar) är andelen missnöjda högre. Skillnaden är ca 7 procentenheter enligt indikatorerna 1 och 32, och i båda dessa fall signifikant. Respondenternas levnadsstandard i form av ägande av vissa kapitalvaror och förmögenhet ger inte väntat utslag. Skuldindex ger däremot två signifikanta samband i väntad riktning. Andelen som instämmer i (1) är 14,9 pro-

Tabell 6.15 Regressionsanalys av aspirationer. Modell 1

Beroende variabler			
Instämmandet i påståendet: "Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål" (1)	X		
Instämmande i påståendet: "Marginalskatterna är alldeles för höga" (20)		X	
Nej-svar på frågan: "Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället?" (32)			X
Oberoende variabler			
1 Egen årsinkomst i 5 000-tals kr	0,011^{s}	0,001	0,007
2 Gemensam årsinkomst i 5 000-tals kr	0,025^{s}	–	–0,003
3 Har förvärvsarbetande make/maka	–0,069^{s}	0,004	–0,066^{s}
4 Standardindex (hög standard)	0,018	0,005	–
5 Skuldindex (högt antal skuldtyper)	0,026^{s}	0,017^{s}	–
6 Ekonomin försämrad i år	0,149^{s}	0,053^{s}	–0,024
7 Ekonomin försämrad i framtiden	0,091^{s}	0,027	–
8 Företagare	0,062^{s}	0,011	0,019
9 Haft extraarbete	–0,022	–0,037	0,054^{s}
10 Bekanta falskdeklarerar	–0,041	–0,020	0,116^{s}
11 Arbetskamrater falskdeklarerar	0,058^{s}	0,019	0,063^{s}
12 LO-medlem	0,026	–0,034	–0,062^{s}
13 Medlem i TCO eller SACO	–0,030	–0,037	0,035
14 Har enbart folkskola	0,068^{s}	0,111^{s}	–0,122
15 Har högst realexamen	0,045	0,075^{s}	–0,073
16 Lämnat deklarationshjälp	0,008	0,005	0,040
17 Fått deklarationshjälp	–0,012	0,033	–
18 Kunskaper om inkomstdekl (i-testet)	0,004	–0,006	–0,006
19 Kunskaper om avdragsdekl (a-testet)	–0,002	–0,008^{s}	0,001
20 Kunskap om påföljdssystemet (p-testet)	0,009	–0,007	0,002
21 Aktivitetsindex	–0,063^{s}	–0,048^{s}	–
22 Offentligt anställd	0,008	–0,012	–0,025
23 Samvetsorienterad	–0,021	0,016	–0,063^{s}
24 Kön = man	0,038	–0,048^{s}	0,017
25 Ålder	–0,001	0,001	–0,003^{s}
26 Civilstånd = gift	–0,162^{s}	0,030	0,013
27 Bor i storstad	0,013	0,016	–0,075^{s}
Intercept	0,208	0,843	0,510
Multipel korrelationskoefficient	0,320	0,259	0,341
Antal frihetsgrader, nämnare	1596	1596	1600
Antal frihetsgrader, täljare	27	26	22
F-kvot	6,978	4,411	9,552
Kritiskt F-värde	1,49	1,50	1,55

centenheter större bland dem som anser sin ekonomiska situation sämre i år än tidigare och andelen bland dem som ser negativt på framtiden är 9,1 procentenheter större. Indikator 20 ger samma riktning på sambanden. Regressionsanalysen ger som synes ett resultat som bättre än de enkla korstabellerna överensstämmer med hypoteserna.

De som har tillgång till illegala medel till skattebrott väntades få högre aspirationer och därför oftare ge uttryck åt missnöje. Företagarna har större andelar missnöjda enligt samtliga indikatorer. Enligt indikator 1 och 20 är de som haft extraarbeten mot förmodan mindre missnöjda. Skillnaderna är dock tämligen små. Däremot ger indikator 32 en 5,4 procentenheter större och signifikant större andel missnöjda, och här bekräftas således hypotesen. Bland dem som uppger sig ha bekanta som skattefuskar är andelen missnöjda med det egna utbytet 11,6 procentenheter högre. Däremot är regressionskoefficienternas tecken mot förmodan negativt för de andra två indikatorerna. De

som har arbetskamrater som falskdeklarerar är oftare missnöjda än de som inte har det enligt samtliga indikatorer. Även för denna grupp determinanter ger regressionsanalysen bättre överensstämmelse med hypoteserna.

LO-anslutna har en 5,6 procentenheter större andel missnöjda enligt indikator 1 än de TCO/SACO-anslutna, trots att skolutbildning liksom övriga determinanter har konstanthållits. Däremot motsvarar skillnaden vår förväntan då vi går till utbytet: LO-anslutna har en 9,7 procentenheter *mindre* andel missnöjda än de TCO/SACO-anslutna.

De som har lägre skolutbildning anser som väntat oftare att "skatterna går till meningslösa ändamål". Andelen missnöjda är 4,5 procentenheter högre bland dem som har realexamen, och 6,8 procentenheter högre bland dem som enbart har folkskola, jämfört med dem som har mera än realexamen. Motsvarande tal för instämmande i påståendet "Marginalskatterna är alldeles för höga" är 7,5 och 11,1 procentenheter. Däremot stämmer inte resultaten med förväntan beträffande indikator 32. Koefficienterna för deklarationshjälp och kunskaper tycks endast ge små skillnader utan speciell riktning. Medlemskap och deltagande i föreningar innebär som väntat lägre andel missnöjda. Detta gäller för två av de tre indikatorerna, medan den tredje ej kom med i regressionsekvationen. De som klassificerats som samvetsorienterade är som väntat oftare nöjda med sitt utbyte (32). Skillnaden på 6,3 procentenheter är signifikant.

6.6.6.3 Resultat enligt modell 2 Modell 2 förutsätter liksom modell 1 linjära samband, men tar med samspel mellan vissa variabler. De determinanter som tagits med är egen årsinkomst, attityd till nuvarande ekonomisk status, förekomst av förvärvsarbetande make, företagare, facklig anslutning samt civilstånd. Med undantag av inkomstvariabeln är dessa dikotomiserade. De båda klasser som fanns för dessa variabler resp tre för inkomsten (under 20 000 kr/år, 20–30 000, över 30 000) ställdes mot varandra för samtliga par av variabler med undantag av kombinationen företagare/icke företagare – facklig anslutning. De på detta sätt bildade samspelstermerna utgjorde tillsammans med de ovan nämnda determinanterna de oberoende variablerna i de tre regressionsanalyserna enligt modell 2.

Regressionskoefficienterna har använts för att skatta frekvenser i tabellerna 6.16–18. Några lågfrekventa celler undertrycks av utrymmesskäl i dessa tabeller. Kombinationerna företagare och fackligt ansluten återfinns därför inte i tabellerna. De som betecknats som företagare i tabellerna är således icke anslutna till någon fackorganisation, medan de som betecknas som LO- eller TCO/SACO-anslutna icke tillika kan vara företagare. Kategorin "övriga" utgörs dessutom endast av dem som varken är företagare eller har facklig anslutning, dvs huvudsakligen pensionärer samt tillfälligt förvärvsarbetande. Den multipla korrelationskoefficienten varierar mellan 0,207 och 0,290. Samtliga F-test ger emellertid signifikanta utslag.

Tabell 6.16 avser indikator 1. Följande trender föreligger. Höginkomstgruppen är oftare missnöjd än låginkomstgruppen när det gäller företagare. Bland LO-medlemmarna är emellertid låginkomsttagarna oftast kritiska. Bland TCO-SACO-anslutna varierar utfallet beroende på om man har förvärvsarbetande make eller ej. – De som anser att den egna ekonomin har blivit sämre är oftare missnöjda. Differensen kan uppgå till ca 20 procentenheter bland höginkomstgruppens företagare, och 30 bland LO-anslutna, där den är som störst. Skillnaden mellan de gifta som har förvärvsarbetande make, dem som ej har det och de ogifta är tämligen obetydlig i lägsta inkomstklassen men större i den översta. De som har 35 000 kr i egen årsinkomst och har förvärvsarbetande make, är relativt till dem som inte har det eller är ogifta oftare missnöjda. De väsentligaste differenserna i tabellen finns emellertid mellan företagare, LO-anslutna och TCO-SACO-anslutna. Företagarna har generellt större andel som anser att "rätt stor del av våra skatter går till meningslösa ändamål" och denna andel sti-

Tabell 6.16 Procent som instämmer i påståendet "Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål". Särredovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
15 000 kronor	försämrad	76,9	74,1	44,0	66,6	74,7	71,9	41,8	64,4	71,0	68,2	38,1	60,7
	ej försämrad	61,1	51,1	35,2	57,8	62,8	52,8	36,9	59,5	59,1	49,1	33,2	55,8
25 000 kronor	försämrad	71,7	60,4	60,4	60,4	78,9	75,8	44,9	67,5	78,9	75,8	44,9	67,5
	ej försämrad	60,5	50,2	33,5	56,1	71,6	61,3	44,6	67,2	67,9	57,6	40,9	63,5
35 000 kronor	försämrad	96,7	64,1	52,1	74,7	84,0	51,4	39,4	62,0	80,3	47,7	35,7	62,0
	ej försämrad	76,1	36,3	38,5	61,1	67,3	27,5	29,7	52,3	63,6	23,8	26,0	48,6

Tabell 6.17 Procent som instämmer i påståendet "Våra marginalskatter är alldeles för höga". Särredovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
15 000 kronor	försämrad	81,4	69,7	56,2	69,7	75,4	63,7	50,2	63,7	75,4	63,7	50,2	63,7
	ej försämrad	72,6	67,7	56,2	69,7	65,5	60,6	49,1	62,6	65,5	60,6	49,1	62,6
25 000 kronor	försämrad	87,2	68,8	68,1	81,6	92,4	74,0	73,3	86,8	92,4	74,0	73,3	86,8
	ej försämrad	72,6	61,0	62,3	75,8	76,7	65,1	66,4	79,9	76,7	65,1	66,4	79,9
35 000 kronor	försämrad	73,5	83,8	73,0	86,5	82,2	92,5	81,7	95,2	82,2	92,5	81,7	95,2
	ej försämrad	64,5	74,8	64,0	77,5	73,2	83,5	72,7	86,2	73,2	83,5	72,7	86,2

ger med inkomsten. De LO-anslutna ligger i låga inkomstlägen nära företagarna, i vart fall då de anser sin situation försämrad. Till skillnad från företagarna faller emellertid andelen missnöjda med 10–20 procent till höglönegruppen. De som är anslutna till TCO eller SACO har genomgående en betydligt lägre andel missnöjda. De ligger ca 30 procentenheter lägre än de LO-anslutna i den lägsta inkomstgruppen vid "försämrad ekonomi". I den högsta inkomstgruppen ligger de fortfarande lägre än LO-anslutna men nu endast ca 10 procent. Vid 35 000 kronorinkomsten och "ej försämrad ekonomi" har TCO-SACO-anslutna däremot en ungefär lika stor andel missnöjda som de LO-anslutna.

Indikator 20 rörande marginalskatterna redovisas i tabell 6.17. Även här är de som anser sin ekonomi försämrad oftare negativa. I det lägsta inkomstläget är företagarna mest negativa och TCO-SACO-anslutna minst negativa. Andelen missnöjda bland både LO- och TCO-SACO-anslutna stiger med inkomsten. Vid 35 000 kr ligger LO-medlemmarna fortfarande med ca 10 procentenheter över TCO-SACO-folket och företagargruppen. 80–90 procent av LO:s medlemmar instämmer i påståendet "våra marginalskatter är alldeles för höga".

Tabell 6.18 redovisar inställningen till eget utbyte. Åter har de som anser sin ekonomi försämrad högre aspirationer. Skillnaden är störst bland de LO-anslutna. De som är ogifta är avsevärt oftare missnöjda än de gifta, i synnerhet jämfört med dem som har förvärvsarbetande maka. Dessa skillnader kan uppgå till 30 procentenheter. Ju högre inkomster man har desto oftare är man missnöjd med sitt utbyte. Detta gäller företagare såväl som LO-anslutna och TCO-SACO-anslutna. Denna gång är emellertid andelen missnöjda störst bland LO-folket på alla inkomstnivåer. Andelen missnöjda stiger dessutom kraftigast bland de LO-anslutna med högre inkomst. Mellan 15 000- och 35 000-kronorsinkomsten och vid försämrad ekonomi är ökningen bland LO-anslutna 25–40 procentenheter, medan den bland företagarna är 10–20 procentenheter. Vid 35 000 kr är andelen missnöjda bland LO-anslutna med försämrad ekonomi resp 85,3, 98,8 och 100,0 procent för resp gifta med och utan förvärvsarbetande make samt ogifta. Motsvarande andelar bland företagarna är 61,9, 75,4 och 90,0 procent, samt bland TCO-SACO-folket 52,9 66,4 och 81 procent. Dessa skillnader är förvånande, men kan förklaras av den modell som använts. Sannolikt är det inte den fackliga anslutningen som sådan som är orsaken till resultaten. Som har framgått av kapitel 4 har LO-anslutna lägre skolutbildning, behöver oftare deklarationshjälp, och har sämre kunskaper om deklarationsregler och påföljdssystemet. Dessa förhållanden kan medföra att LO-anslutna är mindre informerade om de målvärden och belastningsvärden som tillgodoses, om utbytet för olika grupper, samt om de samhällsekonomiska förhållanden i vidare mening som regeringen tagit hänsyn till vid förverkligandet av sina intentioner. Genom sitt arbete har TCO- eller SACO-anslutna dessutom större möjligheter att motta sådan information. Bristande kunskaper av detta slag bör öka risken för missnöje. I modell 2 var inte de ovan nämnda determinanterna med, varför den högre andelen missnöjda bland LO-anslutna är bland TCO-SACO-anslutna bör kunna återföras till just bristande information. Modell 1, där dessa determinanter var med gav det väntade utfallet, nämligen en högre andel missnöjda enligt indikator 32 bland TCO-SACO-folket (ca 10 procentenheter). Dessa resultat tycks således tyda på att den grupp som utgör tyngdpunkten i regeringspartiets väljarunderlag är mest missnöjd med det utbyte de har av skattebetalarrollen, och att detta antagligen kan återföras till bristande information om och PR för regeringens finans- och skattepolitik, med därav följande lägre medvetenhet om mål- och belastningsvärden som är tillgodosedda.

6.7 *Sammanfattning*

I detta kapitel redovisades deklaranternas aspirationer, dvs anspråken på utbyte av skattebetalarrollen. De resultat som presen-

Tabell 6.18 Procent som svarar nej på frågan "Anser Ni att den skatt Ni betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället". Särredovisning efter vissa utbytesvariabler

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/ SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/ SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/ SACO-anslutna	Övriga
15 000 kronor	försämrad	50,0	52,6	35,3	39,3	56,6	59,2	41,9	45,9	71,2	73,8	56,5	60,5
	ej försämrad	44,0	35,7	30,4	34,4	38,4	30,1	24,8	28,8	53,0	44,7	39,4	43,4
25 000 kronor	försämrad	50,2	53,5	37,0	41,0	63,7	67,0	50,5	54,5	78,3	81,6	65,1	69,1
	ej försämrad	45,5	37,9	33,4	37,4	46,8	39,2	34,7	38,7	61,4	53,8	49,3	53,3
35 000 kronor	försämrad	61,9	85,3	52,9	56,9	75,4	98,8	66,4	70,4	90,0	100,0	81,0	55,0
	ej försämrad	46,2	58,7	38,3	42,3	47,5	60,0	39,6	43,6	62,1	74,6	54,2	38,2

terats i det föregående överensstämmer i sina huvuddrag med de hypoteser som ställdes upp. Skillnaderna är emellertid i regel tämligen små, vilket understryker att opinionsbildningen kring den här aktuella problematiken icke kan återföras till ett fåtal enkla faktorer. I kapitel 1 har sagts att den opinion som mäts inte kan anses valid för de aspirationer som var relevanta vid valet mellan sanningsenlig och falsk deklaration: attitydförskjutningar i efterhand uppfattades som funktionella för det valda beteendet och individens självuppfattning. Dessa förhållanden torde ha bidragit till att resultaten inte mera markant stöder hypoteserna.

Det är också viktigt att tänka på att de mätmetoder som här har använts, ger resultat som det är mindre meningsfullt att ge en tolkning i absolut bemärkelse. Andelen missnöjda är beroende av frågornas formulering, hur intervjupersonerna uppfattat frågan osv. Olika indikatorer ger därför olika stora andelar positiva eller negativa. När det däremot gäller jämförelser mellan andelar i olika grupper som svarar på visst sätt brukar man sätta större tilltro till mätmetoder av den typ som föreligger här.

De olika analysansatserna har gett något varierande resultat. Deklaranternas inkomstförhållanden är av betydelse för aspirationerna. De som har högre inkomster är t ex mera negativa till marginalskatterna, men redan i gruppen med mindre än 20 000 kr i inkomst anser två tredjedelar att "marginalskatterna är alldeles för höga". Bland dem som tjänar mera än 40 000 kr är det ytterligare 20 procentenheter. De som anser sin ekonomiska situation sämre än tidigare eller väntar sig en försämring är också oftare missnöjda. En sådan nedåtgående trend upplevs således som orättvis. De som har tillgång till illegala medel, dvs tillfällen att förvärva kunskaper och metoder för och tillämpa skattefusk har en högre aspirationsnivå än övriga. Således är företagare oftare missnöjda. Samma tendens har iakttagits bland dem som anser sig ha arbetskamrater och bekanta som falskdeklarerar.

Det föreligger dessutom en tendens att intervjusvaren präglas av respondenternas insikter i deklarationsförfarandet samt i vidare mening förutsättningar att bedöma regeringens skattepolitik. Dessa förutsättningar kan man sluta sig till på indirekt väg genom att titta på respondenternas skolutbildning, deltagande i föreningsliv, huruvida de är offentligt anställda eller ej, om de anlitat och lämnat deklarationshjälp samt kunskaper om deklarationssystemet. Dessa variabler har även gett utslag åtminstone då det har rört sig om indikatorer som gäller föga konkretiserade sammanfattande omdömen (t ex 1, 2 och 31). Facklig anslutning har visat sig vara av betydelse för individernas aspirationer. LO-medlemmar är emellertid mot förväntan oftare missnöjda än TCO- och SACO-anslutna. Analysen visar att denna skillnad tenderar att försvinna eller vänds då man konstanthåller faktorer som beskriver kunskaper om målvärden och belastningsvärden som tillgodosetts, om deklarationssystemet, samt i vidare mening om samhällets sätt att fungera. Detta föranledde tolkningen att LO-anslutna är mindre informerade i dessa avseenden varför de negativa sidorna, i synnerhet skattetrycket tillåts träda i förgrunden och leda till missnöje bland LO-medlemmar.

7 Möjligheter

7.1 *Inledning*

Med möjligheter avses individernas egen subjektiva uppfattning om de legala och illegala medel de anser sig ha för att tillgodose aspirationerna. Mot denna subjektiva uppfattning har ställts dess objektiva motsvarigheter, tillgång till illegala medel, som ingår som determinanter i modellen. Missnöje med de medel som står till buds leder till det psykologiska känslotillstånd som har kallats maktlöshet och utgör en form av alienation. Upplevelsen av maktlöshet förutsätter att individen önskar använda det aktuella medlet. En utgångspunkt för vårt resonemang är att individerna i första hand söker tillämpa de legala medlen. I den mån det legala medlet icke räcker till, känner individen maktlöshet inför rollen som skattebetalare. Han kan eventuellt även göra det inför det illegala alternativet, i den mån detta inte heller kan användas framgångsrikt.

I detta kapitel redovisas respondenternas inställning till utsikterna att påverka sin situation med legala resp illegala medel. Redovisningen sker även här mot de i föregående kapitel använda determinanterna.

7.2 *Tillgången av legala och illegala medel*

Den centrala tankegången i anomiskolans förklaring av avvikande anpassning är att man i vissa strata icke förfogar över adekvata legala medel att nå vissa kulturellt accepterade mål. Detta skapar ett starkare tryck mot avvikelser, eftersom aspirationerna placeras utom räckhåll. Clowards (1959) bidrag till teoribildningen var att introducera variationer i tillgången till även de illegala medlen som ytterligare en relevant faktor. Valet mellan olika sätt att anpassa sig, antas även påverkas av tillgången på illegala medel. Strukturella skillnader antas således föreligga både beträffande tillgången till legala och illegala medel.

De legala medlen är den aktuella finans- och skattepolitiken dvs mål- och belastningsvärden staten tillgodoser. Det är vidare de gängse politiska medlen att förändra det stipulerade utbytet, t ex röstning på ett oppositionsparti. Olika strata har objektivt sett ett varierande utbyte, men även olika stora utsikter att genom valbeteendet förbättra utbytet. På samma sätt föreligger skillnader vad gäller tillgången till de illegala medlen. Cloward (1959) diskuterar skillnader mellan strata då det gäller att lära in resp praktiskt tillämpa legala eller illegala metoder. Normer och beteendeformer lärs in i interaktion med andra i en kommunikationsprocess (jfr Sutherland och Cressey, 1955). Personer som behärskar metoderna förmedlar de nödvändiga normerna och lär ut "hantverket". Kobrin (1959) ser graden av integration mellan de legitima och illegitima värdesystemen, och mellan dem som är bärare av dessa värden, som en viktig faktor. Han beskriver två extrema typer av samhällen.

Den ena är ett samhälle där både det legala och det illegala normsystemet har brutit samman. Beteendet styrs ej längre av mer eller mindre modala normer, varför sättet att anpassa sig blir oorganiserat. Inlärning av de brottsbefrämjande värderingarna och brottstekniken försvåras i denna typ av samhälle. I den andra typen är både de legitima och illegitima värdesystemen väl utvecklade och organiserade, samt interagerar med varandra. Kontaktfrekvensen mellan deras bärare är hög och dessa möts kring vissa gemensamma aktiviteter och värderingar. Denna typ av samhälle underlättar överförandet av avvikande normer och värderingar och kunskaper om brottstekniken. Det kan hävdas att vårt samhälle kommer nära denna senare typ när det gäller graden av integritet mellan och organisation av de konforma och avvikande värdesystemen.

Den fysiska kontakten med bärare av det illegala värdesystemet är emellertid icke den enda förutsättningen för att individen kan förvärva de aktuella normerna och kunskaperna. Den normala skol- och yrkesutbildningen och kunskaper i vidare mening om samhällets sätt att fungera kan innebära en inlärning eller upptäckt av de legala eller illegala metoder som står till buds, utan att kontakt med representanter för den brottsliga delkulturen har förevarit. Detta gäller i synnerhet för manschettbrottslighet såsom skattebrott, förskingring, bedrägeri etc.

Det räcker emellertid inte att tillägna sig de aktuella normerna och behärska det tekniska förfarandet. Individen måste dessutom komma i en situation där han bedömer utsikterna för att framgångsrikt använda metoden som goda. Om det rör sig om falskdeklaration måste det dels löna sig, genom att den undanhållna skatten är tillräckligt hög, dels måste risken för att bli upptäckt och åtalad vara liten. När det gäller legala medel såsom valbeteendet måste oppositionen kunna erbjuda ett bättre utbyte och sannolikheten för att det valda partiet kan påverka skattepolitiken vara hög.

7.3 *Makt och alienation i form av maktlöshet*

Olika strata har således antagits ha olika god tillgång till legala resp illegala medel. Till differenser i tillgången av legala medel räknas de variationer som finns i skattebetalarrollens nuvarande utbyte och utsikterna att förbättra detta utbyte genom val av politiskt parti. Tillgång till legala medel innebär makt att påverka den egna situationen i gynnsam riktning. Att vara mindre beroende av detta utbyte, t ex p g a bättre inkomster, förmögenhet etc innebär också en starkare maktposition. Det gör slutligen även bättre tillgång på illegala medel. Makten är potentiell och behöver ej vara medveten förrän aspirationerna inte blir tillfredsställda. Detta inträffar, som framgår av resonemanget i 6.4, då vissa "rättvisekriterier" icke beaktas. Respondenternas egen subjektiva bedömning av tillgången till legala resp illegala medel antas därför samvariera med de aktuella aspirationerna. Medvetenhet om alternativa möjligheter uppstår därför i samband med relativ deprivation genom att individerna i denna situation aktivt söker efter nya medel för att öka utbytet. Detta kan leda till alienation i form av maktlöshet eller medvetenhet om egna maktresurser, alltefter de faktiska möjligheterna att påverka utbytet på legal eller illegal väg. Å andra sidan kan denna medvetenhet även uppkomma utan ett sökbeteende efter alternativa medel. Tillgången på illegala medel såsom låg upptäcktsrisk vid skattebrott kan vara lätt att observera. Oavsett aspirationer kan de i vissa fall små riskerna bli kända av stora delar av befolkning. I så fall förefaller även ett omvänt orsakssamband mellan möjligheter och aspirationer plausibelt: aspirationsnivån stiger därför att man observerat tillgången till illegala medel. Sambandet mellan aspirationer och möjligheter antas därför vara funktionellt.

Ett tredje skäl för alienation i form av maktlöshet är att den kan vara funktionell för det beteendealternativ som väljs. Detta kan belysas av följande exempel, där vi tillämpar ett balansteoretiskt resonemang. En

individ som väljer falskdeklaration men samtidigt upprätthåller vissa modala rättvisekriterier som även delas av dem som ej skattefuskar, kan välja att skylla på att många andra har större möjligheter än han själv att skattefuska – och även gör det. För att återställa rättvisa differenser i utbytet *tvingas* han falskdeklarera. Skattefuskaren kan därför komma att framstå som en person som upplever alienation i form av maktlöshet inför illegala medel, medan de som icke falskdeklarerar tycks vara mindre ofta alienerade. Denna balanseringsprocess kan ske helt omedvetet. Den kan också vara medveten och bör då närmast rubriceras som en validitetsbrist hos mätinstrumentet. Detta balanseringsalternativ leder till hypoteser som är kontradiktoriska till de hypoteser som de förut nämnda orsakerna till maktlöshet kan ge upphov till, vilket skulle leda till att sambanden suddas ut.

Maktlöshet inför legala resp illegala medel som ett psykologiskt känslotillstånd kan således antas uppkomma av följande tre huvudskäl:

1a Vid förekomsten av relativ deprivation (maktlöshet inför legala medel)

1b Vid frånvaron av relativ deprivation (maktlöshet inför legala medel)

2 När tillgången till resp legala eller illegala medel objektivt sett är låg eller har låg observans

3 När alienation i form av maktlöshet är funktionell för balanseringen av en dissonant situation

Frånvaron av maktlöshet, och medvetenhet om att man förfogar över illegala medel att förbättra utbytet behöver inte betyda att man även tillämpar dem. Detta är beroende av den rättviseideologi ("investeringar") man företräder. Utsikterna att öka utbytet med illegala metoder kan vara goda, men förkastas trots detta om individen t ex internaliserat de konventionella normerna och därför betraktar illegalt vunna fördelar som orättvisa.

7.4 *Indikatorer*

7.4.1 Inledning

Indikatorerna för möjligheter avser dels legala dels illegala medel för att förändra nuvarande utbyte. Maktlöshet inför det legala medlet, dvs valbeteende och annan politisk påverkan, skulle kunna kartläggas genom att direkt fråga respondenterna huruvida de trodde att ett regeringsskifte skulle kunna ske och ha effekter i en för dem gynnsam riktning. Det föreföll emellertid tveksamt om en sådan frågeteknik skulle täcka den variation som skulle mätas. Istället valdes påståenden kring maktrelationen mellan medborgare och stat-myndigheter-politiker med anknytning till skatte- och finanspolitiken.

Illegala möjligheter kartlades genom att respondenterna fick göra en bedömning av möjligheterna att klara sig undan upptäckt ifall de valde att falskdeklarera.

7.4.2 Legala möjligheter

I tabell 7.1 redovisas fem påståenden som respondenterna skulle ta ställning till. De båda första behandlar "politikers" och "myndigheters" makt i vidare bemärkelse medan de övriga knyter an till skatteproblematiken. Som synes upplever en majoritet missnöje med maktfördelningen. Tendensen är kraftigast för det tredje påståendet, som avser skattetryckets storlek.

Inför den fortsatta analysen har ett index bildats över svaren på de fem påståendena. Indexpoäng har för legala möjligheter beräknats analogt med beskrivningen av svårighetsindexet i avsnitt 4.6.3.

7.4.3 Illegala möjligheter

Tabell 7.2 återger två indikatorer för illegala möjligheter. Drygt en fjärdedel uttrycker åsikten att de har vissa möjligheter att slippa upptäckt vid skattebrott. Ungefär lika många anser sig också (med viss tvekan) ha större möjligheter än folk i allmänhet.

Tabell 7.1 Attityder till legala möjligheter. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
33 Våra politiker har fått alldeles för stor makt	44,6	26,0	20,0	5,5	3,9	100
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	32,5	26,4	27,1	8,8	5,2	100
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	61,7	21,3	9,4	5,4	2,2	100
36 Skattebetalarna borde få mera att säga till om, vad skatterna skall användas till	52,0	26,6	13,6	5,1	2,6	100
37 Skattebetalarna har ingen kontroll över vad skatterna används till	41,2	28,3	18,7	9,6	2,2	100

Tabell 7.2 Attityder till illegala möjligheter. Procenttal

Fråga	Ja, absolut	Ja, i stort sett	Nej, knappast	Nej, absolut inte	Ingen uppfattning	Summa
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?	72,5	19,9	5,0	2,2	0,4	100
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?	2,4	2,8	21,9	71,9	1,0	100

7.5 *Möjligheter och determinanter*

7.5.1 Inledning

I detta avsnitt återges samband mellan 5 indikatorer för möjligheter och 25 determinanter. Redovisningen omfattar (analogt med föregående kapitel) korrelationsmatriser (tau-b-koefficienter) samt vissa centrala frekvenstabeller. Den avslutas med regressionsanalyser med determinanterna som oberoende variabler.

7.5.2 Samband med utbytesvariabler

7.5.2.1 Hypoteser Relativ deprivation, dvs situationer där aspirationerna ej tillfredsställs, har antagits medföra maktlöshet inför de legala medlen. Detta innebär att denna typ av alienation väntas förekomma oftare bland högre inkomsttagare, dem som ej har förvärvsarbetande maka, har låg levnadsstandard, är skuldsatta, samt har upplevt eller väntar sig försämrade ekonomiska förhållanden för egen del. Skälen är desamma som i avsnitt 6.6.2.1 angetts för relativ deprivation. Samtidigt motiveras dessa grupper att se sig om efter alternativa sätt att förbättra sitt utbyte – genom att informera sig om illegala metoder. Med hänsyn till att upptäcktsrisken i många fall är liten och kryphålen många bör ett sökande efter illegala medel leda till att dessa grupper i större utsträckning kommer att anse sig förfoga över illegala möjligheter.

Tabell 7.3 Samband mellan indikatorer för möjligheter (maktlöshet) och utbytesvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator	Egen inkomst (1)	Gemensam inkomst (2)	Make förvärvsarbetar (gäller enbart gifta) (3)	Standardindex (hög standard) (4)	Skuldindex (förekomst av (skulder) (5)	Nuvarande ekonomi försämrad (6)	Framtida ekonomi väntas försämrad (7)
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	–,08	–,07	,03	–,01	–,00	*,12*^{S}	*,05*^{S}
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	–,07	–,02	,09	–,02	–,03	*,07*^{S}	*,04*
Index för legala möjligheter	–,09	–,07	,04	–,01	–,01	*,11*^{S}	*,07*^{S}
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?	*–,10*^{S}	*–,02*	*,12*^{S}	–,01	*–,05*^{S}	,00	,00
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?	*–,02*	,06	*,11*^{S}	–,04	*–,05*^{S}	,01	*–,06*^{S}

Det tredje skälet för uppkomsten av alienation, maktlöshet som funktionell för beteendet, verkar generellt mot de ovan specificerade hypoteserna. I den mån resultaten icke entydigt talar för den ena eller andra riktningen på sambanden kan hypoteserna icke entydigt testas utan att beteendet tas med i analysen.

7.5.2.2 Resultat I tabell 7.3 redovisas korrelationskoefficienter för tre indikatorer för legala möjligheter (två påståenden och ett index för legala möjligheter) samt de båda indikatorerna för illegala möjligheter. Tabellerna 7.4–5 åteger utdrag ur motsvarande frekvenstabeller för vissa av sambanden.

Samband i tabell 7.3 som kursiverats går i den riktning hypoteserna förutsäger om resonemanget av typ 1 eller 2 enligt 7.3 är riktigt. I den mån bedömningen av möjligheter är funktionell för valt beteende väntas sambanden i stället bli omvända. Som synes går ett flertal samband mellan legala möjligheter och determinanter emot hypoteserna. För legala möjligheter (34 och 35) har endast 4 av de 14 sambanden väntat tecken. Lägre inkomsttagare är mot förmodan oftare negativa till legala möjligheter. Som framgår av tabell 7.4 instämmer hela 85,0 procent av dem som tjänar högst 20 000 kr i (35) medan endast 68,9 procent av dem som tjänar mera än 40 000 kr gör det. Det ligger nära till hands att misstänka inverkan från skillnader i utbildning, vilket emellertid kommer att prövas i samband med den multivariata analysen. I tabell 7.5 bekräftas dock hypotesen om ett samband mellan relativ deprivation och maktlöshet inför legala medel. 55,2 procent av dem som anser sin ekonomiska ställning förbättrad klassificeras enligt (34) som alienerade mot 67,6 procent av dem som anser den försämrad.

Tabell 7.4 Procent negativa till legala möjligheter och positiva till illegala möjligheter. Särredovisning efter inkomstförhållanden

Indikator	Egen inkomst i 1000 kr				Gemensam inkomst i 1000 kr				Förvärvsarb make			Samtliga
	–20	20–30	30–40	40–	–20	20–30	30–40	40–	Ja	Nej	Ogift	
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva % som instämmer	61,3	56,2	52,0	54,2	61,6	57,4	59,4	53,1	60,1	55,1	60,2	58,9
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara % som instämmer	85,0	82,8	81,8	68,9	83,9	83,9	83,5	78,8	84.3	79.2	84,1	83,0
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som *icke* svarar "ja, absolut"	22,8	29,5	28,4	44,9	26,4	28,4	24,6	29,8	21,8	32,4	30,0	27,1
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt? % som *icke* svarar "nej, absolut inte"	26,8	26,2	24,9	36,0	31,1	24,5	24,1	25,3	21,4	31,4	31,2	27,1
Bastal	675	324	91	82	452	308	209	202	515	304	398	1217

Tabell 7.5 Procent negativa till legala möjligheter och positiva till illegala möjligheter. Särredovisning efter attityd till nuvarande och framtida ekonomi

Indikator	Respondentens ekonomi			Respondentens ekonomi väntas			Samtliga
	har förbättrats	är oförändrad	har försämrats	bli förbättrad	bli oförändrad	bli försämrad	
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva % som instämmer	55,2	57,2	67,6	55,3	60,2	61,5	58,9
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara % som instämmer	79,8	83,7	86,9	81,4	84,9	82,8	83,0
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som *icke* svarar "ja, absolut"	28,3	25,6	28,4	30,3	22,2	31,5	27,1
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt? % som *icke* svarar "nej, absolut inte"	27,0	28,1	25,7	25,5	25,5	33,1	27,1
Bastal	420	498	285	345	554	276	1217

Tabell 7.6 Samband mellan indikatorer för möjligheter (maktlöshet) och faktisk tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

Indikator	Företagare (8)	Tagit extraarbete (9)	Bekanta falskdeklarerar (10)	Arbetskamrater falskdeklarerar (11)
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	*,09*[s]	–,05	–,06	–,05
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	*,01*	–,06	–,06	–,06
Index för legala möjligheter	*,08*[s]	–,07	–,07	–,06
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?	,01	*–,13*[s]	*–,20*[s]	*–,18*[s]
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?	*–,11*[s]	*–,08*[s]	*–,17*[s]	*–,15*[s]

Förutsägelserna om en mera positiv syn på de egna illegala möjligheterna får ett bättre stöd i tabellerna. Av de 14 sambanden i tabell 7.3 går 8 i väntad riktning varav 5 signifikant. Egen inkomst ger denna gång starkt utslag. Enligt tabell 7.4 och indikator 38 anser sig 22,8 procent av dem som tjänar mindre än 20 000 ha utsikter att undgå upptäckt mot 44,9 procent av dem som tjänar över 40 000 kronor. Av de gifta som har förvärvsarbetande maka/make är det 21,8 procent mot 32,4 procent bland dem vars maka/make ej förvärvsarbetar. Resultaten i tabell 7.5 ger inga entydiga utslag.

7.5.3 Samband med faktisk tillgång till illegala medel

7.5.3.1 Hypoteser Det nuvarande deklarationssystemet gynnar vidare vissa grupper, t ex egna företagare och extraarbetande. Det ger dem större tillgång till medel att undanhålla skatter. Detta förhållande samt kontakter som bidrar till förmedling av illegala tekniker medför att dessa anser sig relativt till andra ha bättre illegala möjligheter. Även andra som kommer i kontakt med personer som falskdeklarerar informeras om brottsliga värderingar och tekniker för skattefusk. Detta antas bidra till att dessa grupper anser sig ha bättre illegala möjligheter. När illegala möjligheter blir kända stiger aspirationsnivån (jfr avsnitt 6.2.2.1). Samtidigt nedvärderas de legala medlen.

7.5.3.2 Resultat Resultaten i tabell 7.6 tycks bekräfta hypoteserna vad gäller maktlöshet inför illegala medel. Av 8 samband går 7 i väntad riktning, och samtliga är signifikanta. Medan indikator 38 icke ger utslag för företagarna gör indikator 39 det. 41,0 procent av företagarna tar *icke* kategoriskt avstånd från tanken att de skulle ha bättre illegala möjligheter än "folk i allmänhet". Motsvarande procenttal bland löntagarna är 25,6. De som extraarbetat anser sig betydligt oftare ha illegala möjligheter. De kraftigaste

Tabell 7.7 Procent negativa till legala möjligheter och positiva till illegala möjligheter. Särredovisning efter faktiska illegala möjligheter

Indikator	Företagare	Löntagare	Haft extraarbete: Ja	Haft extraarbete: Nej	Anser att skattefusk förekommer hos: Bekanta: Ja	Bekanta: Nej	Arbetskamrater: Ja	Arbetskamrater: Nej	Samtliga
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva % som instämmer	70,1	56,5	55,6	60,9	57,2	61,2	56,7	59,7	58,9
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara % som instämmer	82,6	82,1	79,7	84,9	81,5	85,5	81,5	84,7	83,0
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som *icke* svarar "ja, absolut"	27,0	28,3	34,3	22,9	38,6	18,9	41,6	20,4	27,1
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt? % som *icke* svarar "nej, absolut inte"	41,0	25,6	31,6	24,4	36,0	19,9	36,1	21,4	27,1
Bastal	106	967	454	762	513	608	378	653	1217

differenserna får man dock för indelningen kunskap om/kontakt med personer som praktiserar skattebrott: andelen som enligt indikatorerna 38 och 39 anser sig förfoga över vissa illegala medel är ca dubbelt så hög bland dem som har bekanta eller arbetskamrater som falskdeklarerar som bland dem som inte har det.

Hypoteserna beträffande alienation inför legala medel bekräftas beträffande företagarna, men inte för övriga grupper med objektivt sett bättre tillgång till illegala medel.

7.5.4 Samband med social orientering

7.5.4.1 Hypoteser Vi anknyter återigen till resonemang i föregående kapitel (avsnitt 6.6.4.1). Medlemskap i grupper som av ideologiska skäl står nuvarande regeringsparti nära innebär ett starkare normativt tryck att avstå från beteenden som motverkar dess skattepolitiska intentioner. Dessutom antas dessa intentioner bättre än de övriga partiernas tillgodose egna intressen. Dessa förhållanden väntas medföra lägre motivation att informera sig om och lära in tekniken för skattebrott samt de brottsliga värderingarna, vilket väntas leda till att man bedömer de illegala medlen som mindre effektiva. Samtidigt väntas de legala möjligheterna bedömas mera positivt. De som är medlemmar i LO väntas därför oftare redovisa maktlöshet inför illegala medel, men mera sällan maktlöshet inför legala medel.

Större kontaktyta, erfarenheter och kunskaper om samhällets samt skatte- och deklarationssystemets sätt att fungera väntas medföra en mera positiv attityd till de egna möjligheterna, både då det gäller legala och illegala medel. Högre skolutbildning, att vara offentligt anställd, medlem i föreningar och att ha bättre kunskaper om deklarationsförfarandet väntas därför mera sällan leda till alienation inför legala och illegala medel.

Internalisering av normen att avstå från skattefusk väntas vidare leda till att motiv för kontakt med den illegala delkulturen saknas. De egna möjligheterna att förbättra utbytet med illegala medel anses därför vara små. Eftersom internalisering av de konventionella normerna är tecken på att individen accepterat det stipulerade utbytet och de legala medlen är sannolikheten för maktlöshet inför de legala medlen lägre.

7.5.4.2 Resultat I tabell 7.8 redovisas taub-koefficienter för sambanden mellan indikatorer för möjligheter och social orientering och i tabell 7.9 utdrag ur vissa frekvenstabeller. Som synes är överensstämmelsen med hypoteserna denna gång tämligen god. Antagandet att en större kontaktyta, erfarenheter och kunskaper (determinanterna 12–19) mindre ofta medförde alienation i form av maktlöshet inför legala möjligheter får starkt stöd. Samtliga samband går i väntad riktning och är dessutom signifikanta med ett undantag. Även förutsägelserna beträffande illegala möjligheter har bekräftats – detta gäller dock endast för (38). De som har högre skolutbildning, är offentligt anställda, lämnar deklarationshjälp eller klarar sig utan sådan hjälp, samt de som har bättre kunskaper om deklarationsregler och påföljdssystemet anser sig oftare ha vissa möjligheter att falskdeklarera utan att bli upptäckta. 7 av 8 samband har väntat tecken, och 6 är signifikanta. Respondenternas skolutbildning ger det kraftigaste utslaget. Andelen som enligt indikator (38) anser sig ha vissa möjligheter att undgå upptäckt vid falskdeklaration är 20,9 procent bland dem som enbart har folkskola mot 44,0 procent bland dem som har mera än realexamen. Andelen som instämmer i (34) är däremot 63,8 procent bland dem som enbart har folkskola och 47,0 procent bland dem som har mera än realexamen.

Vår förväntan att LO-medlemmar mera sällan skulle uppleva maktlöshet inför legala medel bekräftades inte. TCO- och SACO-anslutna är betydligt oftare positiva till de legala möjligheterna. Det ligger nära till hands att förklara detta med att TCO- och SACO-anslutna just genom sin yrkesställning har bättre kunskaper om dessa möjligheter. De ligger även högre på determinanterna 12–19.

Tabell 7.8 Samband mellan möjligheter (maktlöshet) och social orientering. Tau-b-koefficienter

Indikator	LO-medlem[1] (11)	Högre skolutbildning (12)	Lämnat deklarationshjälp (13)	Fått deklarationshjälp (14)	Högre kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet) (15)	Högre kundskaper om avdragsdeklaration (a-testet) (16)	Högre kunskaper om påföljder (p-testet) (17)	Aktivitetsindex (deltar i föreningsliv) (18)	Offentligt anställd (19)	Samvetsorienterad (20)
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	,12	*–,13*^{S}	*–,09*^{S}	*,13*^{S}	*–,11*^{S}	*–,08*^{S}	*–,08*^{S}	*–,07*^{S}	*–,07*^{S}	,07
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	,13	*–,10*^{S}	*–,05*^{S}	*,08*^{S}	*–,07*^{S}	*–,05*^{S}	*–,03*	*–,07*^{S}	*–,05*^{S}	*–,01*
Index för legala möjligheter	,16	*–,15*^{S}	*–,08*^{S}	*,12*^{S}	*–,11*^{S}	*–,11*^{S}	*–,08*^{S}	*–,09*^{S}	*–,07*^{S}	,04
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?	*,20*^{S}	*–,18*^{S}	*–,09*^{S}	*,09*^{S}	*–,04*^{S}	*–,07*^{S}	*–,05*^{S}	,00	*–,03*	*,11*^{S}
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?	–,00	*–,02*	,01	*,00*	,02	,00	,04	,02	,05	*,03*

[1] LO = 1,TCO/SACO = O

Tabell 7.9 Procent negativa till legala möjligheter och positiva till illegala möjligheter. Särredovisning efter social orientering

Indikator	Fackorganisation				Skolutbildning			Viktigast är		
	LO	TCO	SACO	Övriga	Enbart folkskola	Realexamen	Högre än realexamen	Upptäcktsrisken	Samvetet	Samtliga
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva % som instämmer	58,9	45,8	44,8	62,9	63,8	59,6	47,0	56,1	62,7	58,9
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara % som instämmer	83,9	77,9	55,8	84,9	85,6	85,5	74,6	82,9	83,9	83,0
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som *icke* svarar "ja, absolut"	21,1	40,2	46,5	27,0	20,9	25,5	44,0	31,5	21,1	27,1
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt? % som *icke* svarar "nej, absolut inte"	23,0	20,0	36,6	29,8	26,5	26,4	29,3	28,4	25,3	27,1
Bastal	393	132	34	546	649	287	276	682	510	1217

Tabell 7.10 Samband mellan möjligheter (maktlöshet) och bakgrundsvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator	Kön (man) (21)	Ålder (22)	Civilstånd (gift) (23)	Bostadsort (högre tätortsgrad) (24)
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	–,04^{s}	,08^{s}	–,03	,03
35 Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	–,12^{s}	,03	–,01	,01
Index för legala möjligheter	–,09^{s}	,06^{s}	–,02	,01
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?	,09^{s}	–,19^{s}	–,04	–,02
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?	,09^{s}	–,07^{s}	–,06^{s}	,01

De positiva sambanden skulle därför försvinna om dessa variabler kunde konstanthållas. Detta tolkningsalternativ kan belysas av den följande multivariata analysen. Däremot stämde hypotesen att LO-anslutna anser sig ha sämre möjligheter att undgå upptäckt vid falskdeklaration – detta gäller dock endast enligt (38). Endast 21,1 procent av de LO-anslutna anser sig ha vissa möjligheter att undgå upptäckt, mot 40,2 procent av de TCO-anslutna och 46,5 procent av de SACO-anslutna.

7.5.5 Samband med bakgrundsvariabler

I tabell 7.10 återges tau-b-koefficienter för sambanden mellan indikatorer för möjligheter och bakgrundsvariabler. Tabell 7.11 innehåller utdrag ur motsvarande frekvenstabeller. Som synes samvarierar kön signifikant med samtliga indikatorer för möjligheter. Kvinnor är oftare missnöjda med de legala möjligheterna, men män anser sig oftare ha möjligheter att falskdeklarera utan att bli upptäckta. Skillnaderna mellan könen är dock endast i storleksordningen 10 procentenheter. Det kan tänkas att detta utfall kan tillskrivas en mera explorativt-agressiv manlig könsroll. Bland äldre tycks finnas en viss tendens till maktlöshet inför de legala medlen. De yngre anser sig även ha bättre illegala möjligheter än de äldre. Civilstånd och bostadsort ger inget utslag.

7.5.6 Multivariat analys

7.5.6.1 Inledning Analogt med tillvägagångssättet vid den multivariata analysen som redovisats i föregående kapitel har regressionsanalys utförts av tre indikatorer för möjligheter. Bland de beroende variablerna ingår indexet för legala möjligheter. De som *genomsnittligt* tagit avstånd från påståendena som ingår i indexet för legala möjligheter (indexpoäng 5–19) har fått värdet 0 och övriga (indexpoäng 20–35) värdet 1 i regressionssekvationen. Detta betyder att positiva regressionskoefficienter betecknar ökning i andelen alienerade inför legala medel för varje tillskott i de oberoende variablerna i den riktning som anges. De båda övriga beroende variablerna är indikatorerna 38 och 39 röran-

Tabell 7.11 Procent negativa till legala möjligheter och positiva till illegala möjligheter. Särredovisning efter bakgrundsvariabler

	Kön		Ålder					Civilstånd		Bostadsort				
Indikator	Man	Kvinna	20–29	30–39	40–49	50–59	60–70	Gift	Ogift	Stor-stad	Stad över 30 000	Svar under 30 000	Övrigt	Samtliga
34 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna % som instämmer	57,5	60,8	55,9	54,7	56,7	62,4	66,4	58,2	60,2	59,1	54,1	59,6	60,7	58,9
35 Skattebetalarna har *alldeles* för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara % som instämmer	79,2	88,3	79,7	84,7	85,0	81,6	64,4	82,4	84,1	81,8	81,0	84,3	83,9	83,0
38 Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som *icke* svarar "ja, absolut"	30,4	22,5	41,1	33,5	25,0	13,9	18,0	25,7	30,0	21,3	30,5	28,4	28,6	27,1
39 Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt? % som *icke* svarar "nej, absolut inte	30,4	22,2	33,3	27,4	28,0	20,4	26,8	25,1	31,2	26,2	25,4	36,0	26,8	27,1
Bastal	709	506	288	230	258	226	214	818	392	233	251	188	545	1217

Tabell 7.12 Regressionsanalys av möjligheter. Modell 1

Beroende variabler			
Index för legala möjligheter (maktlöshet)	X		
Lämnat annat svar än "ja, absolut" på frågan: "Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?" (38)		X	
Lämnat annat svar än "nej, absolut inte" på frågan: "Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?" (39)			X
Oberoende variabler			
1 Egen årsinkomst i 5 000 kr	0,030^{s}	0,001	0,009
2 Gemensam årsinkomst i 5 000 kr	−0,020^{s}	0,001	−0,015^{s}
3 Har förvärvsarb make/maka	–	–	−0,016
4 Standardindex (hög standard)	0,011	0,010	0,009
5 Skuldindex	0,030^{s}	0,006	0,027^{s}
6 Ekonomin försämrad i år	0,029	0,031^{s}	−0,031
7 Ekonomin försämrad i framtiden	0,010	0,025	0,004
8 Företagare	0,126^{s}	0,012	0,074^{s}
9 Haft extraarbete	0,029	0,025	0,148^{s}
10 Bekanta falskdeklarerar	−0,006	0,021	0,048^{s}
11 Arbetskamrater falskdeklarerar	−0,032	0,023	0,144^{s}
12 LO-medlem	−0,075^{s}	−0,037	−0,044^{s}
13 Medlem i TCO eller SACO	−0,135^{s}	−0,006^{s}	−0,030
14 Har endast folkskola	−0,091^{s}	0,083^{s}	0,022
15 Har endast realexamen (motsv)	−0,045	0,043^{s}	0,091^{s}
16 Lämnat deklarationshjälp	0,089^{s}	–	0,034
17 Fått deklarationshjälp	0,043	−0,015	0,015
18 Kunskaper om inkomstdekl (i-testet)	−0,003	−0,016^{s}	−0,009
19 Kunskaper om avdragsdekl (a-testet)	–	0,000	0,005
20 Kunskaper om påföljdssystemet (p-testet)	−0,015	−0,018^{s}	–
21 Aktivitetsindex	−0,040	−0,023	−0,014
22 Offentligt anställd	−0,038	–	−0,037
23 Samvetsorienterad	−0,031	−0,050^{s}	−0,023
24 Kön = man	−0,044	−0,015	0,015
25 Ålder	0,000	−0,001^{s}	−0,005^{s}
26 Civilstånd = gift	0,079^{s}	–	0,076^{s}
27 Bor i storstad	−0,054^{s}	0,003	0,009
Intercept	0,587	0,320	0,365
Multipel-R	0,2768	0,2428	0,3463
Antal frihetsgrader, nämnare	1592	1599	1596
Antal frihetsgrader, täljare	25	23	26
F-kvot	5,260	4,317	8,338
Kritiskt F-värde	1,51	1,53	1,50

de illegala möjligheter. Regressionsanalyser har utförts enligt både modell 1 och 2. De oberoende variablerna resp samspelstermerna är identiska med de i föregående kapitel redovisade. Den principiella diskussionen i avsnitt 6.7.2 rörande analysmodellerna och det tekniska förfarandet gäller även här.

7.5.6.2 Resultaten enligt modell 1 Även nu ger alla tre F-test signifikans, och F-kvoter som är 3–5 gånger de kritiska värdena. Förfarande är dock den multipla korrelationskoefficienten låg och endast omkring 10 procent av variationen förklaras av regressionsekvationen.

Vi kan nu jämföra resultaten av regressionsanalyserna som redovisas i tabell 7.12 med dem som erhölls i den tidigare analysen i avsnitt 7.5. Beträffande indexet för legala möjligheter finner man en signifikant förskjutning av ca 12 procentenheter mellan 20 000 kronor och 40 000 kronor i egen in-

komst i andelen missnöjda. Detta innebär stöd för hypotesen, som inte bekräftades vid den tidigare analysen p g a inverkan av andra determinanter. Däremot ger den gemensamma inkomsten fortfarande oväntat utslag. Förekomst av förvärvsarbetande make gav inte något signifikant bidrag till regressionsekvationen och har därför inte kommit med i ekvationen. Standardindex ger ett oväntat men svagt utslag. Skuldsättning är som väntat korrelerad med missnöje med legala möjligheter, som även är vanligare då man anser sin ekonomi försämrad eller väntar sig att den skall bli det.

Företagarna uttrycker också oftare maktlöshet inför legala medel liksom de som extraarbetar. Andelen missnöjda bland dem är 12,6 procentenheter högre enligt denna indikator. Hypotesen bekräftas även beträffande extraarbete, men ej vad gäller andras deklarationsbeteende.

Även när det gäller illegala möjligheter stämmer resultaten från regressionsanalysen rätt väl överens med hypoteserna vad gäller utbytesvariabler. Endast standardindex tycks inte ha fungerat som väntat. Kraftiga samband föreligger för de determinanter som avser den faktiska tillgången till illegala medel. Bland dem som extraarbetar är andelen som icke kategoriskt förnekar ("Nej, absolut inte") att de har bättre möjligheter än "folk i allmänhet" 14,8 procentenheter högre. Motsvarande andel är 7,4 procentenheter bland företagarna, 4,8 bland dem som har bekanta som skattefuskar och 14,4 procentenheter som har arbetskamrater som gör det.

Medan resultaten från den tidigare analysen gav starkt stöd åt hypoteserna rörande maktlöshet inför legala medel vid varierande social orientering ger regressionsanalysen ett sämre resultat. De som har högre skolutbildning upplever enligt tabell 7.12 oftare maktlöshet inför legala medel. Förklaringen ligger kanske i att de lågutbildade som ju ofta är lågavlönade i större utsträckning anser sig få gehör för sina intressen hos nuvarande regering – jämfört med alternativen. De högutbildade skulle därför oftare uppleva maktlöshet inför legala medel. I detta fall får skolutbildning en tolkning utöver den hittills använda. De LO-anslutna är också mot förväntan något oftare (6 procentenheter) negativa till legala möjligheter än de TCO-SACO-anslutna, medan de som ej är fackligt anslutna till de tre stora organisationerna ligger högst. Det är möjligt att detta resultat, som alltså står i strid med hypoteserna, kan återföras till skillnader i medinflytande för grupperna i arbetslivet och i samhället i övrigt. Skillnaderna är emellertid små och möjligheten för metodologiska brister genom den förenkling som analysmodellen innebär kan icke uteslutas. De som är offentligt anställda, deltar i föreningslivet samt har bättre kunskaper om deklarations- och påföljdssystemet är mindre ofta alienerade. Däremot visar sig andelen missnöjda mot förmodan större (8,9 procentenheter) bland dem som lämnat deklarationshjälp. Slutligen visade det sig som förmodat att de samvetsorienterade hade en svag tendens till lägre andel alienerade.

LO-anslutna uppger sig däremot som väntat mindre ofta förfoga över illegala medel än TCO-SACO-anslutna, medan icke anslutna till dessa organisationer ligger högst. Det rör sig dock om tämligen små differenser. De som har lägre skolutbildning tycks anse sig ha tillgång till bättre illegala medel – det gäller i vart fall för indikator 38. Övriga variabler avseende social orientering ger endast små och spridda utslag.

7.5.6.3 Resultaten enligt modell 2 Regressionsanalysen enligt modell 2 ger resultat som i viss mån påminner om dem som erhölls beträffande analys enligt modell 2 av individernas uppfattning om målvärden, belastningsvärden och utbyte (se avsnitt 6.7.4). När det gäller index för legala möjligheter som behandlas av tabell 7.13 tycks indelningsgrunderna inkomst, civilstånd och förekomst av förvärvsarbetande make endast ge obetydliga skillnader. Som i analysen i föregående kapitel ger de som anser sin situation försämrad något oftare uttryck åt missnöje. De stora skillnaderna ligger mellan företagare, LO-anslutna, TCO-SACO-anslut-

Tabell 7.13 Procentuell andel som enligt index för legala möjligheter uttryckt maktlöshet (de som *genomsnittligt* på de fem ingående påståendena varit negativa till legala medel). Särredovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
15 000 kronor	försämrad	90,7	91,4	71,1	83,9	90,3	91,0	70,7	83,5	89,0	89,7	69,4	82,2
	ej försämrad	92,8	89,7	69,2	87,9	86,4	83,3	68,7	81,5	85,1	82,0	67,4	80,2
25 000 kronor	försämrad	86,1	82,3	75,8	88,6	93,3	89,6	83,0	95,8	92,0	88,3	81,7	94,5
	ej försämrad	81,6	74,1	73,2	86,0	82,8	75,3	74,4	87,2	81,5	74,0	73,1	85,9
35 000 kronor	försämrad	91,0	100,0	77,3	90,1	87,1	97,0	73,4	92,8	85,8	95,7	72,1	84,9
	ej försämrad	87,2	93,3	75,4	88,2	79,2	83,4	65,5	78,3	76,0	82,1	64,2	77,0

Tabell 7.14 Procentuell andel som besvarar frågan "Anta att Ni skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?" (38) med "nej, absolut inte", "nej, knappast" eller "ja, kanske". Särredovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
15 000 kronor	försämrad	16,4	16,2	30,1	20,8	21,1	20,9	34,9	25,5	21,5	21,3	35,2	25,9
	ej försämrad	26,3	13,8	29,2	19,9	34,4	21,9	37,3	28,0	34,8	22,3	37,7	28,4
25 000 kronor	försämrad	15,0	25,7	39,0	29,7	23,8	34,5	47,8	38,5	24,2	34,9	48,2	38,9
	ej försämrad	17,6	16,0	30,8	21,5	29,8	28,2	43,0	33,7	30,2	28,6	43,4	34,1
35 000 kronor	försämrad	34,9	17,9	58,9	49,6	33,9	16,9	57,9	48,6	34,3	17,3	58,3	49,0
	ej försämrad	32,1	2,8	45,3	36,0	34,5	5,2	47,7	38,4	34,9	5,6	48,1	38,8

na och kategorin övriga. Medan andelen alienerade enligt den här aktuella definitionen är ungefär lika hög (närmare 90 procent) i det lägsta inkomstläget bland företagarna och LO-folket, tycks andelen sjunka något bland företagarna, men stiga svagt bland de LO-anslutna vid stigande inkomst. Vid 35 000 kronor har således LO-anslutna genomgående den största andelen alienerade inför legala medel. De TCO-SACO-anslutna håller sig i regel 10 till 30 procentenheter lägre än de LO-anslutna, medan kategorin övriga ligger mellan dem. Även här kan förklaringen delvis ligga i LO-medlemmarnas ofta lägre skolutbildning, sämre tillfällen till förmedling av kunskaper om och därmed även positiva attityder till de legala möjligheterna.

Tabellerna 7.14 och 7.15 ger vissa mera överraskande resultat. Även här är skillnaderna mellan gifta med resp utan förvärvsarbetande make och de ogifta små. Personer med förvärvsarbetande make anser sig möjligen något mindre ofta ha illegala möjligheter. Vidare gäller att enligt 38 de TCO/SACO-anslutna anser sig ha bättre illegala möjligheter, medan det enligt 39 istället är de LO-anslutna. Skillnaderna mellan resultaten i de båda tabellerna är så pass stora att de knappast kan accepteras som slumpeffekter. Vi skall därför söka ge en tolkning av resultaten som bygger på de hypoteser som ställts upp i det föregående. Denna tolkning bygger på de båda indikatorernas innehåll.

Indikatorerna 38 ("Antag att Ni skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?") och 39 ("Anser Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?") mäter troligen icke samma sak. Indikator 38 väntas enligt hypoteserna ge större andel som anser sig förfoga över illegala medel bland TCO/SACO-medlemmar än bland LO:s, vilken den också gör. Den har antagits mäta *medvetenhet* om illegala möjligheter. TCO/SACO:s medlemmar ligger som synes 15–45 procentenheter högre än de LO-anslutna. Dessutom ökar detta avstånd med inkomsten. Medan andelen missnöjda bland de TCO/SACO-anslutna ligger vid 30–35 procent ligger den bland LO-anslutna vid cirka 15–20 procent vid en 15 000-kronorsinkomst och försämrad ekonomi. Vid en 35 000-kronorsinkomst och försämrad ekonomi ligger de LO-anslutna fortfarande på ungefär samma nivå medan andelen missnöjda TCO/SACO-anslutna har ökat till närmare 60 procent. Med tanke på att löneskillnader inom LO-området mera är att hänföra till branschtillhörighet, medan löneskillnader bland tjänstemän och akademiker mera korrelerar med utbildning, arbetsuppgifternas intellektuella svårighetsgrad samt därmed även möjligheter att informera sig om illegala metoder, är dessa resultat inte särskilt förvånande. – När det gäller indikator 39 skall svaren däremot lämnas utifrån en jämförelse med "folk i allmänhet". Enligt det nyssnämnda resultatet hade TCO- och SACO-anslutna faktiskt oftare observerat stora illegala möjligheter för egen del, men då även de för andra löntagare öppna vägarna: extraarbeten som inte deklareras, för stora avdrag osv, dvs vägar, som även står öppna för LO-anslutna. Svaren på frågan "Tror Ni att Ni har större möjligheter än *folk i allmänhet* att skattefuska utan att bli upptäckt" lämnas av TCO/SACO-anslutna utifrån denna kunskap. De anser sig utifrån sin egen synvinkel själva inte ha bättre möjligheter än alla andra. Detta resonemang ger en tolkning åt de till synes inkonsekventa resultaten på denna punkt i tabell 7.14 och 7.15.

Redan i tabell 7.14 finns en tendens att de som har försämrad ekonomi mot förmodan oftare anser sig ha små möjligheter att skattefuska. Detta gäller i första hand företagarna. Tendensen är ännu mera markerad i tabell 7.15. En rimlig tolkning av dessa resultat är att de utgör ett stöd för tolkningen att de som verkligen väljer att falskdeklarera ofta *förnekar* att de har möjligheter att göra det – eller i vart fall har bättre möjligheter än andra människor (jfr avsnitt 7.4). Tidigare har sagts att de som såg sin situation försämrad upplevde ett större tryck mot illegalt beteende. Om det nyss förda re-

Tabell 7.15 Procentuell andel som besvarar frågan "Anser Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?" (39) med "ja, absolut", "ja, kanske" eller "nej, knappast". Särredovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
15 000 kronor	försämrad	16,4	15,9	12,9	20,2	27,9	27,4	24,4	31,7	29,9	29,4	26,4	33,7
	ej försämrad	27,8	18,4	15,4	22,7	37,4	28,0	25,0	32,3	39,4	30,0	27,0	34,3
25 000 kronor	försämrad	24,3	17,0	14,0	21,3	28,7	21,4	18,4	25,7	30,7	23,4	20,4	27,7
	ej försämrad	38,3	22,1	19,1	26,4	40,8	24,6	21,6	28,9	42,8	26,6	23,6	30,9
35 000 kronor	försämrad	25,9	30,3	25,8	33,1	20,1	24,5	20,0	27,3	22,1	26,5	22,0	29,3
	ej försämrad	41,7	37,2	32,7	40,0	34,0	29,5	25,0	32,3	36,0	31,5	27,0	34,3

Tabell 7.16 Differens mellan andelar som uppger sig förfoga över illegala medel bland dem som anser sin ekonomi försämrad resp ej försämrad. Redovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		Med förvärvsarbetande make				Utan förvärvsarbetande make							
	Egen inkomst	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
Differenser enligt indikator 38	15 000 kr	−9,1	2,4	0,9	0,9	−13,3	−1,0	−2,5	−2,5	−13,3	−1,0	−2,5	−2,5
	25 000 kr	−2,6	9,7	8,2	8,2	−6,0	6,3	4,8	4,8	6,0	6,3	4,8	4,8
	35 000 kr	2,8	15,1	13,6	13,6	−0,6	11,7	10,2	10,2	0,6	11,7	10,2	10,2
Differenser enligt indikator 39	15 000 kr	−11,4	−2,5	−2,5	−2,5	−9,5	−0,6	−0,6	−0,6	−9,5	−0,6	−0,6	−0,6
	25 000 kr	−14,0	−5,1	−5,1	−5,1	−12,1	−3,2	−3,2	−3,2	−12,1	−3,2	−3,2	−3,2
	35 000 kr	−15,8	−6,9	−6,9	−6,9	−13,9	−5,0	−5,0	−5,0	−13,9	−5,0	−5,0	−5,0

sonemanget är riktigt bör man i de grupper där vi väntar oss en hög andel falskdeklaranter (exempelvis företagare, högre inkomsttagare och gifta som ej har förvärvsarbetande make) ha en *mindre* andel som säger sig förfoga över illegala medel bland dem som har försämrad ekonomi jämfört med dem som *ej* har försämrad ekonomi. För att pröva denna tanke bildar vi följande typ av differenser: andelen som uppger sig ha vissa illegala möjligheter bland dem som anser sin ekonomi försämrad *minus* motsvarande andel bland dem som *ej* anser sin ekonomi försämrad. Dessa differenser redovisas i tabell 7.16. Om det ovan förda resonemanget är riktigt väntas följande resultat i denna tabell:

1 Vid stigande inkomst går differenserna i negativ riktning.

2 Bland företagare går differenserna mera i negativ riktning än bland löntagarna.

3 Bland TCO/SACO-anslutna går differenserna mera i negativ riktning än bland LO-anslutna.

4 Gifta vars make ej förvärvsarbetar har differenser som går mera i negativ riktning än de för gifta som har förvärvsarbetande maka.

Om vi nu börjar med att se på differenserna enligt indikator 39 i den nedre delen av tabell 7.16, finner vi att två av de fyra antagandena, 1 och 2, får stöd av resultaten. Skillnaden mellan företagarnas och löntagarnas differenser är som synes kraftiga. Antagande 3 har däremot ej bekräftats, LO-anslutna och TCO/SACO-anslutna ligger på samma nivå. Ej heller antagande 4 har bekräftats, men å andra sidan är skillnaderna mellan differenserna här mycket små, vilket icke utesluter slumpeffekter. Går vi emellertid till indikator 38 får vi ett ännu bättre stöd för vår hypotes på den här punkten. Antagandena 2–4, dvs tre av de fyra, bekräftas. Företagarnas differenser är som väntat lägre, differenserna för de LO-anslutna högre än för TCO/SACO-anslutna och gifta med förvärvsarbetande make har högre differenser än gifta utan förvärvsarbetande vuxen.

7.6 *Sammanfattning*

I detta kapitel redovisades resultat avseende individernas uppfattning om de legala och illegala medel som de anser sig ha tillgång till. Hypoteserna anknyter till dem i föregående kapitel rörande aspirationer. De bekräftas i sina huvuddrag av de här redovisade resultaten.

De som hade en högre aspirationsnivå än vad som motsvarade nuvarande stipulerade legala utbyte, dvs upplevde relativ deprivation, hade antagits informera sig om illegala medel. De som utsätts för relativ deprivation skulle således oftare upptäcka begränsningar vad gäller legala medel, och uppleva alienation i form av maktlöshet inför de konventionella medel som erbjuds. Vi antog att tillgången till illegala medel finns i varierande utsträckning, men är överlag så god att motivation att informera sig om illegala medel skulle leda till att man även anser sig ha tillgång till sådana medel. Dessa förväntningar bekräftas i sina huvuddrag. De som hade högre inkomster, skulder, ansåg sin ekonomi försämrad eller väntade sig att den skulle bli det, hade en tendens till alienation i form av maktlöshet inför legala medel. De ansåg sig däremot oftare ha tillgång till illegala medel. Företagare, som faktiskt har lägre risk att bli upptäckta vid skattefusk, ansåg de legala möjligheterna vara sämre, men uppger sig oftare ha möjligheter till skattefusk än övriga, vilket även de som extraarbetar gör.

Att LO-anslutna hade en större andel som upplevde maktlöshet inför legala medel än TCO- eller SACO-anslutna var oväntat. Det tycks dock bero på att tjänstemän och akademiker p g a yrke, utbildning och kunskaper är mer förtrogna med samhällsfrågor och de legala medlen, vilket skulle minska risken för alienation. Av liknande skäl tycks TCO/SACO-anslutna oftare anse sig ha illegala möjligheter. Att en positiv bedömning av egna legala eller illegala möjligheter inte enbart beror på ekonomiska faktorer är tydligt. De som har offentlig anställning anser de legala medlen bättre, men de illegala

sämre. De som lämnat deklarationshjälp eller icke fått sådan hjälp samt har kunskaper om deklarationsförfarandet är oftare positiva till både legala och illegala möjligheter.

Vissa resultat antyder att de som utsätts för tryck mot skattefusk inte anser sig speciellt privilegierade i fråga om illegala medel. Detta innebär samband som går stick i stäv med dem som väntades, om antagandena att relativ deprivation skulle leda till att man upptäcker och därför anser sig ha tillgång till illegala medel var riktiga. Sådana tendenser observerades t ex beträffande företagarna samt de högre avlönade.

8 Preferenser

8.1 *Inledning*

Under rubriken preferenser behandlas nu individernas val mellan olika handlingsalternativ för att tillgodose aktuella aspirationer. Här redovisas attityderna till skattebrott, och respondenternas egna uppgifter om sitt deklarationsbeteende i form av skattefusk eller sanningsenlig deklaration, dvs "skattemoral". Även politiska preferenser, som utgör ett alternativ till falskdeklaration kommer att behandlas. Inställningen till påföljdssystemet och skattemyndigheternas sätt att arbeta kan ses som ett uttryck för individernas preferenser, och kommer också att ingå i kapitlet.

Redovisningen sker liksom i kapitel 6 och 7 efter vissa av de i kapitel 5 beskrivna determinanterna.

8.2 *Attityder och beteenden*

Som tidigare har framhållits innebär kartläggningen av falskdeklaration ett väsentligt metodologiskt problem i denna undersökning. Frånvaron av en tillförlitlig statistik över faktisk falskdeklaration, eller andra valida mätmetoder har framtvingat valet av intervjuinstrumentet som mätmetod för att kartlägga förekomsten av falskdeklaration. Attityderna till aktuella beteenden resp till de attitydobjekt det är fråga om brukar ofta i brist på tillförlitliga uppgifter om det faktiska beteendet användas om indikatorer på detta beteende. Man har emellertid ofta funnit (se t ex Fishbein, 1967) att attityder icke samvarierar tillräckligt högt med beteende och därför är tvivelaktiga som indikatorer på beteende. Man kan förklara detta med att attityder vid sidan av en affektiv komponent även omfattar en kognitiv komponent samt en konativ komponent (som avser handlingsberedskapen), och att dessa skulle svara för den bristande överensstämmelsen mellan attityd och beteende. Trots en positiv inställning till falskdeklaration kan man exempelvis välja att avstå från skattebrott, och man anser upptäcktsrisken för stor eller om det normativa trycket från omvärlden mot skattebrott är för stort. Fishbein (1967) uppfattar den kognitiva och den konativa komponenten som fristående variabler vilka påverkar eller påverkas av den affektiva komponenten, som hos Fishbein definierar attitydbegreppet.

En positiv eller negativ inställning till ett attitydobjekt behöver således inte medföra beteenden som är konsekventa med hänsyn till denna inställning. Missnöje med eget utbyte, en negativ inställning till den finans- och skattepolitik som regeringen har fört och alienation inför legala medel att påverka utbytet utgör visserligen ett tryck mot skattebrott, men leder inte alltid till skattebrott. En väsentlig faktor i detta sammanhang är de föreställningar individen har om andra följder av skattebrott än de rent egoistiska, nämligen huruvida skattebrott leder till konflikter med andra attitydobjekt som värderas

positivt. Man kan exempelvis avstå från skattebrott, därför att uppfyllandet av andras rollförväntningar, i detta fall avståndstagande från skattebrott, är väsentlig för en positiv självuppfattning. Beteende tvärt emot egna ekonomiska intressen är belönande genom gruppmedlemmarnas positiva värdering av denna handling. Föreställningarna om de principiella skadeverkningarna av skattefusk, t ex för statsfinanserna, andras skattebörda eller den allmänna laglydnaden är andra faktorer. Slutligen kan samhällets sätt att reagera mot skattebrott vara av intresse. Om skattebrott bagatelliseras av domstolarna eller kontrollverksamheten är ineffektiv och individerna blir medvetna om dessa förhållanden, uppstår föreställningen att skattebrott av samhället uppfattas som en lindrig förseelse. Attityder till de skattepolitiska målen och den subjektiva uppfattningen av tillgången till illegala medel, dvs i kap 6 och 7 behandlade aspirationer och möjligheter, kan därför icke ses som isolerade faktorer då man vill predicera beteende, utan bör kompletteras med en kartläggning av nyssnämnda föreställningar.

Positiva attityder till skattebrott kan ses som *en* förutsättning till skattebrott. Å andra sidan kan man ha en positiv inställning till skattefusk utan att själv vilja falskdeklarera. Man kan t ex ha fått uppfattningen att falskdeklaration har blivit så vanlig att det numera är orimligt att upprätthålla kravet på ärlig deklaration, att skadeverkningarn för samhället och andra deklaranter är små etc, utan att för den skull själv skattefuska. Detta skulle även kunna inträffa, om man anser sig vara privilegierad av det utbyte man får med legala medel. Dessa synpunkter utesluter emellertid inte ett positivt samband mellan attityder till olika handlingssätt och handlingssätten själva. Det är dock tveksamt om detta samband är så nära att det är lämpligt att använda attityden som indikator för beteendet.

Att sambandet väntas vara positivt kan bl a bero på följande orsaker. Enligt Katz (1960) kan attityder vara funktionella för en positiv självuppfattning. Denna jag-försvarande funktion innebär att individerna lägger sig till med föreställningar om sig själva och sin omvärld som får dem att se sitt eget handlingssätt i mera gynnsam dager. Skattefuskaren intar därför ståndpunkten att hans brott inte betyder något i praktiken ("staten får ändå in så mycket skatter") att han inte är ensam om att skattefuska osv. Han mobiliserar också gärna en negativ attityd till eget utbyte ("skatterna är nu så höga att man är tvungen att skattefuska"). Attityderna kan emellertid också vara en inkörsport till motsvarande beteende. De förvärvas ofta genom inlärning i grupper individen är delaktig i. De som tagit del av dessa normer har lättare att utan samvetsbetänkligheter sätta sig över samhällets krav att inte falskdeklarera. Sambandet mellan attityder till skattebrott och deklarationsbeteendet uppfattas således som funktionellt.

8.3 *Några mättekniska synpunkter*

Resultaten i detta kapitel är uteslutande baserade på intervjudata. I synnerhet beträffande respondenternas deklarationsbeteende hade det varit angeläget att kontrollera uppgifternas validitet med andra mätmetoder. Det har inte kunnat ske av skäl som berörts i avsnitt 2.1. Den allmänna uppläggningen av undersökningen syftar emellertid till att motverka sådana validitetsbrister. Hypotesprövningen ger eventuellt möjligheter att belägga resultatens validitet. Intervjusituationens och intervjuarens inflytande på svaren har tämligen utförligt diskuterats i avsnitt 3.4.4–6. Det har framhållits att intervjusvaren kan tendera att påverkas av de förväntningar intervjupersonen tror sig finna hos intervjuaren, undersökningsledningen och undersökningens avnämare samt de politiska och andra åtgärder resultaten antas leda till. Intervjupersonerna skulle av dessa skäl i viss utsträckning eftersträva att avge socialt acceptabla svar, t ex inte tillstå falskdeklaration, avstå från att uttrycka förståelse för falskdeklaration och falskdeklaranter osv. Mätfel av den typen skulle generellt innebära

Tabell 8.1 Föreställningar om skattebrottens effekter. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
40 Skatten skulle säkert kunna bli betydligt lägre om alla deklarerade rätt	61,7	19,1	13,3	3,7	2,1	100
41 Staten får ju ändå så mycket skatter, att det inte spelar så stor roll om några människor skattefuskar	2,7	4,2	22,1	68,9	2,0	100

att intervjupersonerna ibland felaktigt skulle klassificeras som konforma. Exempelvis skulle andelen falskdeklaranter bli lägre än den borde vara. Man bör hålla denna risk i minnet vid tolkningen av resultaten. Andelen avvikande som redovisas bör därför snarast betraktas som minimital.

Det kan vara rimligt att räkna med att risken för mätfel är mindre vid frågor rörande attityder till beteendet ifråga, än vid frågor om öppet beteende. Å andra sidan kan det vara tveksamt om de attityder respondenterna ger uttryck åt i intervjun är de som i själva verket varit relevanta för det valda beteendet. Det kan här vara lämpligt att göra en distinktion mellan vad Merton (1959) kallat *attitudinal* resp *behavional conformity* och *doctrinal conformity*. De attityder till skattebrott som individerna ger uttryck åt vid intervjutillfället kan ju ses som uttalanden om de konventionella normernas legitimitet. Trots att man för egen del förkastat dessa normer kan man se dem som nödvändiga rättesnören för andra människor: skattefusk kan endast försvaras om man har *skäl* att skattefuska, t ex orättvist utbyte. Man accepterar således doktrinen, men anser inte att den gäller för eget vidkommande.

8.4 *Indikatorer*

8.4.1 Inledning

Under rubriken preferenser behandlas nu en uppsättning indikatorer för attityder till skattebrott samt alternativa beteenden för att förbättra nuvarande utbyte. Såsom indikatorer för attityder till skattebrott har följande frågeställningar tagits upp:

1 Föreställningar om skattebrottens effekter.

2 Föreställningar om falskdeklaranten som individ.

3 Attityder till motiven för skattebrott.

4 Attityder till påföljderna vid skattebrott.

5 Attityder till skattemyndigheter.

När det gäller beteendet har huvudintresset lagts vid avvikelser i form av skattebrott. Även politiskt beteende kan emellertid uppfattas som ett sätt att på längre sikt påverka utbytet och utgör således ett alternativ till skattebrott. Att avstå från arbete och inkomster kan vara ytterligare ett sätt att anpassa sig till det givna utbytet. Tre typer av indikatorer har således valts:

6 Egna uppgifter om deklarationsbeteende

7 Politiska sympatier

8 Inställning till förvärvsarbete

8.4.2 Föreställningar om skattebrottens effekter

I tabell 8.1 redovisas svaren på två påståenden rörande följdverkningarna för skattebrottsligheten. Inställningen till skattebrott

Tabell 8.2 Föreställning om falskdeklaranten som individ. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
42 Folk som deklarerar för lågt är hänsynslösa mot sina medmänniskor	62,5	25,8	8,0	1,7	2,0	100

Tabell 8.3 Attityder till motiven för skattebrott. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
43 Med hänsyn till de höga skatterna kan man knappast klandra en person som deklarerar för lågt	6,2	11,5	33,7	45,2	3,4	100
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin	7,7	15,8	37,4	34,6	4,5	100
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt	7,6	13,1	28,5	46,7	4,1	100
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt	8,3	14,2	27,5	46,7	3,3	100

är övervägande negativ enligt detta sätt att fråga. 80,8 procent anser att skattebrottsligheten förhindrar en "betydligt lägre" beskattning för de andra (40), och enligt (41) är andelen negativa till skattebrott ännu högre.

8.4.3 Falskdeklaranten som individ

I tabell 8.2 redovisas ett starkt värdeladdat påstående om falskdeklaranten som individ. Även nu är majoriteten mycket negativ till skattebrott. 88,3 procent vill beteckna falskdeklaranten som "hänsynslös mot sina medmänniskor".

8.4.4 Attityder till olika motiv för skattebrott

Tabell 8.3 återger reaktionen på olika motiv för falskdeklaration. Som synes är även nu majoriteten starkt kritisk till skattebrott. Enligt (43) anser 78,9 procent att skattetrycket icke motiverar skattefusk. Låg upptäcktsrisk som ursäkt förkastas av 75,2 procent (45), medan 74,2 procent anser att skattebrottslighetens utbredning inte heller kan vara en ursäkt (46). Det finns emellertid cirka en femtedel enligt varje påstående som accepterar de angivna skälen för skattefusk. Det betyder att omkring en miljon deklaranter anser att skattetrycket, den låga upptäcktsrisken

Tabell 8.4 Påföljdsattityd. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
47 Det borde vara hårdare straff för skattefusk	58,2	20,4	13,3	4,3	3,8	100
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk, även om det bara är fråga om mindre belopp	19,9	20,8	34,7	20,5	4,1	100
49 När ett skattefusk inte gäller några större belopp, bör myndigheterna inte åtala vederbörande	30,5	27,8	22,2	16,7	2,7	100
50 När någon har gjort ett fel av misstag i sin deklaration bör myndigheterna inte åtala vederbörande	58,1	22,5	9,6	8,0	1,8	100
51 Om man jämför med straffen för andra brott, så är straffen för skattefusk alldeles för stränga	9,8	14,7	37,6	30,3	7,7	100

och det förhållandet att så många andra falskdeklarerar godtas som ursäkt för skattebrott.

På det sätt som beskrivits i avsnitt 4.6.3 har ett index för brottsattityd bildats över indikatorerna i tabellerna 8.1–3.

8.4.5 Attityderna till påföljder

Attityderna till det rådande påföljdssystemet kan också återspegla hur allvarligt individerna ser på skattebrottslighet. I tabell 8.4 redovisas svaren på fem påståenden. Enligt (47) anser 78,6 procent att straffen för skattefusk bör skärpas. När det emellertid endast är fråga om mindre belopp sjunker denna andel till 40,7 procent (48). Åtalsfrågan berörs i (49). Att skattefusk som endast gäller belopp icke skall leda till åtal anser 58,3 procent (49). Vidare menar 80,6 procent att "misstag" vid deklarationsarbetet inte bör leda till åtal (50). Här återspeglas tydligen den stora osäkerheten inför deklarationsförfarandet som vi fann i resultaten i kapitel 4. Påstående (51) visar att en stark majoritet anser påföljderna vid falskdeklaration för låga relativt till påföljden vid andra typer av brott. Svaren måste dock bedömas mot bakgrunden av de sannolikt rätt begränsade kunskaperna om påföljdssystemet.

Ett index för påföljdsattityd har vidare bildats på det sätt som beskrivs i avsnitt 4.6.3 över de i tabell 8.4 ingående indikatorerna.

En annan mätmetod var att presentera olika typer av förseelser och be respondenterna ange lämplig straffmätning (se formuläret, bilaga 1, fråga 23–25). I tabell 8.5 redovisas 27 sådana förseelser och respondenternas ställningstaganden. Numreringen av förseelsen faller här utanför vår numrering av indikatorer för aspirationer, möjligheter och preferenser. Svarsalternativen har sammanförts till inget straff, böter, och därav högst 500 kr, samt fängelse. Brottsrubriceringen kompletterades med uppgift om brottslingens inkomst och att det rörde som om en förstagångsförseelse.

Tabell 8.5 Åsikter om lämplig straffmätning vid olika typer av förseelser. Procenttal

	Inget straff	Böter totalt	Böter högst 500 kr	Fängelse	Ingen åsikt	Summa
"En person som tjänar 20 000 kr om året har . . ."						
1 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 1 000 kr för låg	3,4	82,8	43,3	11,7	2,2	100
2 *glömt att ta med en extrainkomst* på 3000 kr i sin självdeklaration	23,6	69,0	36,1	5,2	2,3	100
3 *gjort ett avdrag* på 3000 kr i sin deklaration för utgifter, som han inte har haft	3,9	84,7	38,7	9,2	2,2	100
4 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 5 000 kr för låg	0,5	68,9	12,1	28,5	2,2	100
5 *förskingrat* 1 000 kr på sitt arbete	5,4	67,6	37,4	24,8	2,3	100
6 *stulit* 1 000 kr i en butikskassa	7,8	69,5	43,1	20,8	2,0	100
7 genom *checkbedrägeri* lurat till sig 1 000 kr	1,5	58,9	29,3	37,5	2,2	100
8 gjort *inbrott i en lägenhet* och stulit 1 000 kr i kontanter	1,3	42,5	21,0	53,9	2,3	100
9 gjort sig skyldig till *rattfylleri*	1,5	24,8	14,3	71,5	2,3	100
10 *smugglat* några limpor cigarretter genom tullen	33,4	61,2	56,6	3,3	2,2	100
11 *stulit en bil* och sedan lämnat den på en landsväg utan skador	5,5	63,5	43,5	28,8	2,2	100
"En person som tjänar 40 000 kr om året har . . ."						
12 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 1 000 kr för låg	2,5	84,0	33,4	10,8	2,8	100
13 *glömt att ta med en extrainkomst* på 2 000 kr i sin deklaration	24,3	68,7	36,6	4,1	2,8	100
14 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 2 000 kr för låg	0,6	81,9	21,5	14,4	3,1	100
15 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 5 000 kr för låg	0,4	70,7	8,4	25,8	3,2	100
16 *glömt att ta med en extrainkomst* på 4 000 kr i sin självdeklaration	20,6	71,5	26,6	4,8	3,1	100
17 genom ett *checkbedrägeri* lurat till sig 10 000 kr	0,4	35,9	3,2	60,7	3,2	100
18 *förskingrat* 10 000 kr på sitt arbete	1,6	35,3	3,1	59,8	3,4	100
19 *smugglat* några limpor cigarretter genom tullen	30,7	62,7	56,6	3,5	3,1	100
20 gjort sig skyldig till *rattfylleri*	1,0	22,2	9,1	73,5	3,3	100
"En företagare som tjänar 100 000 kr om året . . ."						
21 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 1 000 kr för låg	2,4	85,1	26,2	9,4	3,1	100
22 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 10 000 kr för låg	0,4	70,6	2,5	25,9	3,1	100
23 *medvetet falskdeklarerat* så att skatten blev 50 000 kr för låg	0,2	51,7	0,3	44,6	3,5	100
24 *behållit 10 000 kr av den skatt, som han dragit på sina anställdas löner,* och förbrukat pengarna själv	0,5	46,4	1,7	49,7	3,3	100
25 *förfalskat* företagets bokföring för att kunna deklarera 100 000 kr mindre i vinst	0,1	33,5	0,5	63,1	3,3	100
26 genom *bedrägeri* lurat till sig 10 000 kr av en kund till företaget	0,5	45,3	1,5	50,9	3,3	100
27 gjort sig skyldig till *rattfylleri*	1,0	21,8	6,9	74,0	3,3	100

Tabell 8.6 Attityd till skattemyndigheter. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige	15,5	17,4	41,3	17,1	8,8	100
53 Taxeringsnämnderna bryr sig ofta bara om att göra ändringar som är till den skattskyldiges nackdel	14,7	18,7	31,5	27,7	7,4	100
54 Myndigheterna bör lägga ned mera arbete på att kontrollera om folk deklarerar för lågt	32,9	32,8	20,5	10,4	3,4	100
55 Myndigheterna gör för litet för att förhindra att folk deklarerar för lågt	23,4	27,0	31,5	11,7	6,4	100

Medvetet skattefusk om 1 000 kronor (förseelserna 1, 12 och 21) anser mer än 95 procent av stickprovet borde föranleda straff, dock endast ca 10 procent i form av fängelsestraff. Om vederbörande tjänar 20 000 kr anser 43,3 procent att straffet bör vara 500 kronor eller lägre, medan motsvarande siffra naturligtvis blir lägre vid högre inkomster (33,4 och 26,2 procent vid resp 40 000 och 100 000-kronorsinkomsten).

När man jämför med andra typer av förmögenhetsbrott som gäller samma belopp finner man att skattefusk (1) bedöms betydligt mildare än förskingring (5), stöld i butikskassa (6), checkbedrägeri (7) och lägenhetsinbrott (8). Medan skattefusk om 1 000 kronor av 11,7 procent beläggs med fängelse, vill 24,8 procent göra det för förskingring, 20,8 procent för stöld i butikskassa, 37,5 procent för checkbedrägeri, men hela 53,9 procent för inbrott i lägenhet. Här föreligger en tendens till hårdare bedömning, ju mera brottet skadar den enskilda individen. Givetvis kan här också kunskapen om den traditionella straffmätningen påverka svaren. Rattfylleri (9) ligger som synes högst för 20 000 kronorsinkomsten: 71,5 procent förordar fängelsestraff, en tendens som också står sig för de högre inkomsterna.

Benägenheten att se mindre allvarligt på skattebrottslighet föreligger även då vederbörandes inkomster är högre. Företagaren med 100 000 kr om året som falskdeklarerar så att skatten blir 10 000 kronor för låg (22) förordas få fängelse av 25,9 procent. Om man däremot behåller 10 000 kr av sina anställdas skatter (24) eller genom bedrägeri lurar till sig 10 000 kronor av en kund till företaget (26) stiger siffran till ungefär det dubbla. För falskdeklaration som leder till 50 000 kronor lägre skatt förordar fortfarande endast 44,6 procent frihetsstraff medan däremot hela 74,0 procent gör det för rattfylleri.

8.4.6 Attityder till skattemyndigheter

I tabell 8.6 redovisas fyra påståenden rörande attityder till skattemyndigheternas sätt att arbeta. Som synes anser omkring en tredjedel att taxeringsnämnderna ofta är "orättvisa mot den skattskyldige" (52). En majoritet är missnöjd med effekten av de åtgärder som vidtagits för att motverka skattebrott (54–55).

8.4.7 Deklarationsbeteende

Två påståenden och två frågor var avsedda att ge en uppfattning av förekomsten av

Tabell 8.7 Deklarationsbetende. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
56 Det är lätt att glömma bort någon extrainkomst när man deklarerar	15,5	19,9	28,2	33,7	2,7	100
57 När det gäller avdragen är man ibland tvungen att göra en uppskattning av de utgifter man haft	30,5	27,7	19,8	16,1	6,0	100
Svar på fråga	**Ja absolut**	**Ja, i stort sett**	**Nej, knappast**	**Nej, absolut inte**	**Ingen åsikt**	**Summa**
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extrafördjänst i deklarationen, även om den bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?"	65,6	15,5	13,0	4,7	1,3	100
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?"	66,7	15,5	8,9	7,5	1,5	100
60 Andel, som svarat nej på (58) och/eller (59)	28,0					

falskdeklaration. Enligt påståendena (56) och (57) anser 35,4 procent att det är lätt att glömma en extrainkomst när man gör upp sin deklaration, men hela 58,2 procent att man "ibland är tvungen att göra en uppskattning" vid deklaration av avdrag. Dessa indikatorer kanske inte kan ses som uttalanden om det egna deklarationsbeteendet. Med (58) och (59) som är direkta frågor kommer man sannolikt närmare det faktiska beteendet. Endast 65,6 procent säger kategoriskt ("Ja, absolut") att de aldrig undanhållit extrainkomster, medan 17,7 procent erkänner det (58). Ungefär samma resultat får man om man frågar efter deklaration av avdrag (59). Om man korstabulerar (58) mot (59) finner man att 28,0 procent svarat nekande på minst en av indikatorerna 58 eller 59, dvs antingen erkänner att de ej deklarerat extrainkomster eller tagit upp för höga avdrag (60). Hela 51,0 procent kan inte besvara båda frågorna kategoriskt med "Ja, absolut", dvs lämna utan varje tvivel att de antingen undanhållit extrainkomster eller tagit upp för höga avdrag. Det är tveksamt hur stor andel som uppsåtligen har falskdeklarerat. Bakom de procenttal som nämnts torde det dölja sig en del fall där deklaranten i efterhand konstaterat, kanske efter rättning i taxeringsnämnden, att han begått ett fel. Indikatorerna förmår således inte diskriminera mellan avsiktliga och icke avsiktliga fel. Även detta bidrar till att dra ned sambanden i modellen. Det är sannolikt att eventuella mätfel snarare kommer att leda till underskattningar av andelen som falskdeklarerar än till överskattningar. Resultaten skulle då utgöra minimivärden för denna andel. Det betyder att minst 1,4 miljoner deklaranter någon gång falskdeklarerat, och att minst 2,4 miljoner deklaranter av intervjusvaren att döma inte kan uteslutas ha gjort det.

8.4.8 Politiska sympatier

Fördelningen av politiska sympatier vid intervjutillfället framgår av tabell 8.8. Som

synes avviker fördelningen knappast från den, som man brukat erhålla vid opinionsundersökningar med hela valmansåren.

Tabell 8.8 Partisympatier (61). Procenttal

	Procent
Borgerliga (H, Fp, Cp, KDS, Borgerlig samverkan)	35,1
Socialister (SAP, VPK)	46,6
Ingen åsikt/vägran	18,3
Summa	100

8.4.9 Inställning till förvärvsarbete

Den åttonde indikatorgruppen gäller sättet att förhålla sig till förvärvsarbete som medel att tillgodose ekonomiska intressen. I den mån skattetrycket på extraförtjänster är för starkt bör detta återverka på intresset att ta extraarbeten. Enligt påstående (62) anser 78,4 procent att det inte "lönar sig att tjäna mera pengar" p g a skattetrycket. Fråga (63) visar att 31,7 procent är intresserade att åta sig ett extraarbete. Detta procenttal stiger till 48,1, om extraarbetet skulle vara skattefritt (64).

8.5 *Preferenser och determinanter*

8.5.1 Inledning

I det följande redovisas de viktigast indikatorerna för preferenser efter 25 determinanter. Redovisningen omfattar sambandsberäkningar (tau-b) samt signifikanstest för dessa. Dessutom återges utdrag ur vissa frekvenstabeller. Redovisningen kompletteras därefter med regressionsanalyser för några av indikatorerna med vissa determinanter som oberoende variabler.

8.5.2 Samband med utbytesvariabler

8.5.2.1 Hypoteser Förväntningarna inför resultaten är analoga med de resonemang som förts i kapitlen 6–7 beträffande aspirationer och bedömning av möjligheter. Individernas positioner på determinanterna antogs bestämma aspirationer och deras bedömning av alternativa möjligheter, vilka i sin egenskap av förmedlande variabler skulle vara relevanta för deras preferenser. När vi bildar hypoteser för sambanden mellan determinanter och preferenser bygger vi således på samma resonemang som i dessa kapitel. Om

Tabell 8.9 Attityd till extraarbete. Procenttal

Påstående	Stämmer absolut	i stort sett	knappast	absolut inte	Ingen åsikt	Summa
62 Det lönar sig inte att tjäna mera pengar eftersom det mesta ändå går till skatten	54,5	23,9	13,0	7,9	0,7	100
Fråga	**Ja, absolut**	**Ja, kanske**	**Nej, knappast**	**Nej, absolut inte**	**Ingen åsikt**	**Summa**
63 Skulle Ni vilja åta Er (ytterligare) ett extraarbete eller övertidsarbete om Ni erbjöds något som var lämpligt	14,3	17,4	21,3	46,1	0,9	100
64 Skulle Ni åta Er (ytterligare) ett extraarbete eller övertidsarbete om Ni inte behövde betala skatt för det?	30,5	17,6	18,1	31,8	1,9	100

Tabell 8.10 Samband mellan negativ attityd till legala normer resp skattemyndigheterna och utbytesvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator	Egen inkomst (1)	Gemensam inkomst (2)	Make förvärvsarbetar[1] (3)	Standardindex (hög standard) (4)	Skuldindex (förekomst av skulder) (5)	Nuvarande ekonomi försämrad (6)	Framtida ekonomi väntas försämrad (7)
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin	–,02	–,05	*–,05*	,02	*,03*	*,11*^{s}	*,11*^{s}
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt	–,02	–,06	*–,05*	*–,01*	*,03*	*,05*^{s}	*,05*^{s}
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt	–,04	–,05	*–,02*	*–,01*	*,01*	*,04*^{s}	*,01*
Index för brottsattityd	–,03	–,06	*–,06*^{s}	*–,03*	*,00*	*,05*^{s}	*,05*^{s}
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk, även om det bara är frågan om mindre belopp	*,06*^{s}	*,04*^{s}	*–,06*^{s}	,11	*,11*^{s}	*,08*^{s}	*,06*^{s}
Index för påföljdsattityd	*,04*	*,02*	*–,07*^{s}	,08	*,10*^{s}	*,08*^{s}	*,07*^{s}
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige	–,09	–,05	,05	*–,04*^{s}	*,00*	*,05*^{s}	*,06*^{s}

[1] Sambanden avser endast gifta.

aspirationer ej tillgodoses av legala medel väntas individerna uppleva ett tryck mot användningen av alternativa medel att erhålla önskat utbyte. När individerna anser sig förfoga över alternativa medel att förbättra nuvarande stipulerade utbyte uppstår likaså ett tryck mot tillämpningen av sådana alternativ. Huruvida individerna får negativa preferenser, dvs gynnsamma attityder till skattebrott, tillämpar skattebrott praktiskt eller lägger sina politiska sympatier hos oppositionen är beroende av styrkan av detta tryck.

Beträffande utbytesvariablerna väntas följande samband. De som har bättre inkomster, make utan eget förvärvsarbete, lägre levnadsstandard, skulder, försämrad ekonomisk ställning eller de som väntar sig det, väntas oftare visa positiva attityder till skattebrott, oftare tillämpa skattebrott eller ta avstånd från SAP/VPK.

8.5.2.2 Resultat beträffande attityder I tabell 8.10 redovisas tau-b-koefficienter för sambanden mellan attityder till skattebrott resp skattemyndigheter och utbytesvariabler, samt i tabellerna 8.11–12 utdrag ur vissa frekvenstabeller. De fem påståenden (44–46, 48, 52) ger i tabellen väntat utslag i

Tabell 8.11 Procent negativa till legala normer och skattemyndigheterna. Särredovisning efter inkomstförhållanden

Indikator	Egen inkomst i 1 000 kr				Gemensam inkomst i 1 000 kr				Förvärvsarb make			Samtliga
	–20	20–30	30–40	40–	–20	20–30	30–40	40–	Ja	Nej	Ogift	
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin % som instämmer	24,0	23,9	21,4	16,9	24,9	26,9	20,5	17,0	22,6	23,5	24,5	23,5
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt % som instämmer	20,7	19,4	22,9	22,8	22,7	19,1	18,4	20,9	19,5	20,7	22,3	20,7
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt % som instämmer	23,7	19,4	21,1	24,8	24,3	20,3	21,3	22,3	23,6	21,3	22,2	22,5
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk, även om det bara är frågan om mindre belopp % som tar avstånd	52,2	56,2	67,4	66,7	53,1	55,7	55,8	60,2	54,4	63,5	49,8	55,2
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige % som instämmer	36,0	30,7	25,8	26,7	37,1	32,5	32,4	25,4	31,7	32,2	34,9	32,9
Bastal	675	324	91	82	452	308	209	202	515	304	398	1217

Tabell 8.12 Procent negativa till legala normer och skattemyndigheterna. Särredovisning efter attityd till nuvarande och framtida ekonomi

	Respondentens ekonomi			Respondentens ekonomi väntas			
	har förbättrats	är oförändrad	har försämrats	bli förbättrad	bli oförändrad	bli försämrad	Samtliga
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin % som instämmer	20,9	21,2	31,2	17,1	24,4	29,3	23,5
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt % som instämmer	20,4	18,1	26,4	22,3	18,2	24,5	20,7
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt % som instämmer	21,0	22,1	26,1	22,7	21,8	25,5	22,5
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk, även om det bara är frågan om mindre belopp % som tar avstånd	52,9	54,5	61,4	51,9	55,8	60,3	55,2
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige % som instämmer	32,2	32,2	35,1	33,3	31,2	38,3	32,9
Bastal	420	498	285	345	554	276	1217

Tabell 8.13 Samband mellan avvikande beteende och utbytesvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator	Egen inkomst (1)	Gemensam inkomst (2)	Make förvärvsarbetar[1] (3)	Standardindex (hög standard) (4)	Skuldindex (förekomst av skulder) (5)	Nuvande ekonomi försämrad (6)	Framtida ekonomi väntas försämrad (7)
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?"	*,04*	–,05	*–,12*^{s}	,04	*,08*^{s}	–,04	*,00*
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?"	*,09*^{s}	*,06*^{s}	*–,09*^{s}	,09	*,12*^{s}	–,05	–,01
60 Nej-svar på 58 och/eller 59	*,03*	–,02	*–,09*^{s}	,02	*,08*^{s}	–,05	*,01*
61 Avståndstagande från SAP/VPK	*,05*	*,05*	*–,05*	,15	*,10*^{s}	*,07*^{s}	*,08*^{s}

[1] Sambanden avser enbart gifta.

24 fall av 35; därav i 14 fall signifikant utslag. De båda index som ingår i tabellen ger i 11 fall av 14 väntat utslag, varav signifikant i 7 fall.

Som synes samvarierar årsinkomst icke med indikatorerna 43–45 på det sätt som var tänkt. Det är istället de som har den lägre inkomsten som tycks ha lättare att acceptera andras skattefusk, skattetryckets storlek och den låga upptäcktsrisk som skäl för skattebrott. Skillnaderna är emellertid endast obetydliga. Däremot är det som väntat de högre inkomsttagarna som vill ha en relativt sett mindre sträng rättslig bedömning av de upptäckta skattebrotten. De som har lägre inkomster anser vidare mot förmodan att skattemyndigheterna "ofta är orättvisa mot de skattskyldiga". En viss tendens till negativa attityder bland dem som ej har förvärvsarbetande make ger stöd åt våra hypoteser i samtliga fall utom ett. För hypotesen att de som hade lägre levnadsstandard är mera negativa till skattebrott tycks inte föreligga något stöd. Däremot är de som är skuldsatta något oftare positiva till skattebrott. Samtliga åtta samband går i väntad riktning.

De som anser sin nuvarande ekonomi försämrad accepterar oftare de olika skälen för skattebrott och ser mera generöst på behandlingen av falskdeklaranter. Detsamma gäller som synes för dem som väntar sig en försämring i framtiden. För de två determinanterna går samtliga samband i väntad riktning, varav nio signifikant.

8.5.2.3 Resultat beträffande beteende I tabell 8.13 redovisas sambanden mellan deklarationsbeteende resp partipreferenser, som ses som mått på valbeteende, och utbytesvariablerna. I tabellerna 8.14–15 återges

Tabell 8.14 Procent som uppger vissa avvikande beteenden. Särredovisning efter inkomstförhållanden

Indikator	Egen årsinkomst i 1 000 kr				Gemensam årsinkomst i 1 000 kr				Förvärvsarb make			
	–20	20–30	30–40	40–	–20	20–30	30–40	40–	Ja	Nej	Ogift	Samtliga
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det vara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?"												
% som svarar nej	17,2	16,5	21,4	21,6	20,1	18,1	13,9	15,2	13,7	21,7	19,6	17,6
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?"												
% som svarar nej	15,2	14,8	20,3	28,9	14,6	16,4	18,1	18,8	16,6	20,5	13,0	16,4
60 Procent som svarar nej enligt (58) och/eller (59)	27,5	25,9	31,5	36,5	28,4	29,2	27,3	26,0	25,8	33,9	26,2	28,0
61 % som föredrar borgerligt parti[1]	35,5	29,0	44,1	53,4	35,7	29,6	37,6	42,7	32,7	38,3	35,9	35,1
% som föredrager socialistiskt parti[2]	44,1	55,6	43,2	33,1	42,8	52,2	48,8	43,3	50,2	45,4	42,7	46,6
% politiskt odeciderade	20,4	15,4	12,8	13,5	21,5	18,2	13,7	14,0	17,1	16,3	21,4	18,3
Bastal	675	324	91	82	452	308	209	202	515	304	398	1217

[1] Högern, Fp, CP, Borgerlig samverkan, KDS. [2] SAP, VPK

Tabell 8.15 Procent som uppger vissa avvikande beteenden. Särredovisning efter attityder till nuvarande och framtida ekonomi

Indikator	Respondentens ekonomi			Respondentens ekonomi väntas			
	har förbättrats	är oförändrad	har försämrats	bli förbättrad	bli oförändrad	bli försämrad	Samtliga
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?" % som svarar nej	20,5	13,9	19,7	20,7	13,7	22,5	17,6
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?" % som svarar nej	20,2	13,8	15,7	17,5	13,1	21,3	16,4
60 % som svarar nej enligt (58) och/eller (59)	32,5	23,9	28,2	31,3	23,4	33,2	28,0
61 % som föredrar borgerligt parti	35,3	34,0	38,1	31,1	34,5	41,8	35,1
% som föredrar socialistiskt parti	49,8	46,7	43,5	52,2	46,3	43,4	46,6
% politiskt odeciderade	14,9	19,4	18,5	16,6	19,2	14,8	18,3
Bastal	420	498	285	345	554	276	1217

utdrag ur motsvarande frekvenstabeller. De båda indikatorerna 58–59 rörande falskdeklaration av inkomster och avdrag ger väntat utslag i 9 fall av 14, därav 6 signifikanta. Den sammanfattande indikatorn (60) ger väntat utslag i 4 fall av 7, därav signifikant i 2 fall. Förutsägelserna om avståndstagande från SAP/VPK får stöd i 6 fall av 7, varav signifikant i 3 fall.

Som väntat samvarierar hög (egen) inkomst med falskdeklaration, men endast svagt. Även de som icke har förvärvsarbetande make uppger som väntat oftare att de falskdeklarerar. Hög standard samvarierar positivt med falskdeklaration, vilket visserligen var oväntat men förklarligt om vi antar att kontinuerlig falskdeklaration bidrar till hög standard. Likaså är de skuldsatta oftare falskdeklaranter.

I avsnitt 7.5.6.3 framfördes tanken att de som faktiskt falskdeklarerar uppger sin ekonomiska situation som förbättrad när vi frågar dem om den saken efter det att deklaration är upprättad. Denna tankegång kunde där förklara till synes orimliga resultat. Som framgår av tabell 8.15 bekräftas resonemanget på den här punkten. De som har uppgivit förbättrad ekonomi har något oftare medgivit falskdeklaration. Tendensen är signifikant enligt alla tre indikatorer (58, 59, 60). Däremot stämmer hypoteserna i avsnitt 8.5.2.1 för attityderna till den framtida ekonomin.

Partipreferenserna överensstämmer mycket väl med dem som var väntade. Högre inkomsttagare och de som ej har förvärvsarbetande maka, har en svag, men icke signifikant tendens till större andel med avståndstagande från SAP/VPK. Trenden är att vid högre inkomster andelen borgerliga är högre. Den är emellertid bruten för klassen 20–30 000 kr. Det torde bero på att klassen 0–20 000 kr är ganska heterogen och innehåller deltidsarbetande, ofta kvinnor, period-

Tabell 8.16 Samband mellan negativ attityd till legala normer resp skattemyndigheterna och faktisk tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

Indikator	Företagare (8)	Haft extraarbete (9)	Bekanta falskdeklarerar (10)	Arbetskamrater falskdeklarerar (11)
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin	,10^{s}	–,00	,06^{s}	.05^{s}
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt	,06^{s}	–,00	,07^{s}	,09^{s}
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt	,05^{s}	–,01	,02	,08^{s}
Index för brottsattityd	,10^{s}	,01	,06^{s}	,11^{s}
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk, även om det bara är frågan om mindre belopp	,08^{s}	,07^{s}	,01	–,01
Index för påföljdsattityd	,11^{s}	,08^{s}	,01	,00
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige	,03	–,04	–,01	,02

vist sjuka osv, som egentligen inte hör till de lågavlönade. De som är skuldsatta och anser sin nuvarande ekonomi försämrad eller väntar sig den skall försämras i framtiden, tar däremot signifikant oftare avstånd från SAP/VPK. När man läser tabellerna 8.14 resp 8.15 finner man att avståndstagande från SAP/VPK är ett betydligt vanligare sätt att visa sitt missnöje än falskdeklaration.

8.5.3 Samband med faktisk tillgång till illegala medel

8.5.3.1 Hypoteser Analogt med resonemanget i kapitel 6 och 7 väntas de som faktiskt har bättre tillgång till illegala medel oftare tillämpa dem. Dessutom väntas de oftare ta avstånd från SAP/VPK. Detta gäller således för egna företagare, extraarbetande och dem som har kontakt med falskdeklaranter.

8.5.3.2 Resultat beträffande attityder I tabell 8.16 och 8.17 redovisas resultaten. Som framgår av tabell 8.16 uppfylls förväntningarna i 14 fall av 20, därav föreligger signifikans i 11 fall, när man enbart ser till de fem påståendena. De båda indexen ger i samtliga 8 fall väntat utslag, och signifikans i 5 fall.

Företagare tycks ha lättare för att acceptera olika skäl för skattefusk. 31,8 procent mot 21,4 bland löntagarna anser att skattetrycket "tvingar" många att skattefuska. 71,8 procent av företagarna tar vidare avstånd från tanken att "det borde vara hårdare straff för skattefusk även om det bara rör sig om mindre belopp". Bland löntagarna är det endast 53,9 procent. Dessa tendenser föreligger som väntat även för dem som anser sig ha falskdeklaranter bland bekanta och arbetskamrater. De som har kontakt med

Tabell 8.17 Procent negativa till legala normer och skattemyndigheterna. Särredovisning efter faktiska illegala möjligheter

Indikator	Egna företagare	Löntagare	Haft extraarbete: Ja	Haft extraarbete: nej	Anser att skattefusk förekommer hos: Bekanta: ja	Bekanta: Nej	Arbetskamrater: Ja	Arbetskamrater: Nej	Samtliga
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin % som instämmer	31,8	21,4	23,7	23,3	25,6	21,8	25,5	21,3	23,5
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt % som instämmer	24,8	20,0	21,7	20,1	25,1	18,0	26,3	20,1	20,7
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt % som instämmer	25,7	21,3	21,6	23,1	24,3	21,5	27,2	19,1	22,5
48 Det borde vara hårdare straff för skattfusk även om det bara är frågan om mindre belopp % som tar avstånd	71,8	53,9	59,9	52,3	58,2	54,0	55,8	55,3	55,2
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige % som instämmer	38,9	31,9	30,0	34,6	32,6	33,2	33,0	32,8	32,9
Bastal	106	967	454	762	513	608	378	653	1217

Tabell 8.18 Samband mellan avvikande beteende och faktisk tillgång till illegala medel. Tau-b-koefficienter

Indikator	Företagare (8)	Tagit extraarbete (9)	Bekanta falskdeklarerar (10)	Arbetskamrater falskdeklarerar (11)
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?"	,09^{s}	,26^{s}	,17^{s}	,18^{s}
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?"	,09^{s}	,11^{s}	,15^{s}	,11^{s}
60 Nej-svar på 58 och/eller 59	,16^{s}	,20^{s}	,15^{s}	,17^{s}
61 Avståndstagande från SAP/VPK	,21^{s}	,03	,09^{s}	–,01

falskdeklaranter har också som synes oftare positiva attityder till skattebrott.

8.5.3.3 Resultat beträffande beteende Resultaten återges i tabellerna 8.18 och 8.19. Samtliga 16 samband med ett undantag har väntat tecken, och 14 är dessutom signifikanta. Tabell 8.18 ger som synes den största koncentrationen av höga samband med väntat tecken i detta kapitel.

Förväntan var att vi skulle få kraftigt utslag för företagargruppen. Där är det enligt tabell 8.19 37,1 procent som tillstår skattebrott men ändå inte mindre än 27,9 procent av löntagarna, enligt indikator (60). De som extraarbetar är också markant ofta falskdeklaranter: 39,3 mot 21,2 procent enligt indikator (60). Även de som har bekanta resp arbetskamrater som falskdeklarerar har höga värden: 36,2 resp 41,1 procent uppger skattebrott. Dessa andelar är nästan dubbelt så stora som bland dem som ej har kontakter med personer som praktiserar skattebrott. I avsnitt 8.4.7 användes ett annat kriterium på skattebrott, nämligen om individen *icke* svarar "Ja, absolut" på både fråga 58 och 59. Enligt detta kriterium klassificeras 61,4 procent av företagarna som falskdeklaranter mot 49,1 av löntagarna och 64,1 procent av dem som icke gjort det. Även nu bör dock påpekas att avståndstagande från SAP/VPK utgör ett vanligare sätt att uttrycka sitt missnöje bland företagarna än skattefusk. Denna kompensationseffekt föreligger inte för övriga determinanter i tabellen.

8.5.4 Samband med social orientering

8.5.4.1 Hypoteser Beträffande variablerna avseende social orientering väntas följande samband. Avvikelser från de konventionella normerna resp avståndstagande från SAP/VPK antas vara mindre vanligt bland dem som av ideologiska skäl står nära de socialistiska partierna. Motsvarande antas även beträffande attityder gälla för dem som internaliserat de konventionella normerna ("samvetsorienterade"). De som har större

Tabell 8.19 Procent som uppger vissa beteenden. Särredovisning efter faktiska illegala möjligheter

Indikator		Egna företagare	Löntagare	Haft extraarbete		Anser att skattefusk förekommer hos				Samtliga
						Bekanta		Arbetskamrater		
				Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	
58	"Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?" % som svarar nej	23,1	17,7	28,7	11,1	25,8	12,3	30,6	10,7	17,6
59	"Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?" % som svarar nej	24,2	16,1	20,2	14,1	21,1	12,7	23,4	13,2	16,4
60	% som svarar nej enligt (58) och/eller (59)	37,1	27,9	39,3	21,2	36,2	21,8	41,1	21,3	28,0
61	% som föredrar borgerligt parti	67,8	32,1	38,4	33,2	41,1	30,6	34,9	34,8	35,1
	% som föredrar socialistiskt parti	22,9	49,8	46,0	46,9	45,4	49,9	51,6	47,7	46,6
	% politiskt odeciderade	14,4	18,1	15,6	19,9	14,5	19,5	13,5	17,5	18,3
	Bastal	106	967	454	762	513	608	378	653	1217

Tabell 8.20 Samband mellan negativ attityd till legala normer resp skattemyndigheterna och social orientering. Tau-b-koefficienter

Indikator		LO-medlem	Skolutbildning	Lämnat deklarationshjälp	Fått deklarationshjälp	Bättre kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet)	Bättre kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet)	Bättre kunskaper om påföljdssystemet (p-testet)	Aktivitetsindex (deltar i föreningsliv)	Offentligt anställd	Samvetsorienterad
		(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)
44	Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin	,11	–,11^{s}	–,04^{s}	,06^{s}	–,09^{s}	–,06^{s}	–,10^{s}	–,10^{s}	–,07^{s}	–,01
45	Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt	,06	–,08^{s}	–,05^{s}	,04	–,11^{s}	–,07^{s}	–,08^{s}	–,06^{s}	–,05^{s}	–,04
46	Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt	,08	–,12^{s}	–,05^{s}	,05^{s}	–,10^{s}	–,08^{s}	–,13^{s}	–,05^{s}	–,06^{s}	,00
	Index för brottsattityd	,05	–,09^{s}	–,03	,05^{s}	–,15^{s}	–,07^{s}	–,13^{s}	–,08^{s}	–,06^{s}	–,05^{s}
48	Det borde vara hårdare straff för skattefusk även om det bara är frågan om mindre belopp	–,04	,06	,09	–,03	,01	,09	,03	–,01	,02	–,05^{s}
	Index för påföljdsattityd	,00	,05	–,07	–,01	,03	,06	,02	–,03	–,02	–,03
52	Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mod den skattskyldige	,14	–,07^{s}	–,06^{s}	,09^{s}	–,13^{s}	–,10^{s}	–,10^{s}	–,10^{s}	–,07^{s}	,01

Tabell 8.21 Procent negativa till legala normer och skattemyndigheter. Särredovisning efter social orientering

Indikator		Fackorganisation				Skolutbildning			Viktigast är		
		LO	TCO	SACO	Övriga	Enbart folk-skola	Real-examen	Högre än real-examen	Upptäckts-risken	Samvetet	Samtliga
44	Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin % som instämmer	26,8	13,0	11,1	24,1	27,5	24,2	12,8	23,1	23,3	23,5
45	Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt % som instämmer	22,6	20,8	17,4	20,0	22,6	21,1	15,8	21,8	18,7	20,7
46	Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt % som instämmer	22,1	20,6	17,4	23,1	26,2	19,9	16,9	21,1	24,5	22,5
48	Det borde vara hårdare straff för skattefusk även om det bara är frågan om mindre belopp % som tar avstånd	52,0	58,0	59,3	56,2	51,7	57,3	61,7	57,6	52,1	55,2
52	Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige % som instämmer	35,7	22,1	12,8	34,4	35,7	33,7	25,4	32,1	34,2	32,9
	Bastal	393	132	34	546	649	287	276	688	510	1217

kontaktyta, erfarenheter och kunskaper om samhällets och i synnerhet skattesystemets sätt att fungera väntas oftare ha negativa attityder till skattebrott. Å andra sidan är detta en förutsättning för framgångsrik tillämpning av skattebrott. Vi vänder därför på hypoteserna rörande beteende i detta fall och behandlar variablerna som indikatorer för tillgång till illegala medel. Den som har högre skolutbildning, känner till deklarationsförfarandet, är offentligt anställda, samt deltar i föreningslivet väntas således oftare ha negativa attityder till skattebrott, men däremot oftare tillämpa skattebrott.

8.5.4.2 Resultat beträffande attityder I tabell 8.20 återges sambanden mellan attityder till skattebrott resp skattemyndigheterna och variabler avseende social orientering. Tabell 8.21 innehåller utdrag ur vissa frekvenstabeller. Som synes tycks överensstämmelsen med hypoteserna även här vara tämligen god. Indikatorerna 44–46, 48 och 52 ger väntat utslag i 37 fall av 50, och signifikant i 32 fall. Index för brottsattityd ger i 9 fall av 10 väntat utslag, därav 8 gånger signifikant. Beträffande index för påföljdsattityder har endast två av sambanden väntat tecken.

Högre skolutbildning, offentlig anställning, föreningsaktivitet, lämnade av deklarationshjälp eller icke tagande av sådan hjälp, samt kunskaper om deklarationsregler och påföljdssystemet medför att andras falskdeklaration, ett högt skattetryck och en låg upptäcktsrisk icke accepteras lika ofta som ursäkt för skattefusk. Däremot är tendensen omvänd när det gäller bedömning av lämpliga påföljder vid skattebrott. De ovan angivna grupperna vill ge mindre hårda straff än övriga. Exempelvis anser 61,7 procent av dem som har högre skolutbildning än realexamen (eller motsv) att straffen för skattefusk inte behöver skärpas då det gäller mindre belopp, mot 51,7 procent bland dem som enbart har folkskola.

När det gäller facklig anslutning bekräftades icke hypoteserna i mera än ett fall. Analogt med resultaten i kapitlen 7 och 8 är LO-anslutna mera negativa till de konventionella normerna än TCO- eller SACO-anslutna. De LO-anslutna är oftare benägna att acceptera de olika skälen för skattebrott än TCO- och SACO-anslutna. De LO-anslutnas negativa reaktion kunde i de föregående kapitlen återföras på skillnader i utbildning och kunskaper. Det kan även här vara en rimlig tolkning.

8.5.4.3 Resultat beträffande beteende Tabellerna 8.22 och 8.23 beskriver samband mellan egna uppgifter om deklarationsbeteende resp politiska preferenser och variabler avseende social orientering. Indikatorerna 58 och 59 rörande falskdeklaration ger väntat utfall i 15 fall av 20, och därav i 8 fall signifikant. Den sammanfattande indikatorn (60) ger i 9 fall av 10 väntat utslag, och gör det signifikant i 3 fall. Ju högre skolutbildning desto större är andelen falskdeklaranter. Enligt indikator 60 är det 24,4 procent bland dem som enbart har folkskola mot 30,1 procent bland dem som har mera än realexamen. De LO-anslutna har visserligen enligt indikator (59) och (60) en lägre andel falskdeklaranter men endast för (59) blir sambandet signifikant. De SACO-anslutna uppger oftast falskdeklaration, 45,9 % enligt indikator (60), men detta höga tal är inte signifikant högre än det för LO eller TCO, då det endast baseras på 34 intervjuer. De som lämnat deklarationshjälp har signifikant oftare själva falskdeklarerat, vilket också hade förutsagts. Likaså tycks falskdeklaranterna också något oftare ha bättre deklarationskunskaper. Falskdeklaranterna är vidare mindre ofta samvetsorienterade, vilket var väntat.

8.5.5 Samband med bakgrundsvariabler

8.5.5.1 Resultat beträffande attityder Tabell 8.24 och 8.25 ger information om sambanden mellan attityder till skattebrott resp skattemyndigheter och bakgrundsvariabler. Sambanden är som synes små och varierande och tycks ej tyda på något entydigt mönster.

Tabell 8.22 Samband mellan avvikande beteende och social orientering. Tau-b-koefficienter

Indikator		LO-medlem (12)	Skolutbildning (13)	Lämnat deklarationshjälp (14)	Fått deklarationshjälp (15)	Bättre kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet) (16)	Bättre kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet) (17)	Bättre kunskaper om påföljder (p-testet) (18)	Aktivitetsindex (deltar i föreningsliv) (19)	Offentligt anställd (20)	Samvetsorienterad (21)
58	"Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?"	,00	*,08*[s]	*,10*[s]	,00	–,01	*,04*	*,03*	*,02*	*–,03*	*–,10*[s]
59	"Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?"	*–,13*[s]	*,09*[s]	*,12*[s]	*–,04*	*,05*[s]	*,08*[s]	*,03*	–,01	,01	*–,03*
60	Nej-svar enligt (58) och/eller (59)	*–,03*	*,07*[s]	*,09*[s]	*–,02*	*,01*	*,04*	*,03*	–,01	*–,03*	*–,08*[s]
61	Avståndstagande från SAP/VPK	*–,43*[s]	*,27*[s]	,04	–,07	–,01	,09	,05	–,06	,10	,04

Tabell 8.23 Procent som uppger vissa beteenden. Särredovisning efter social orientering

	Indikator	Fackorganisation				Skolutbildning			Viktigast är		
		LO	TCO	SACO	Övriga	Enbart folk-skola	Real-examen	Högre än real-examen	Upptäcks-risken	Samvetet	Samtliga
58	"Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit *varenda* liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?" % som svarar nej	19,9	13,6	36,1	16,1	15,8	19,4	20,5	21,2	12,7	17,6
59	"Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?" % som svarar nej	22,3	15,2	23,7	18,8	12,8	20,6	20,0	17,4	14,5	16,4
60	% som svarar nej enligt (58) och/eller (59)	26,4	25,0	45,9	28,5	24,4	33,9	30,1	31,0	23,4	28,0
61	% som föredrar borgerligt parti	16,3	54,4	48,7	47,0	28,4	37,1	49,6	35,0	35,6	35,1
	% som föredrar socialistiskt parti	65,3	29,7	29,6	34,1	54,6	43,2	32,0	48,3	45,0	46,6
	% politiskt odeciderade	18,3	15,9	15,7	18,8	17,0	19,8	18,3	16,7	19,5	18,3
	Bastal	393	132	34	546	649	287	276	682	510	1217

Tabell 8.24 Samband mellan negativ attityd till legala normer resp skattemyndigheter och bakgrundsvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator	Kön (man) (22)	Ålder (23)	Civilstånd (gift) (24)	Bostadsort (högre tätortsgrad) (25)
43 Med hänsyn till de höga skatterna kan man knappast klandra en person som deklarerar för lågt	–,01	–,00	–,02	–,05^{s}
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin	,02	,03	,00	–,01
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt	,01	–,04	–,01	–,03
Index för brottsattityd	–,00	–,08^{s}	–,02	–,03
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk även om det bara är frågan om mindre belopp	,05^{s}	–,02	,08^{s}	–,06^{s}
Index för påföljsattityd	,04^{s}	–,00	,05^{s}	–,04^{s}
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige	–,05^{s}	,01	–,03	,02

Tabell 8.25 Procent negativa till legala normer och skattemyndigheter. Särredovisning efter bakgrundsvariabler

Indikator	Kön		Ålder					Civilstånd		Bostadsort				
	Man	Kvinna	20–29	30–39	40–49	50–59	60–70	Gift	Ogift	Stor-stad	Stad över 30 000	Stad under 30 000	Övrigt	Samtliga
44 Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin % som instämmer	25,1	21,2	21,9	20,1	23,6	28,2	23,8	22,9	24,5	27,0	21,9	22,6	22,9	23,5
45 Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt % som instämmer	21,6	19,5	23,6	21,1	19,2	22,4	16,2	19,9	22,3	20,9	20,5	16,3	22,1	20,7
46 Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt % som instämmer	22,1	23,3	21,8	26,1	22,9	20,3	21,7	22,8	22,2	23,3	20,2	22,6	23,3	22,5
48 Det borde vara hårdare straff för skattefusk även om den bara är frågan om mindre belopp % som tar avstånd	58,4	50,5	54,8	56,1	57,9	54,2	53,4	57,8	49,8	49,9	52,6	57,5	57,7	55,2
52 Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige % som instämmer	32,0	34,2	35,2	26,9	33,1	34,0	36,7	31,9	34,9	33,8	31,4	33,1	33,0	33,9
Bastal	709	506	288	230	258	226	214	818	392	233	251	188	545	1217

Tabell 8.26 Samband mellan beteende och bakgrundsvariabler. Tau-b-koefficienter

Indikator	Kön (man) (22)	Ålder (23)	Civilstånd (gift) (24)	Bostadsort (högre tätortsgrad) (25)
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?"	,16^{s}	–,13^{s}	–,00	–,03
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?"	,11^{s}	–,12^{s}	,07^{s}	–,02
60 Andel som svarar ja enligt (58) och/eller (59)	12^{s}	–,16^{s}	,03	–,01
61 Avståndstagande från SAP/VPK	–,06^{s}	,02	–,05	–,04

8.5.5.2 Resultat beträffande beteende I tabell 8.26 återges tau-b-koefficienter för sambanden mellan beteende och bakgrundsvariabler, och i tabell 8.27 utdrag ur motsvarande frekvenstabeller. Som synes uppger män signifikant oftare falskdeklaration än kvinnor. Enligt indikator (60) är det 32,3 procent av männen resp 21,7 procent av kvinnorna. Detta utfall kan möjligen återföras till männens mera agressiva könsroll. Likaså uppger yngre oftare än äldre att de falskdeklarerat. Andelen som gör det är mer än dubbelt så stor i åldrarna 20–29 år, 38,8 procent enligt indikator (60), som i 60-årsåldern (16,5 procent). Detta resultat är av intresse för en prognos om skattemoralen i framtiden och kommer därför att kommenteras närmare i kapitel 10. Möjligen kan man även finna en svag tendens till högre andel falskdeklaranter bland gifta jämfört med ogifta. Bostadsort samvarierar däremot inte med uppgivet deklarationsbeteende.

8.5.6 Multivariat analys

8.5.6.1 Modell 1 Som framgår av tabell 8.28 ger inkomsten denna gång inte väntat utslag. De som har lägre egen inkomst uppger mot förmodan oftare falskdeklaration. Denna tendens är emellertid ganska svag, och det kan inte uteslutas att resultaten här har påverkats av att det i den lägsta inkomstklassen förekommer en ovanligt stor andel deltidsarbetande, som egentligen enligt modellresonemanget är felklassificerade. Det är möjligt att ett mått som timpenning hade gett väntat utfall. Hypoteserna stämmer som synes vad gäller för högre gemensam inkomst, frånvaro av förvärvsarbetande make, skuldsättning samt negativ attityd till nuvarande och framtida ekonomi, som samtliga är egenskaper som medför större andel falskdeklaranter.

Det kraftigaste sambandet gäller redovisningskategorin företagare-icke företagare. De egna företagarna har en 19,5 procentenheter större andel falskdeklaranter än övriga skattebetalare. Regressionsanalysen ger här en större differens än tabell 8.19, där den var 9,2 procentenheter. Även de som har extrarbete och har bekanta som falskdeklarerar uppger som väntat signifikant oftare själva falskdeklaration.

Tabell 8.27 Procent som uppger vissa beteenden. Särredovisning efter bakgrundsvariabler

Indikator	Kön		Ålder					Civilstånd		Bostadsort				
	Man	Kvinna	20–29	30–39	40–49	50–59	60–70	Gift	Ogift	Stor stad	Stad över 30 000	Stad under 30 000	Övrigt	Samtliga
58 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?" % som svarar nej	21,9	11,4	30,3	19,6	15,0	10,3	9,4	16,7	19,6	17,7	18,0	15,6	18,1	17,6
59 "Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som aldrig någonsin har jort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?" % som svarar nej	18,6	13,4	18,5	21,3	19,2	12,1	9,3	18,0	13,0	17,0	17,7	12,2	17,0	16,4
60 % som svarar nej enligt (58) och/eller (59)	32,3	21,7	38,8	31,5	29,5	19,6	16,5	28,8	26,2	27,5	29,5	24,1	28,8	28,0
61 % som föredrar borgerligt parti	34,5	36,1	33,6	38,1	31,6	33,2	40,5	34,8	35,9	29,7	34,6	32,5	38,7	35,1
% som föredrar socialistiskt parti	50,4	41,2	43,7	43,4	55,7	48,3	41,0	48,4	42,7	48,8	47,1	48,0	44,8	46,6
% politiskt odeciderade	15,0	22,7	22,7	18,6	12,7	18,5	18,5	16,8	21,4	21,5	18,4	19,5	16,5	18,3
Bastal	709	506	288	230	258	226	214	818	392	233	251	188	545	1217

Tabell 8.28 Regressionsanalys av deklarationsbeteende. Modell 1

Beroende variabel	
60 Uppger falskdeklaration (svarat nej enligt (58) och/eller (59)	
Oberoende variabler	
1 Egen årsinkomst i 5 000-tals kr	–,015^{s}
2 Gemensam årsinkomst i 5 000-tals kr	,013^{s}
3 Har förvärvsarbetande make/maka	–,088^{s}
4 Standardindex	,040^{s}
5 Skuldindex	,023^{s}
6 Ekonomin försämrad i år	,012
7 Ekonomin försämrad i framtiden	,052^{s}
8 Är företagare	,195^{s}
9 Haft extraarbete	,034
10 Bekanta falskdeklarerar	,084^{s}
11 Arbetskamrater falskdeklarerar	–,022
12 LO-medlem	–,201^{s}
13 Medlem i TCO eller SACO	,022
14 Har endast folkskola	–,064^{s}
15 Har endast realexamen (motsv)	–,036
16 Lämnat deklarationshjälp	,006
17 Fått deklarationshjälp	–,021
18 Kunskaper om inkomstdekl (i-testet)	–,008
19 Kunskaper om avdragsdekl (a-testet)	,003
20 Kunskaper om påföljdssystemet (p-testet)	–,002
21 Aktivitetsindex	,027
22 Offentligt anställd	–
23 Samvetsorienterad	,028
24 Kön = man	–,025
25 Ålder	,001
26 Civilstånd = gift	–,045
27 Bor i storstad	–,088^{s}
Intercept	,452
Multipel regressionskoefficient	0,399
Antal frihetsgrader, nämnare	1596
Antal frihetsgrader, täljare	26
F-kvot	11,60
Kritiskt F-värde	1,50

Andelen falskdeklaranter bland LO-anslutna är hela 22,3 procentenheter lägre än bland TCO/SACO-anslutna, och 20,1 procentenheter lägre än bland övriga deklaranter. Detta är den största differensen i denna analys.

De som har högre skolutbildning, behärskar deklarationsförfarandet bättre (de som ger deklarationshjälp, eller ej behöver den, och de som har kunskaper) och är aktiva i föreningar väntades ha bättre förutsättningar att falskdeklarera framgångsrikt – och därför också göra det oftare. Regressionsanalysen ger även belägg för detta. Andelen falskdeklaranter är 6,4 procentenheter lägre bland personer med enbart folkskola än bland dem som har mera än realskola. Föreningsaktiva tycks dessutom något oftare vara falskdeklaranter, liksom de som lämnat deklarationshjälp. Kunskapstesten ger däremot väntat utslag i endast ett fall.

8.5.6.2 Modell 2 I tabell 8.29 redovisas utfallet vid regressionsanalys enligt modell 2. F-testet ger signifikans, F-värdet är dubbelt så stort som det kritiska. Begränsningen till en modell med samspel men med färre antal variabler gav emellertid en lägre multipel korrelationskoefficient (0,151) än analysen enligt modell 1.

I tabell 8.29 redovisas nu de på intervjupersonernas egna uppgifter baserade skattningarna av andelen falskdeklaranter i de olika cellerna. Som väntat är denna andel högst bland företagare och lägst bland LO-anslutna, samt högre vid högre inkomst. Andelen falskdeklaranter kommer för företagarna i något fall upp till ca 50 procent, till 45 procent för TCO/SACO-anslutna och 35 procent för LO-anslutna. Skillnad mellan LO-anslutna och övriga är emellertid betydligt lägre än vid analys enligt modell 1.

Av tabell 8.29 framgår, att de som *ej* uppgett försämrad ekonomi i vissa fall har en större andel falskdeklaranter. Det bekräftar vår tidigare tolkning i avsnitt 7.5.6.3

8.6 *Sammanfattning*

I detta kapitel redovisades deklaranternas preferenser i samband med de handlingsalternativ en skattebetalare ställs inför: att deklarera ärligt eller att falskdeklarera. Resultaten överensstämmer i sina huvuddrag med hypoteserna.

Beträffande faktiskt deklarationsbeteende bygger resultaten på respondenternas egna uppgifter. I samband med självdeklarerad brottslighet kan invändningen resas att validitetsbristerna blir betydliga. Denna invändning kan inte vederläggas eftersom kontrolldata inte finns tillgängliga. Undersökningen har emellertid givit en så hög andel falskdek-

Tabell 8.29 Procent som enligt indikator (60) uppgett i falskdeklaration (nej-svar på fråga 58 och/eller 59). Särredovisning efter vissa determinanter

		Gifta								Ogifta			
		med förvärvsarbetande make				utan förvärvsarbetande make							
Egen inkomst	Egen ekonomi	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga	Företagare	LO-anslutna	TCO/SACO-anslutna	Övriga
15 000	försämrad	36,6	29,1	32,1	32,1	35,6	28,1	31,1	31,1	27,7	20,2	23,2	23,2
	ej försämrad	27,7	22,4	23,2	23,2	39,9	34,6	35,4	35,4	32,0	26,7	27,5	27,5
25 000	försämrad	35,6	26,4	23,3	23,3	34,6	25,4	22,3	22,3	26,7	17,5	14,4	14,4
	ej försämrad	30,4	23,4	18,1	18,1	42,6	35,6	30,3	30,3	34,7	27,7	22,4	22,4
35 000	försämrad	50,4	36,1	45,9	45,9	41,1	26,8	36,6	36,6	32,2	18,9	28,7	28,7
	ej försämrad	42,8	30,7	38,3	38,3	46,7	34,6	42,2	42,2	38,8	26,7	34,3	34,3

laranter, att mätmetoderna av detta skäl vinner större tilltro. De andelar som har erhållits måste emellertid betraktas som minimital. Dessutom ger den tämligen goda överensstämmelsen med hypoteserna ytterligare stöd för mätmetodernas validitet.

De olika analysansatserna ger i stort sett samma resultat, om än olika starka utslag. Åtminstone 28 procent av stickprovet, vilket motsvarar ca 1,4 miljoner deklaranter i hela landet, uppger sig ha falskdeklarerat (se avsnitt 8.4.7). Väsentligt är att inkomsten knappast kan beläggas ha samband med deklarationsbeteende. Däremot har de gifta som ej har förvärvsarbetande maka (jämfört med dem som har det) och de som är skuldsatta som väntat högre andel med icke önskvärda preferenser, dvs personer som har positiva attityder till skattebrott samt falskdeklarerar oftare. De egna företagarna och de som hade extraarbete visade sig som väntat särskilt ofta uppge falskdeklaration. Enligt tabell 8.19 säger 37,1 procent av dem att de falskdeklarerat. Men även bland löntagarna är det ganska många: 27,9 procent. Med en annan analysmetod blev skillnaden mellan företagare och löntagare ännu större. Vid en regressionsanalys, där 24 andra variabler kunde konstanthållas, fann vi att andelen falskdeklaranter bland företagarna låg 19,5 procentenheter högre än bland löntagarna. Resultaten tyder dessutom på att de som har kontakter med personer som falskdeklarerar, och därigenom förmedlas den brottsliga subkulturens värderingar och har möjlighet att lära in brottstekniker, oftare själva falskdeklarerat.

De som har högre skolutbildning, är föreningsaktiva och har bättre deklarationskunskaper har oftare en negativ inställning till skattebrottslighet, vilket var väntat. När det emellertid gäller öppet beteende i form av skattefusk har dessa grupper bättre möjligheter än andra att bedöma och välja ut riskfria brottsliga tekniker. Variablerna fungerar således i detta fall även som mått på faktisk tillgång till illegala medel. De ovan angivna grupperna hade också som väntat större andelar falskdeklaranter.

Solidaritet med de officiella föreskrifterna för skattebetalarrollen väntas oftast finnas hos LO-anslutna, som av ideologiska skäl står närmare den nuvarande regeringspolitiken än övriga. Denna hypotes bekräftades icke när det gäller attityderna. Däremot hade de LO-anslutna en lägre andel falskdeklaranter. Här föreligger i själva verket ett av de starkaste sambanden som redovisas i detta kapitel.

9 Aspirationer, möjligheter och skattemoral

9.1 Inledning

I kapitlen 5–8 har i tur och ordning behandlats de variabler som ingår i den modell som ligger till grund för undersökningen. I kapitel 5 presenterades *determinanterna.* Kapitel 6 redovisar deklaranternas *aspirationer,* som uppfattas som förmedlande variabler mellan determinanterna och preferenser för de olika handlingsalternativ deklaranterna står inför. Även i kapitel 7 behandlas variabler som uppfattas som förmedlande, nämligen deklaranternas uppfattning av sina *möjligheter* att med legala eller illegala medel påverka skattebetalarrollens utbyte. Dessa variabler kan också ses som mått på förekomsten av alienation i form av maktlöshet. Kapitel 8 behandlar skattemoralen, deklaranternas *preferenser* för alternativa medel att förbättra sitt utbyte. Preferenserna utgör modellens beroende variabler.

Aspirationer, möjligheter och preferenser har i dessa kapitel genomgående redovisats efter determinanter. Vi följer nu upp denna parvisa analys av sambanden mellan modellens variabler med att i tur och ordning ställa

1 aspirationer mot möjligheter

2 aspirationer mot preferenser

3 möjligheter mot preferenser

I nästa steg skall göras ett försök till jämförelse mellan de förmedlande variablernas relativa betydelse. Därefter integreras aspirationer, möjligheter och preferenser i ett schema för olika typer anpassning till skattebetalarrollen.

9.2 Aspirationer och möjligheter

9.2.1 Hypoteser

Vissa av de resonemang som ligger till grund för hypotesbildningen i de tidigare tre kapitlen om aspirationer, möjligheter och preferenser, bygger på antaganden om ett funktionellt samband mellan aspirationer och möjligheter. I avsnitt 7.5.2.1 framfördes t ex tanken att upptäckten av illegala möjligheter bidrar till en höjning av aspirationsnivån. Orsakskedjan får då följande principiella utseende:

determinanter → möjligheter → aspirationer

Ett liknande resonemang har tillämpats i avsnitt 7.5.3.1 beträffande legala möjligheter: de som har större kontaktyta, erfarenheter och kunskaper om samhällets och skatte- och deklarationssystemets sätt att fungera väntas vara mera positiva till de legala möjligheterna och därför mindre benägna att vara missnöjda med det stipulerade utbytet.

Å andra sidan motiveras de som utsätts för relativ deprivation att reagera med missnöje med nuvarande möjligheter. Enligt avsnitt 7.5.2.1 väntas individerna i detta fall se sig om efter andra och illegala medel. Man nedvärderar de legala medlen och uppvärde-

rar de illegala. Orsakskedjan får i detta fall följande utseende:

determinanter → aspiranter → möjligheter

Sambandet mellan aspirationer och möjligheter antas således vara funktionellt. De som är missnöjda med nuvarande målvärden, belastningsvärden och utbyte väntas således oftare vara missnöjda med de legala medlen. Beträffande sambandet mellan aspirationer och uppfattningen av illegala medel är prediktionen mera tveksam. I kapitel 1 påpekades att de indikatorer för de förmedlande variabler man får genom att intervjua individerna efter det att valet av handlingsalternativ har träffats är resultatet av attitydförskjutningar i efterhand. Individerna väntas eftersträva en balansering som torde sätta spår i sambanden mellan indikatorerna för aspirationer och möjligheter. Balanseringsprocessen kommer därför att störa hypotesprövningen. Det finns skäl för både ett positivt och ett negativt samband. Utfallet är beroende av de motverkande faktorernas styrka.

9.2.2 Resultat

I tabell 9.1 redovisas tau-b-koefficienter för sambanden mellan vissa indikatorer för aspirationer och möjligheter.

Som synes bekräftas hypotesen rörande sambandet mellan aspirationer och uppfattningen om de legala möjligheterna. I sex fall av sju går sambandet i väntad riktning och är genomgående signifikant. Sambanden med de båda indikatorerna för illegala möjligheter är genomgående mycket små. Ett sådant utfall kan förenas med vårt resonemang om motverkande faktorer.

9.3 *Aspirationer och preferenser*

9.3.1 Hypoteser

Aspirationerna har uppfattats som förmedlande variabler mellan determinanter och preferenser. Resultaten i kapitel 8 har i huvudsak bekräftat de hypoteser rörande sambandet mellan determinanter och preferenser som bygger på denna tankegång. Även sambanden mellan determinanter och aspirationer enligt kapitel 6 har funnits överensstämma rätt väl med förväntningarna.

Sambanden mellan indikatorer för aspirationer och indikatorer för preferenser väntas således ha följande utseende. De som är negativa till målvärden, belastningsvärden och eget utbyte väntas oftare även ha negativa preferenser, dvs ha positiva attityder till skattebrott, falskdeklarera oftare, och oftare ta avstånd från regeringspartiet. Sambandens styrka kan ge en uppfattning om konkurrerande sätt att reagera vid relativ deprivation. När deklarationsbeteendet och valbeteendet (partipreferenserna) har olika starka samband med aspirationerna är det mera vanligt att i en konfliksituation tillgripa den metod som kan visa upp det högre sambandet.

Även i detta sammanhang bör hänvisas till möjliga förskjutningar i de förmedlande variablerna. De innebär ett störande moment vid hypotesprövningen.

9.3.2 Resultat

I tabell 9.2 och 9.3 återges sambanden mellan aspirationer och preferenser. De bägge attitydindexen ger väntat utslag i 13 fall av 14, och signifikant i 12 fall. Beträffande partipreferenser får hypotesen väntat och signifikant stöd i samtliga 7 fall. Däremot tycks utfallet bli mera magert när det gäller deklarationsbeteendet. Den indikator för skattebrott som används (60) ger som synes väntat utslag i 4 fall av 7 men signifikant endast i 1 fall. Eftersom ett positivt samband var en av grundförutsättningarna i modellen är en närmare diskussion av detta utfall angelägen.

I de tidigare kapitlen har de väntade sambanden mellan å ena sidan determinanter och aspirationer och å den andra determinanter och deklarationsbeteende kunnat påvisas. De

Tabell 9.1 Samband mellan aspirationer (missnöje) och möjligheter (maktlöshet). Tau-b-koefficienter

	Indikator för aspirationer	Index för legala möjligheter	Illegala möjligheter: "Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?" (38)	Illegala möjligheter: "Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?" (39)
1	Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	*,41*[s]	,02	–,03
2	Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	*,45*[s]	,05[s]	–,03
3	"Skatterna går ju till så många olika ändamål, som försvaret, vägbyggen, barnbidrag, utbildning och mycket annat, och somliga människor får en större nytta av detta. Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner än folk i allmänhet?	–,06	,01	,03
13	Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	*,23*[s]	,03	,03
21	Marginalskatterna är alldeles för höga	*,33*[s]	,01	,01
31	Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	*,32*[s]	,00	,02
32	"Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället?"	*,29*[s]	–,04	–,02

Tabell 9.2 Samband mellan aspirationer (missnöje) och avvikande preferenser. Tau-b-koefficienter

Indikator för aspirationer	Preferenser			
	Index för brotts-attityd	Index för påföljds-attityd	Skatte-brott (60)	Parti-preferens (61)
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	,11^{s}	,06^{s}	,01	,15^{s}
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	,17^{s}	,09^{s}	,02	,27^{s}
3 Skatterna går ju till så många olika ändamål, som försvaret, vägbyggen, barnbidrag, utbildning och mycket annat, och somliga människor får en större nytta av detta. Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner än folk i allmänhet?	,12^{s}	,02	–,03	,16^{s}
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	,03	,05^{s}	,03	,15^{s}
21 Marginalskatterna är alldeles för höga	,12^{s}	,06^{s}	–,00	,23^{s}
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	,14^{s}	,08^{s}	–,01	,16^{s}
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig till den nytta Ni har av samhället?	–,01	,11^{s}	,05^{s}	,21^{s}

är emellertid i regel inte särskilt stora. När nu sambandet mellan negativa aspirationer och avvikande deklarationsbeteende inte blir så utspräglat som var väntat kan detta förklaras med brister i teoribildningen eller validitetsbrister hos mätinstrumentet. Den senare förklaringen förefaller vara mest sannolik.

Man kan för det första fråga sig i vilken utsträckning indikatorerna för aspirationer är valida för den speciella typ av negativa aspirationer som verkligen utgör ett tryck mot avvikande beteende. Det är sannolikt att många av dem som i det dagliga livet, och även i en intervju som denna, "klagar på skatten", egentligen inte i djupare mening upplever relativ deprivation. Att klaga över skatten får för många en symbolfunktion, den binder samman människorna i en gemensam kritik av en opersonlig motståndare. Denna opersonlighet understryks av skatte- och deklarationssystemets komplexitet, som gör det lätt att finna svårbegripliga beskattningsprinciper och deklarationsregler. Denna tankegång bekräftas också av det faktum att kunskaper (t ex skolutbildning) ger så starkt utslag för aspirationer vilket framgår av kapitel 6. Detta resonemang innebär inte att mätmetoderna icke skulle vara valida för opinionsläget bland deklaranterna. Men denna opinion är inte valid för den djupare upplevelse av relativ deprivation som kan få individerna att ta till falskdeklaration. I denna bemärkelse skulle således indikatorerna för aspirationer ha dålig validitet.

Det är dessutom möjligt att även indikatorerna för falskdeklation har dålig validitet. Vi har visserligen fått fram de väntade sambanden mellan determinanter och deklarationsbeteende och en tämligen hög andel som begått skattebrott, men det är möjligt att ytterligare falskdeklaranter klassificerats som icke-falskdeklaranter, därför att de ej svarat sanningsenligt vid intervjutillfället. Man kan ställa upp olika hypoteser om denna grupps svarsmönster. En av dem är att de falskdeklaranter som ljugit om sitt deklarationsbeteende relativt sett oftare även är personer som har negativa aspirationer.

Detta skulle tendera att påverka sambandet mellan aspirationer (missnöje) och falskdeklaration i negativ riktning, varvid man skulle kunna få det utfall som erhållits här.

Tabell 9.3 Procent negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte. Särredovisning efter deklarationsbeteende och partipreferens

Indikator för aspirationer	Skattebrott (60)		Partipreferens (61)			Samtliga
	Ja	Nej	borgerligt parti	socialistiskt parti	politiskt odeciderade	
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	58,4	55,2	63,5	46,9	62,4	56,0
2 Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer % som instämmer	55,6	49,8	64,4	37,4	58,9	51,5
3 Skatterna går ju till så många olika ändamål, som försvaret, vägbyggen, barnbidrag, utbildning och mycket annat, och somliga människor får en större nytta av detta. Tycker Ni att Ni själv har fått större eller mindre nytta av sådana förmåner än folk i allmänhet? % som svarar "mindre nytta"	34,0	37,2	43,9	28,9	38,2	36,3
13 Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan % som tar avstånd	67,2	60,8	70,7	55,0	64,0	62,6
21 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	71,7	69,6	81,6	62,1	65,5	70,2
31 Med hänsyn till de förmåner staten ger medborgarna är skatterna inte för höga % som tar avstånd	53,2	54,5	60,4	45,1	62,6	54,1
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	44,1	42,4	51,2	32,5	50,1	42,9

En kontroll av en sådan tendens har gjorts genom en inspektion av korstabeller mellan aspirationer och deklarationsbeteende. Det var en genomgående tendens, att de som kategoriskt förnekade skattebrott (enligt 58 och 59) ungefär lika ofta som de som förbehållslöst medgav skattebrott var negativa till målvärden, belastningsvärden och utbyte, medan de som gav mera svävande svar relativt sett oftare hade stora aspirationer. Sambandet mellan aspirationer och deklarationsbeteende är således inte linjärt utan har i stället följande principiella utseende (se figur 9.1).

Figur 9.1

aspirationer (missnöje)

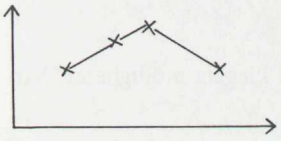

sannolikheten för falskdeklaration enligt 58–59

En ytterligar indicium som talar för denna tolkning av de låga sambanden är att aspirationerna tydligen har varit en rätt god predikator för attityderna till skattebrott. Resultaten tycks således tala för att de redovisade andelarna falskdeklaranter är tilltagna i underkant, vilket redan framhållits i kapitel 8.

Därutöver kan förskjutningar i de förmedlande variablerna efter valet av handlingssätt utgöra en bidragande faktor. Resultatet i tabellerna 9.2–3 torde kunna tillskrivas en samverkan mellan de olika effekterna av validitetsbrister som diskuterats. Det är med hänsyn till detta resonemang meningslöst att jämföra partipreferens och deklarationsbeteende som konkurrerande metoder att komma tillrätta med relativ deprivation.

9.4 *Möjligheter och preferenser*

9.4.1 Hypoteser

Liksom aspirationerna har individernas upplevelse av sina resp legala och illegala möjligheter uppfattats som förmedlande variabler mellan determinanter och preferenser. De som anser sig ha stora illegala möjligheter väntas således oftare tillgripa falskdeklaration. I avsnitt 7.3 framfördes tanken att upplevelsen av alienation i form av maktlöshet inför illegala möjligheter i själva verket kunde vara funktionell för dem som väljer falskdeklaration. Den kan ses som en förskjutning efter valet av beteende. Vissa resultat i kapitel 7 bekräftade en sådan tendens. Den bidrar till att ge sambandet mellan illegala möjligheter och deklarationsbeteende motsatt tecken.

I övrigt väntas de som anser sig ha små legala möjligheter, eller stora illegala möjligheter oftare ta avstånd från regeringspartiet. De som anser sig ha små legala möjligheter väntas också oftare falskdeklarera.

9.4.2 Resultat

Tabell 9.4 ger sambanden mellan möjligheter och deklarationsbeteende resp partipreferenser. I tabell 9.5 redovisas utdrag ur motsvarande frekvenstabeller. Samtliga 10 samband i tabell 9.4 har väntat tecken, och signifikans föreligger i 6 fall. Andelen som anser sig ha tillgång till illegala medel var enligt (38) 38,0 procent av dem som uppgav falskdeklaration men endast 21,9 procent av dem som inte gjorde det. Partipreferenser samvarierar också med uppfattningen av de egna illegala möjligheterna, men sambandet är högre med åsikterna om tillgången till legala medel. Borgerliga är mest negativa på den punkten, men även de politiskt odeciderade är mera negativa än socialisterna (anhängare till SAP och VPK).

9.5 *Aspirationer, möjligheter och skattemoral*

9.5.1 Hypoteser

I kapitel 1 har sagts att aspirationer och möjligheter dvs individernas subjektiva värdering av de strukturella faktorerna, inte kan stude-

Tabell 9.4 Samband mellan möjligheter (maktlöshet) och avvikande preferenser. Tau-b-koefficienter

Indikatorer för möjligheter		Skattebrott (60)	Partipreferens (61)
34	Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	*,03*	*,20*[s]
35	Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	*,00*	*,08*[s]
	Index för legala möjligheter	*,00*	*,18*[s]
38	Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?	*–,16*[s]	*–,09*[s]
39	Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?	*–,10*[s]	*–,03*

Tabell 9.5 Procent negativa till legala möjligheter och positiva till illegala möjligheter. Särredovisning efter preferenser

Indikatorer för möjligheter		Skattebrott (60)		Partipreferens (61)			
		Ja	Nej	Borgerligt parti	Socialistiskt parti	Politiskt odeciderade	Samtliga
34	Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva % som instämmer	62,7	57,4	68,9	48,1	63,6	58,9
35	Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara % som instämmer	82,2	83,3	86,6	80,8	80,5	83,0
38	Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat? % som *icke* svarar "ja, absolut"	38,0	21,9	33,0	24,1	21,9	27,1
39	Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt? % som *icke* svarar "nej, absolut inte"	33,9	24,4	29,2	27,6	21,6	27,1

ras direkt i en surveyundersökning. Man kan inte komma åt respondenternas värderingar i det ögonblick, då valet av beteende äger rum. Indikatorerna för aspirationer och uppfattningen av egna illegala möjligheter har endast ett begränsat värde för analysen av skattemoralen. Resultaten i kapitel 6 och 7 har därför huvudsakligen ett deskriptivt intresse: de beskriver opinionsläget vid undersökningstillfället. När valet av deklara-

tionsbeteende har träffats sker en omstrukturering av individens värderingar. Den är beroende av det val av beteende som träffats, dels av vissa strukturella faktorer. Man kan uppfatta denna omstrukturering som funktionell. Den ger t ex individen en positiv självuppfattning med hänsyn till det valda beteendet. I vilken riktning förskjutningarna går kan bl a ha sin förklaring i statens och allmänhetens inställning till skattebrott och hur individerna själva har uppfattar dessa faktorer. Vi skall med hjälp av denna tankegång försöka driva analysen något längre.

Den teoretiska modellen har koncentrerats på två viktiga variabler, dels de aspirationer individerna för med sig till valsituationen, dels uppfattningen om sina legala och illegala möjligheter vid detta tillfälle. Båda har ansetts påverka skattemoralen. Frågan är hur stor relativ betydelse dessa faktorer har, samt om och i så fall på vilket sätt de samspelar.

Skattebrottslighet kommer att vara mera ovanlig i ett samhälle, där det totala skattetrycket är litet och de värderingar om skillnader i utbytet som skattesystemet bygger på delas av en större andel av befolkningen. En annan förutsättning är den allmänna solidariteten med de i parlamentarisk ordning fattade besluten om hur starkt olika värderingar skall få göra sig gällande i detta sammanhang. När dessa förutsättningar icke är uppfyllda kommer för allt flera att finnas ett tryck mot att tillgripa falskdeklaration. Den skattemoral som kommer att råda under sådana förhållanden är beroende av myndigheternas förmåga att förhindra skattebrott genom effektiva kontrollåtgärder och ett lämpligt sanktionssystem. Det är i synnerhet den allmänpreventiva effekten av kontroll- och sanktionssystemen som är av intresse i det fortsatta resonemanget.

Man kan idag konstatera ett flertal tendenser som torde ha bidragit till en alltför hög anspråksnivå hos stora befolkningsgrupper. En av dem är ökningen av det totala skattetrycket. Den offentliga sektorns expansion har medfört ett ökat skatteuttag, alltflera har avancerat till inkomstlägen med kraftiga marginalskatter, marginalskatterna har ökat, varubeskattning har införts och fått allt större betydelse. Dessa tendenser har intagit en viktig plats i individernas medvetande, och är därför opinionsbildande. Målvärdena, olika nyttigheter vi får i utbyte, är svårare att bedöma för individerna. Man saknar helt enkelt kunskaper och kriterier för en sådan bedömning. Man kan vidare konstatera att skillnaderna mellan människorna vad gäller utbytet undan för undan har förskjutits till vissa gruppers nackdel. Jämlikhetssträvandena under de senaste åren har accentuerat den utvecklingen. De här nämnda tendenserna sätter givetvis solidariteten med de i riksdagen fattade besluten på hårda prov. Å andra sidan har den allmänna välståndsökningen gett de flesta bättre egna resurser och därmed gjort dem mindre beroende av det stipulerade utbytet. Vidare har jämlikhetsdebatten sannolikt medfört ett starkare tryck mot solidaritet med de ekonomiskt svagaste i samhället.

Det är en empirisk fråga om den samlade effekten av dessa tendenser innebär ett ökat tryck mot falskdeklaration eller ej. Det förefaller rimligt att anta det. Det är i denna situation viktigt att myndigheterna har resurser att förhindra skattebrottslighet. För närvarande tycks dessa möjligheter vara tämligen begränsade. Deklarationssystemet tillåter inte en effektiv kontroll av deklaranternas inkomstförhållanden, särskilt beträffande egna företagare. Påföljderna satta i relation till upptäcktsrisken och vinsten i undandragen skatt är så låga, att falskdeklaration i alltför många fall måste uppfattas som lönande. Detta förhållande utgör den egentliga orsaken till det tillstånd av anomi som tycks råda för närvarande. Tillgången till illegala medel utnyttjas av dem som har hög aspirationsnivå. Grupper som har tillgång till illegala medel utvecklas på så sätt till avvikande delkulturer, med en hög andel falskdeklaranter. Kontakten mellan gruppmedlemmarna underlättar överförandet av normer och värden som innebär stöd för det avvikande beteendet. Den bidrar också till att sprida kunskap om tekniker för skattebrott. Inom

dessa grupper kommer gruppmedlemmar som tidigare var nöjda med sitt utbyte att öka sin anspråksnivå: anspråken rättas efter möjligheterna. När endast en liten del av befolkningen har tillgång till de illegala medlen och utnyttjar dem, kan myndigheterna och de som deklarerar ärligt överse med detta förhållande, eftersom det inte nämnvärt påverkar skattetrycket på de andra. När andelen falskdeklaranter stiger, och den undandragna skatten i de olika fallen gäller stora belopp, påverkas emellertid de ärliga deklaranterna skattetryck. Fördelningen av skattebördorna sker inte lägre på det av riksdagen avsedda sättet. Nu kan de ärliga deklaranterna observera hur personer med nominellt relativt små inkomster har en oväntat hög levnadsstandard, och att dessa personer har haft tillfällen att på olika sätt undandra skatter. Resultatet av sådana jämförelseprocesser blir missnöje med det egna utbytet. Man kräver kompensation för detta och börjar allmänt kritisera det nuvarande skatte- och deklarationssystemet. Ett senare steg, när man konstaterat att myndigheterna inte förmår förhindra en utbredd skattebrottslighet, är att kompensera sig genom att själv falskdeklarera. Samhället har nu kommit in i en kretsgång, som leder till anomi vad gäller allmänhetens skattemoral.

Resultaten i tidigare kapitel ger en fingervisning om att situationen idag kommer nära detta tillstånd. Låt oss därför kortfattat rekapitulera den bild allmänhetens syn på skattesystemet, deklarationssystemet och skattebrotten, som man får av resultaten i kapitlen 4 samt 6–8. Av kapitel 4 framgår att deklarationssystemet är tämligen impopulärt, det ställer stora krav på deklaranterna och många upplever osäkerhet inför deklarationsarbetet. Kapitel 6 visade att missnöjet med skattesystemet var allmänt utbrett, även bland dem som väntades ha sina sympatier hos regeringen. Kapitel 8 visade att närmare 30 procent uppger skattebrott, en siffra som sannolikt får ses som ett minimivärde. Samtidigt är enligt respondenternas svar de illegala möjligheterna stora, för vissa avgränsade grupper av inkomsttagare.

De resultat man kan vänta sig i en sådan situation kan schematiskt sammanfattas i följande hypoteser. Resonemanget illustreras av tablå 9.2.

1 Andelen falskdeklaranter är högst bland dem som har stor tillgång till illegala medel (cellerna c och d).
2 Andelen falskdeklaranter är relativt hög även då denna tillgång är liten (cellerna a och b).
3 Dessutom är andelen falskdeklaranter relativt oberoende av utbytet vid stor tillgång, men mera beroende av utbytet vid liten tillgång (dvs $d-c < b-a$).
4 Sambandet mellan tillgång till illegala medel och falskdeklaration är större än sambandet mellan utbytesvariablerna och falskdeklaration. Detta har emellertid redan visats i kapitel 8.

Tablå 9.2

		Utbyte	
		litet	stort
Tillgång till illegala medel	liten	a	b
	stor	c	d

Detta resonemang gäller beträffande de aspirationer och den uppfattning om egna illegala möjligheter som individerna haft vid valtillfället. Det har redan sagts att dessa i samband med valet av beteendet kommer att förändras och därför inte är direkt observerbara i en surveyundersökning. Däremot kan determinanterna behandlas som indikatorer för dem, eftersom de inte kausalt kan påverkas av denna omstrukturering. Om man därför med hjälp av determinanterna bildar korstabeller av samma typ som tablå 9.2 kan man pröva hypoteserna.

Motsvarande korstabeller baserade på indikatorer för aspirationer och åsikter om egna illegala möjligheter har antagits vara påverkade av förskjutningar mellan cellerna.

Om dessa tabeller ger ett annat utfall än tabeller baserade på determinanter bör även en analys av dessa skillnader kunna bidra till en prövning av hypoteserna. Förskjutningarna kan nämligen antas vara funktionella för individen för det beteende han valt och den bild han har av allmänhetens och statens syn på skattebrotten. Genom att slutligen titta på motsvarande korstabeller med variabler som *icke* påverkas av förskjutningarna (determinanter), sorterade mot variabler som gör det (indikatorerna för de förmedlande variablerna) ges ytterligare tillfälle att testa ovannämnda skillnader, denna gång för att belysa förskjutningar enbart mellan olika positioner på de förmedlande variablerna, aspirationer och möjligheter.

9.5.2 Resultat

9.5.2.1 Korstabeller. I tabell 9.6 redovisas nu de nämnda korstabellerna. I tablå 9.3 har angetts i vad mån korstabellerna visar de tendenser som motsvarar de tre första hypoteserna, som angetts i avsnitt 9.5.1. Mönstret i tablå 9.3 kan möjligen ge utrymme till en tolkning som överensstämmer med det resonemang som låg till grund för hypoteserna. Som synes ger samtliga 23 tabeller högre andel falskdeklaranter när möjligheter ansetts vara stora i valsituationen. Ofta är denna andel en halv till en gång större. I samtliga 23 fall ligger andelen falskdeklaranter "relativt hög" (vid 20-procentnivån eller högre), även då de illegala möjligheterna varit mindre, vilket hypotes 2 förutsatte. Den tredje hypotesen innebär att andelen falskdeklaranter skulle öka mindre i gruppen med stora möjligheter än i den med små möjligheter. Även denna hypotes får stöd av resultaten, men endast i 11 fall av 23. Avvikelser var emellertid väntade här. Väsentligt är att samtliga 5 korstabeller som bildats med enbart determinanter visar den väntade tendensen. Det är nämligen endast i dessa tabeller som effekter av attitydförskjutningar inte förekommer. Korstabeller som innehåller åtminstone en indikator för individens värderingar påverkas däremot av de nämnda förskjutningarna.

Tendensen i 11 av de återstående 18 tabellerna i vilka indikatorer för aspirationer[1] ingår (cellerna B och D i tablå 9.3) går mot hypotes 3. Bland dem som enligt determinanterna eller individens egen åsikt hade stora illegala möjligheter ökade andelen falskdeklaranter mest vid stigande aspirationer. Detta utfall kan förklaras under antagande om följande förskjutningar:

1 de som antogs ha små möjligheter och små aspirationer är förargade över den allmänt rådande låga skattemoralen och ställer högre anspråk utan att därför själva begå skattebrott (förskjutning från 1 till 2 i tablå 9.2),

2 de som uppmärksammat sina stora möjligheter ökar sin anspråksnivå och falskdeklarerar (förskjutning från c till d).

Det är anmärkningsvärt att detta utfall inte erhållits i något av de fyra korstabellerna som baserats på de fyra indikatorerna för aspirationer mot klassificeringen löntagare/ företagare som mått på illegala möjligheter. Därtill kommer att de företagare som angett små aspirationer i samtliga fyra fall oftare uppgett falskdeklaration än de som angett stora aspirationer. Dessa resultat är svåra att förklara på annat sätt än genom ett antagande om bristande validitet. De företagare som haft stora aspirationer skulle enligt denna tolkning ha en större andel falskdeklaranter än som framgår av tabellerna, men respondentfel inom denna grupp har påverkat resultaten.

9.5.2.2 Multivariat analys. I tabellerna 9.7–9 redovisas resultatet av tre faktoranalyser med resp samtliga respondenter, företagarna bland dem, och övriga skattepliktiga. Den principiella tankegången bakom denna analysmetod har sammanfattats i avsnitt 2.3.5, till vilket hänvisas. Klassificeringen av variablerna är densamma som den i regressionsanalyserna i kapitlen 6–9. Ett undantag

1 Partipreferenser behandlas här såsom indikator för aspirationer.

Tabell 9.6 Procent som uppgett falskdeklaration (60). Särredovisning efter olika indikatorer för egna illegala möjligheter och aspirationer

Illegala möjligheter		Egen inkomst under 20 000	20–30 000	över 30 000	Facklig anslutning LO	TCO/SACO	Aspirationer (enl 1) små	stora	(enl 20) små	stora	(enl 32) små	stora	Partipreferens (61) Soc	Övr
Löntagare		27,9	25,3	33,4	Ej beräknad		26,5	29,1	24,9	29,2	27,6	28,4	27,4	28,7
Företagare		36,5	37,5	38,3			50,9	37,8	41,6	35,5	37,1	37,1	37,2	37,0
Extraarbete	nej	21,1	22,6	26,8	20,6	26,6	21,5	21,0	21,6	21,0	22,3	19,6	22,1	20,4
	ja	41,3	36,3	41,3	36,9	32,5	34,5	43,3	34,6	41,3	36,2	43,2	34,9	42,7
Bekanta/ arbetskamrater falskdeklarerar	nej	22,3	17,0	26,8	18,2	19,7	20,5	20,7	21,3	20,3	21,3	19,6	18,0	22,5
	ja	34,1	34,0	38,5	35,0	34,6	31,8	38,3	32,2	36,5	34,0	36,9	35,3	35,3
Egen åsikt om illegala möjligheter	små	23,6	18,6	28,6	19,8	24,6	21,1	23,5	23,5	22,2	23,7	21,2	22,0	23,1
	stora	33,2	35,7	38,8	38,6	33,8	33,3	36,7	31,1	36,7	32,6	38,3	33,8	36,1

Tablå 9.3

	Egen inkomst	Facklig anslutning	Aspirationer (1)	(20)	(32)	Parti-preferens (61)
Löntagare/företagare	1,2,3	Ej beräknad	1,2,3	1,2,3	1,2,3	1,2,3
Extrarbete	1,2,3 A	1,2,3	1,2	1,2 B	1,2	1,2
Bekanta/arbetskamrater falskdeklarerar	1,2,3	1,2,3	1,2	1,2	1,2	1,2,3
Egen åsikt om illegala möjligheter	1,2 C	1,2,3	1,2	1,2 D	1,2	1,2

är skolutbildningen, där uppdelningen i dummyvariabler har slopats. I faktoranalysen på företagarna har facklig anslutning och ev extraarbete icke tagits med, eftersom den indelningen är meningslös i detta fall.

I den mån de tankegångar som förts fram i avsnitt 9.5.1 är berättigade skall faktorstrukturerna i tabellerna återspegla detta. Förväntan är att falskdeklaration skall bilda faktorer företrädesvis med olika mått på illegala möjligheter, men knappast med mått på aspirationer. Där vi har antagit faktisk tillgång till illegala medel skall denna tendens vara mest tydlig, dvs hos företagarna.

I tabellerna har de faktorer i vilka preferenserna endast ingår med svaga laddningar satts först. Därefter följer de faktorer, i vilka partipreferens ingår, och sist de i vilka falskdeklaration ingår. Denna uppställning gör det lättare att snabbt finna de variabler som är relevanta för resp partipreferenser och falskdeklaration. Beträffande företagarna och gruppen övriga har lösningar med sju faktorer valts, vid sammanslagningen av materialet en med tio faktorer.

Den första faktorn i tabellerna – LI-faktorn – beskriver låginkomsttagarnas rekrytering, och det välkända sambandet mellan inkomst och skolutbildning. Den återkommer i samtliga tre faktoranalyser, men i analysen på samtliga har en andra faktor brutits ut. Denna faktor – U-faktorn – kan ses som en utbildningsfaktor. Den beskriver sambanden mellan hög skolutbildning, att vara tjänsteman eller akademiker. höginkomsttagare, ung man, och anställd. Hos ingen av dessa faktorer, som företrädesvis är sammansatta av determinanter som antogs påverka aspirationer, förekommer falskdeklaration med nämnvärd laddning.

C-faktorn tolkas som en civilståndsfaktor. Den återkommer i samtliga analyser. KD-faktorn återkommer också i samtliga analyser. Den har tolkats som en kunskapsfaktor med anknytning till deklarationssystemet. Hos företagarna och i analysen med samtliga förekommer dessutom en faktor som tycks ha att göra med osäkerhet inför deklarationssystemet trots att kunskapstesten inte gett starkt utslag. Denna DH-faktor har starka laddningar för variablerna som mäter anlitande resp givande av deklarationshjälp. Ingen av dessa faktorer har något större samband med falskdeklaration.

Det finns vidare två faktorer som har samband med partipreferensen. PR-faktorn beskriver den politiska reaktionen i samband med för hög aspirationsnivå. Den har höga laddningar med indikatorerna för aspirationer och legala möjligheter. Här kan också konstateras att dessa variabler inte återkommer i någon annan faktor som korrelerar med deklarationsbeteendet. PR-faktorn finns också i samtliga analyser. Den andra faktorn – GK-faktorn – kan ses som en generell klassfaktor, och beskriver den ideologoska förankringen i olika grupper. Den finns i två versioner. Hos företagarna är det de som har låg inkomst och låg levnadsstandard (småföretagare), samt de som bor i storstäder som utgör SAP/VPKs anhängare. Hos löntagarna och övriga är det istället de som har låg

Tabell 9.7 Faktorladdningar, samtliga respondenter

		1 LI	2 U	3 C	4 KD	5 DH	6 PR	7 GKIII	8 IM	9 KA	10 KS	Kommunalitet
1	Låg skattemoral: falskdeklaration (enl indikator 60)	0,03	0,01	0,01	0,05	−0,05	−0,03	0,02	*0,33*	*0,21*	0,15	0,18
2	Partipreferens: SAP/VPK	−0,02	0,11	0,06	−0,08	−0,03	*0,27*	*−0,42*	0,02	−0,11	−0,03	0,28
3	Låg skattemoral: påföljdsattityder (index)	−0,07	0,10	0,04	0,09	−0,08	−0,08	*0,26*	0,03	0,08	*0,21*	0,16
4	Låg skattemoral: brottsattityder (index)	0,02	0,04	0,04	*0,27*	−0,02	−0,13	0,08	0,09	0,02	0,19	0,15
5	Stora aspirationer (enl indikator 1)	−0,01	0,17	0,01	0,09	0,03	*−0,52*	0,06	−0,05	0,04	−0,03	0,32
6	Stora aspirationer (enl indikator 2)	−0,01	−0,06	0,01	−0,11	0,01	*−0,52*	0,02	0,03	−0,02	−0,00	0,29
7	Stora aspirationer (enl indikator 20)	−0,06	−0,01	0,04	−0,08	−0,05	*−0,48*	0,05	0,05	−0,06	0,06	0,26
8	Stora aspirationer (enl indikator 32)	−0,13	−0,03	−0,10	−0,05	−0,02	*−0,52*	−0,01	0,01	−0,00	0,17	0,33
9	Små legala möjligheter (index)	0,08	0,14	0,07	0,16	0,06	*−0,49*	0,06	−0,05	−0,04	−0,04	0,31
10	Stora illegala möjligheter (enl indikator 38)	−0,03	−0,08	−0,07	0,03	−0,08	0,05	0,11	*0,43*	0,05	0,08	0,23
11	Stora illegala möjligheter (enl indikator 39)	−0,07	0,16	−0,08	−0,01	0,02	0,02	0,14	*0,37*	0,05	−0,05	0,20
12	Egen nettoinkomst	*−0,84*	*−0,22*	0,02	*−0,20*	−0,16	−0,09	0,01	0,12	0,09	0,08	0,85
13	Gemensam nettoinkomst	*−0,70*	*−0,33*	*0,47*	−0,14	−0,09	−0,07	−0,01	0,09	−0,07	−0,02	0,87
14	Har förvärvsarbetande make	0,01	−0,09	*0,82*	0,04	−0,02	0,03	−0,07	−0,04	−0,11	−0,08	0,70
15	Standardindex	*−0,34*	0,11	*0,21*	*−0,25*	−0,02	−0,10	*0,31*	0,05	*0,35*	−0,04	0,46
16	Skuldindex	−0,12	0,05	0,14	*−0,20*	0,03	−0,08	0,19	0,03	*0,34*	*0,23*	0,29
17	Ekonomin försämrad i år	0,10	0,04	−0,03	−0,06	−0,03	*−0,20*	0,03	−0,05	0,06	*0,27*	0,14
18	Ekonomin väntas försämrad i framtiden	−0,06	0,01	−0,06	−0,06	−0,01	−0,16	0,05	0,04	0,07	0,18	0,08
19	Företagare	−0,12	*0,34*	−0,06	−0,16	0,11	−0,08	*0,50*	−0,02	*0,24*	0,17	0,51
20	Haft extraarbete	−0,01	−0,04	−0,04	−0,04	−0,16	0,02	0,00	0,14	*0,35*	0,09	0,18
21	Bekanta falskdeklarerar	−0,03	−0,12	0,05	−0,14	−0,01	−0,03	−0,05	*0,57*	0,01	0,00	0,37
22	Arbetskamrater falskdeklarerar	−0,01	−0,17	−0,03	−0,03	−0,06	−0,06	*−0,29*	*0,53*	0,00	0,03	0,40

23	LO-ansluten	−0,08	0,18	0,02	0,06	0,03	0,01	−0,62	−0,05	0,02	0,06	0,44
24	TCO/SACO-ansluten	−0,14	−0,56	0,01	−0,12	−0,20	0,06	0,09	0,06	0,04	−0,06	0,41
25	Skolutbildning	−0,21	−0,60	−0,03	−0,08	−0,20	0,06	0,16	0,21	−0,06	0,03	0,53
26	Lämnat deklarationshjälp	−0,08	−0,07	0,13	−0,15	−0,61	0,00	−0,00	0,07	0,07	−0,00	0,44
27	Fått deklarationshjälp	0,07	0,11	0,05	0,15	0,61	−0,03	0,01	−0,05	−0,01	0,01	0,41
28	Kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet)	−0,14	−0,03	0,09	−0,65	−0,23	−0,04	−0,00	0,05	0,07	0,11	0,52
29	Kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet)	−0,18	−0,21	0,10	−0,56	−0,32	−0,01	0,07	0,10	0,11	0,18	0,56
30	Kunskaper om påföljder (p-testet)	−0,01	−0,08	0,01	−0,50	−0,05	−0,05	0,04	0,04	0,10	0,04	0,28
31	Aktivitetsindex	−0,13	−0,07	−0,02	−0,12	−0,08	0,05	0,05	0,04	0,31	−0,12	0,16
32	Offentligt anställd	−0,02	−0,46	0,06	−0,07	0,02	0,00	−0,04	0,02	−0,01	−0,04	0,22
33	Samvetsorienterad	0,06	−0,02	−0,04	0,06	−0,02	−0,05	0,03	−0,20	0,05	−0,39	0,21
34	Man	−0,31	0,28	−0,17	−0,23	−0,20	−0,02	−0,06	0,09	0,38	0,28	0,53
35	Ålder	−0,10	0,32	0,11	−0,13	−0,05	−0,07	0,23	−0,33	0,06	−0,23	0,36
36	Gift	−0,17	0,07	0,66	−0,17	−0,08	0,01	0,04	−0,06	0,20	0,07	0,55
37	Bor i storstad	−0,13	−0,12	−0,06	−0,00	−0,13	−0,04	−0,06	−0,01	−0,31	0,01	0,16

Tabell 9.8 Faktorladdningar, enbart företagare

	1 LI	2 C	3 KD	4 DH	5 PR	6 GKI	7 IM	Kommu-nalitet
1 Låg skattemoral: falskdeklaration (enl indikator 60)	−0,04	−0,05	0,13	−0,06	0,01	0,02	*0,40*	0,18
2 Partipreferens: SAP/VPK	0,09	0,04	0,11	−0,13	−0,20	*0,31*	0,06	0,18
3 Låg skattemoral: påföljdsattityder	0,05	0,01	0,06	−0,05	0,04	*−0,31*	0,06	0,11
4 Låg skattemoral: brottsattityder	−0,03	0,01	−0,03	0,02	*0,24*	−0,07	*0,21*	0,11
5 Stora aspirationer (enl indikator 1)	0,05	0,08	−0,03	−0,08	*0,45*	−0,07	−0,10	0,24
6 Stora aspirationer (enl indikator 2)	0,09	−0,08	0,01	−0,06	*0,48*	0,09	−0,01	0,26
7 Stora aspirationer (enl indikator 20)	0,03	0,10	−0,01	−0,03	*0,55*	−0,13	0,06	0,34
8 Stora aspirationer (enl indikator 32)	0,12	−0,02	0,04	−0,09	*0,48*	−0,13	0,03	0,27
9 Små legala möjligheter (index)	−0,14	0,07	−0,15	−0,15	*0,41*	0,03	−0,04	0,24
10 Stora illegala möjligheter (enl indikator 38)	0,01	−0,06	−0,02	0,10	−0,10	−0,09	*0,46*	0,24
11 Stora illegala möjligheter (enl indikator 39)	0,04	−0,00	0,04	−0,03	−0,19	0,00	*0,33*	0,14
12 Egen nettoinkomst	*0,87*	−0,05	*0,24*	−0,08	0,06	*−0,29*	0,11	0,92
13 Gemensam nettoinkomst	*0,89*	*0,21*	0,16	−0,09	0,07	*−0,21*	0,08	0,93
14 Har förvärvsarbetande make	0,15	*0,72*	−0,04	0,03	0,04	0,08	−0,06	0,55
15 Standardindex	*0,24*	0,01	*0,21*	0,09	−0,01	*−0,41*	0,07	0,29
16 Skuldindex	−0,07	−0,04	*0,30*	*−0,30*	0,06	−0,04	0,13	0,21
17 Ekonomin försämrad i år	−0,11	−0,02	0,13	0,03	*0,31*	0,17	−0,06	0,16
18 Ekonomin väntas försämrad i framtiden	0,05	−0,06	−0,02	0,17	*0,25*	0,03	−0,09	0,11
21 Bekanta falskdeklarerar	0,08	0,08	0,04	0,07	−0,03	−0,11	*0,43*	0,22
22 Arbetskamrater falskdeklarerar	0,06	0,07	−0,03	0,05	0,11	−0,09	*0,43*	0,22

25 Skolutbildning	*0,53*	0,08	0,05	0,17	0,04	0,07	0,11	0,34
26 Lämnat deklarationshjälp	0,01	0,10	*0,28*	*0,46*	−0,11	−0,11	0,08	0,33
27 Fått deklarationshjälp	0,01	0,04	−0,19	*−0,47*	0,10	−0,06	−0,00	0,28
28 Kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet)	0,16	0,08	*0,58*	0,18	−0,07	0,03	0,05	0,41
29 Kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet)	0,15	0,07	*0,65*	0,18	−0,09	0,04	0,17	0,52
30 Kunskaper om påföljder (p-testet)	−0,00	−0,02	*0,39*	0,08	−0,01	−0,06	0,02	0,17
31 Aktivitetsindex	0,09	−0,07	0,17	*0,24*	−0,06	*−0,22*	0,13	0,17
33 Samvetsorienterad	−0,08	0,06	−0,16	0,03	0,00	−0,10	*−0,29*	0,13
34 Man	0,03	−0,17	*0,51*	0,02	0,01	−0,11	0,15	0,32
35 Ålder	−0,08	0,11	−0,11	0,12	−0,03	−0,14	*−0,34*	0,18
36 Gift	0,12	*0,41*	*0,44*	−0,12	0,01	*−0,24*	−0,06	0,45
37 Bor i storstad	*0,39*	0,04	−0,10	0,09	0,04	*0,35*	0,09	0,30

Tabell 9.9. Faktorladdningar, samtliga respondenter utom företagare

	1 LI	2 C	3 KD	4 PR	5 GKII	6 KM	7 IM	Kommu-nalitet
1 Låg skattemoral: falskdeklaration (enl indikator 60)	0,04	0,00	0,01	0,03	−0,01	*0,34*	*0,22*	0,17
2 Partipreferens: SAP/VPK	0,01	0,06	0,09	*−0,28*	*0,36*	0,04	−0,14	0,24
3 Låg skattemoral: påföljdsattityder	−0,00	0,02	−0,03	0,11	−0,07	0,02	*0,27*	0,09
4 Låg skattemoral: brottsattityder	0,01	0,02	*−0,25*	0,12	−0,03	0,09	*0,20*	0,13
5 Stora aspirationer (enl indikator 1)	0,04	0,00	−0,13	*0,51*	0,10	−0,08	0,12	0,31
6 Stora aspirationer (enl indikator 2)	0,01	0,05	0,10	*0,52*	−0,05	0,04	−0,04	0,29
7 Stora aspirationer (enl indikator 20)	−0,05	0,04	0,11	*0,46*	−0,05	0,04	−0,03	0,24
8 Stora aspirationer (enl indikator 32)	−0,13	−0,11	0,07	*0,53*	0,03	0,10	−0,03	0,33
9 Små legala möjligheter (index)	0,07	0,08	*−0,21*	*0,50*	0,03	−0,10	0,07	0,32
10 Stora illegala möjligheter (enl indikator 38)	−0,05	−0,06	0,04	−0,02	−0,16	*0,38*	0,17	0,21
11 Stora illegala möjligheter (enl indikator 39)	−0,03	−0,08	−0,06	0,03	0,02	*0,26*	0,16	0,11
12 Egen nettoinkomst	*−0,80*	0,06	*0,38*	0,07	−0,06	0,14	0,05	0,82
13 Gemensam nettoinkomst	*−0,64*	*0,57*	*0,25*	0,05	−0,18	0,09	−0,09	0,84
14 Har förvärvsarbetande make	0,04	*0,85*	−0,02	−0,06	−0,04	−0,06	−0,04	0,73
15 Standardindex	*−0,28*	*−0,28*	*0,25*	0,10	−0,01	−0,08	*0,35*	0,36
16 Skuldindex	−0,13	0,19	*0,24*	0,07	0,02	0,03	*0,31*	0,22
17 Ekonomin försämrad i år	0,09	−0,05	0,07	0,18	0,05	0,06	0,10	0,07
18 Ekonomin väntas försämrad i framtiden	−0,08	−0,05	0,07	0,15	0,04	0,14	0,12	0,07
20 Haft extraarbete	−0,05	−0,04	0,16	−0,04	−0,00	0,17	*0,32*	0,16
21 Bekanta falskdeklarerar	−0,03	0,07	0,14	0,04	−0,10	*0,55*	−0,00	0,34
22 Arbetskamrater falskdeklarerar	−0,05	−0,02	0,10	0,04	0,02	*0,60*	−0,05	0,38

23 LO-ansluten	−0,09	0,03	−0,02	−0,02	*0,58*	0,07	−0,13	0,37
24 TCO/SACO-ansluten	*−0,28*	0,02	*0,30*	−0,09	*−0,47*	0,10	0,01	0,41
25 Skolutbildning	*−0,27*	−0,05	*0,26*	−0,08	*−0,57*	*0,26*	0,00	0,54
26 Lämnat deklarationshjälp	−0,12	0,12	*0,47*	0,01	−0,09	0,07	0,12	0,28
27 Fått deklarationshjälp	0,15	0,06	*−0,47*	−0,00	0,11	−0,06	−0,08	0,27
28 Kunskaper om inkomstdeklaration (i-testet)	−0,07	0,10	*0,69*	0,09	0,05	0,05	−0,02	0,50
29 Kunskaper om avdragsdeklaration (a-testet)	−0,18	0,10	*0,68*	0,05	−0,14	0,13	0,04	0,55
30 Kunskaper om påföljder (p-testet)	0,03	0,03	*0,48*	0,07	−0,05	0,04	−0,06	0,24
31 Aktivitetsindex	−0,13	−0,01	0,18	−0,09	−0,05	−0,02	0,12	0,08
32 Offentligt anställd	−0,06	0,05	0,14	−0,05	*−0,36*	0,06	−0,14	0,18
33 Samvetsorienterad	0,04	−0,05	−0,05	0,01	−0,10	*−0,30*	−0,02	0,11
34 Man	*−0,30*	−0,18	*0,34*	0,00	*0,39*	0,18	*0,29*	0,50
35 Ålder	−0,05	0,13	0,09	0,09	0,12	*−0,50*	0,15	0,33
36 Gift	−0,09	*0,69*	*0,20*	−0,05	0,08	−0,07	0,17	0,57
37 Bor i storstad	−0,12	−0,06	0,06	0,08	−0,08	−0,01	−0,19	0,07

skolutbildning, är LO-anslutna och män, som bildar SAP och VPKs anhängare. GK-faktorn i analysen för samtliga är ett slags mellanting. Företagarna har inte oväntat där en stark laddning.

Resterande faktorer samvarierar med falskdeklaration. Den enda faktorn i denna grupp som förekommer hos företagarna har kallats IM-faktorn. Den har att göra med att tillgång till illegala medel medför skattebrott, och förefaller beskriva existensen av en kriminell subkultur. Samma faktor föreligger i tabell 9.9 i analysen med övriga deklaranter. Det intressanta är att även ålder har stark laddning. De unga tillhör ofta grupper som tillämpar illegala medel, ett resultat som även erhölls i kapitel 8.

I tabell 9.9 förekommer också en annan faktor, KA-faktorn. Den tycks ha att göra med det förhållandet att kriminellt beteende även orsakas av höga aspirationer. Denna faktor har laddningar för standard- och skuldindexen, extraarbete, män samt låg skattemoral vad gäller både attityder och beteende. Den tycks vara en "aspirationsfaktor" av det slag vi väntat oss, men är relativt svag. I faktoranalysen för företagarna faller den emellertid inte ut. Däremot återkommer den i analysen på hela materialet i tabell 9.7. Där förekommer dessutom ytterligare en faktor, som emellertid är tämligen svag (KS-faktorn). Den verkar ha ett svagt samband med skattemoralen, och största laddningen finns för egenskapen att inte vara samvetsorienterad. Den tycks visa att upptäcksrisken inte avhåller från låg skattemoral.

De faktorstrukturer som har erhållits tycks sammanfalla med förväntningarna, trots att faktorladdningarna tycks vara tämligen små. När det gäller låg skattemoral tycks tonvikten ligga vid de illegala möjligheterna. Låg skattemoral tycks inte förekomma som isolerad företeelse hos enstaka individer, utan man anser sig tvärtom ha stöd hos sin omvärld (bekanta och arbetskamrater falskdeklarerar). Aspirationer tycks spela en underordnad roll. Endast hos löntagarna har en faktor med denna innebörd fallit ut.

9.6 *Anpassningstyper*

9.6.1 Processer som leder till accepterande av olika handlingsalternativ

Undersökningens huvudsyfte är att redovisa deklarationsbeteendet och speciellt den inverkan som aspirationer och individernas uppfattning av sina möjligheter har i detta sammanhang. Det skulle vidare vara önskvärt att kunna göra en bedömning av utsikterna att påverka skattemoralen, och då helst peka på åtgärder som kan vidtas för att framkalla sådana förskjutningar.

Att välja ett visst beteende innebär ett *accepterande* av ett visst handlingsalternativ framför andra. För en prognos av möjligheterna att påverka beteendet är det av intresse att beskriva skälen för detta accepterande, vilken typ av accepterande det rör sig om. Det är t ex inte samma sak att avstå från skattebrott av egen fri vilja och att vara tvungen av omständigheterna att göra det. I det senare fallet föreligger redan vissa förutsättningar för skattebrott, som tills vidare har motverkats av t ex liten tillgång till illegala medel.

Distinktionen mellan påtvunget och frivilligt valt beteende har bl a använts i ett kategorischema av Kelman (1961), som skiljer mellan tre typer av accepterande av ett handlingsalternativ, nämligen

1 *compliance* (eftergift)
2 *identification* (identifiering)
3 *internalization* (tillägnan).

Eftergift innebär att individen accepterar ett handlingsalternativ uteslutande p g a vissa fördelaktiga reaktioner från en person, grupp eller institution i vid mening som har makt över individens utbyte. Dessa fördelaktiga reaktioner kan utgöras av belöning eller frånvaro av bestraffning då individen väljer ett visst handlingsalternativ. Vid eftergift säger eller gör man något för att framkalla en gynnsam reaktion hos andra i en vissa social relation, men anser inte att detta i och för sig är riktigt med hänsyn till de intressen och värderingar man har i övrigt. Beteendet är

påtvunget av yttre omständigheter och individen upplever ofrihet i valsituationen. Ett exempel på eftergift är den påtvungna laglydnaden, då en person önskar falskdeklarerar men inte anser sig kunna göra det eftersom upptäcktsrisken är för hög.

Vid *identifiering* accepteras ett handlingsalternativ därför att det ger individen en för honom psykologiskt tillfredsställande relation till omvärlden. Det kan innebära att han accepterar vissa rollförväntningar, därför att uppfyllandet av dessa har ett egenvärde och bidrar till en positiv självuppfattning. Det inträffar när normsändare, dvs personer, grupper eller institutioner, är attraktiva för individen, varför uppfyllandet av rollförväntningarna leder till tillfredsställande av vissa sociala behov hos individen.

Vid identifiering, liksom vid eftergift, accepteras inte ett handlingsalternativ för dess egen skull. Till skillnad från situationen vid eftergift anser emellertid individen handlingssättet som det rätta i den aktuella valsituation – det tillskrivs legitimitet. Däremot är handlingssättet till sin egentliga innebörd stridande mot individens intressen. Ett exempel på identifiering är valet av sanningsenlig deklaration p g a omgivningens normativa tryck, trots att man förkastar målen för den officiella finans- och skattepolitiken. I detta fall identifierar sig individen med rollförväntningar som visserligen ger en positiv självuppfattning, men ett sämre utbyte än det han anser rimligt.

Vid *tillägnan* är det valda handlingsalternativet kongruent med individens grundläggande värdesystem. Beteendets egentliga innebörd är belönande i sig, och det utgör inte längre en symbolakt som vid eftergift eller identifiering. Vid tillägnan baseras valet av handlingsalternativ ofta på rationella beslut, eller på beslut som individen tror är rationella. Det föreligger således ett samband mellan det valda alternativet och individens värderingar av det aktuella attitydobjektet och objekten för beteendet. Ett aktuellt exempel på tillägnan är den typ av skattebetalare som deklarerar sanningsenligt och samtidigt är nöjd med det utbyte han får.

Kelman har vidare diskuterat de tre typerna av accepterande med hänsyn till

1 *antecedents* (uppkomst, grund och form) och
2 *consequents* (villkor för förändring, typ av beteendesystem).

Kelmans resonemang leder till en uppsättning hypoteser som återges i tablå 9.4. Villkoren för uppkomst av olika typer av accepterande *(antecedents)* diskuteras med utgångspunkt från tre faktorer. Den första är den typ av motivation det är frågan om. Accepterandet får formen av eftergift då individens motivation härleds från de sociala följderna av beteendet. Det får formen av identifiering om beteendet ifråga är förankrat i en uppsättning rollförväntningar som är väsentliga för individens självuppfattning. Tillägnan sker då individen finner kongruens mellan grundläggande värderingar och beteendet. Den andra faktorn är källan för makt som utövas av den part som påverkar individen vid valet mellan handlingsalternativen. Vid eftergift kan den andra parten kontrollera och manipulera medlen för behovstillfredsställelse, vid identifiering grundar sig makten på motpartens attraktivitet och slutligen vid tillägnan makten på motpartens trovärdighet. Den tredje faktorn är det sätt på vilket motparten påverkar valsituationen. Då valmöjligheterna begränsas, t ex genom att alternativen beläggs med negativa sanktioner blir reaktionen eftergift. Vid identifiering har specificering av rollförväntningarna ägt rum. Slutligen sker tillägnan då inflytandet leder till en omstrukturering av individens värdesystem i en riktning som leder till kongruens med det avsedda beteendet.

Kelman diskuterar vidare möjligheterna för prognoser om det framtida beteendet mot bakgrund av den typ av accepterande det är frågan om. En av de tre frågeställningarna som tas upp är de villkor under vilka individen kommer att bibehålla beteendet ifråga. Då accepterandet är av formen eftergift kommer detta att ske endast när motparten faktiskt utövar kontroll. Vid

Tablå 9.4

	Compliance	Identification	Internalization
Antecedents:			
1. Basis for the importance of the induction	Concern with social effect of behavior	Concern with social anchorage of behavior	Concern with value congruence of behavior
2. Source of power of the influencing agent	Means control	Attractiveness	Credibility
3. Manner of achieving prepotency of the induced response	Limitation of choice behavior	Delineation of role requirements	Reorganization of means-ends framework
Consequents:			
1. Conditions of performance of induced response	Surveillance by influencing agent	Salience of relationship to agent	Relevance of values to issue
2. Conditions of change and extinction of induced response	Changed perception of conditions for social rewards	Changed perception of conditions for satisfying self-defining relationships	Changed perception of conditions for value maximization
3. Type of behavior system in which induced response is embedded	External demands of specific setting	Expectations defining a specific role	Person's value system

identifiering kommer alternativet endast att väljas om handlingen fortfarande förankras i rollförväntningar vars uppfyllande är betydelsefulla för individens självuppfattning. Det är de om individen fortfar att bli utsatt för normativt tryck från en grupp i vilken medlemskapet upplevs som viktigt. Detta tryck innebär att individen fortsätter att uppleva handlingssättet som det legitima. Vid tillägnan sker en fortlöpande prövning av handlingsalternativet mot aktuella behov och intressen. Förutsättningen för att alternativet väljs åter igen är att dessa värderingar icke förändrats.

Villkoren för att det tidigare beteendet skall överges är följande. Vid eftergift räcker det med att individens perception av motpartens reaktion vid de olika handlingssätten förändras. Det sker t ex om en person, som vid eftergift tvingats deklarera sanningsenligt eftersom upptäcksriksen varit hög, får kännedom om "riskfria" metoder. Likaså kan vid identifiering en ändrad inställning till konkurrerande rollförväntningar medföra att andra handlingssätt ger större belöning i form av en positiv självuppfattning. Det kan t ex ske när andra grupper får större betydelse p g a högre kontaktfrekvens eller nya erfarenheter, och dessa grupper ger stöd åt andra handlingsalternativ. Slutligen kan vid tillägnan det tidigare valda alternativet överges om individen har blivit medveten om att det nya alternativet står bättre i samklang med de intressen som man egentligen vill tillgodose.

Kelman diskuterar vidare den typ av "beteendesystem" i vilket ett alternativ som accepteras genom eftergift, identifiering eller tillägnan är förankrat. Vid eftergift är det omvärldens krav på individen. Vid identifiering är det den uppsättning rollförväntningarna som genom normsändarens attraktivitet upplevs som väsentliga för individens positiva självuppfattning. Vid tillägnan bildar

de värderingar som svarar mot beteendets egentliga innebörd det system i vilket beteendet är förankrat.

Vi skall tillämpa Kelmans definitioner av eftergift, identifiering och tillägnan på handlingsalternativen sanningsenlig deklaration och falskdeklaration. För att kunna fastställa vilken typ av accepterande det är frågan om gäller det att beskriva överensstämmelsen mellan det faktiska beteendet, de rollföreskrifter individen har som rättesnöre och de målsättningar individen eftersträvar.

Låt oss anta att det föreligger två distinkta alternativ att förhålla sig till resp mål och norm: att acceptera eller förkasta. Dessutom antas således två typer av öppet beteende förekomma: det som överensstämmer med normen och det som bryter mot den. Detta ger åtta kombinationsmöjligheter. Fyra av dem är olika typer av konformt beteende, dvs sanningsenlig deklaration, medan fyra avser avvikande beteende, falskdeklaration. De redovisas i tablå 9.5, där K står för konformitet och A för avvikelse. Måttet på öppet beteende är intervjupersonernas egna uppgifter om sitt deklarationsbeteende. Deras inställning till normerna kan beskrivas med attityder till skattebrott. Som uttryck för de mål individerna strävar efter har vi dels de variabler rörande aspirationer som behandlats i kapitel 6, dels deras politiska preferenser, som ger ett slags sammanfattande mått.

Tablå 9.5

Anpassningsform		Mål	Norm	Beteende
1	Konform tillägnan	K	K	K
2	Konform tillägnan	K	A	K
3	Konform identifiering	A	K	K
4	Konform eftergift	A	A	K
5	Avvikande tillägnan	A	A	A
6	Avvikande tillägnan	A	K	A
7	Avvikande identifiering	K	A	A
8	Avvikande eftergift	K	K	A

De åtta typerna definieras genom beskrivningen ovan av de tre processerna tillägnan, identifiering och eftergift. Konform tillägnan är vad varje regeringsparti eftersträvar som politiskt mål. Endast hos de medborgare vars aspirationer den tillmötesgår kan den räkna med att normen accepterats genom tillägnan. När denna förutsättning ej är uppfylld kan konformt beteende även erhållas som en effekt av det sociala trycket från grupper till vilka en positiv relation är väsentlig för individens självuppfattning genom att normen "sanningsenlig deklaration" är accepterad i dem. Det är då fråga om identifiering med de officiella normerna. När normen ifrågasätts av breda befolkningslager och det normativa trycket därmed försvagas minskar även möjligheterna att framkalla konformt beteende genom identifiering. Då återstår att tvinga individerna till sanningsenlig deklaration genom eftergift, med hjälp av en effektiv kontrollapparat och kännbara straff vid falskdeklaration.

Typerna KKK resp KAK är två varianter av konform tillägnan, av vilka den senare möjligen kan uppfattas som en logisk inkonsekvens. Den senare varianten representerar en situation där de attityder som visas upp inte överensstämmer med dem som de facto styrt beteendet. Det kan t ex innebära tolerans för falskdeklaration hos de mindre lyckligt lottade: normen är inte bindande för alla och bör endast gälla för dem som inte behöver falskdeklarera. Accepterandet av normen har då formen av tillägnan. Klassificeringen av detta reaktionssätt skulle man närmast kunna se som en validitetsbrist: attitydsfrågorna mäter inte den norm individen anser bindande för sitt eget vidkommande. Analogt kan de två varianterna av avvikande tillägnan definieras. Typen AKA kan ses som avvikande tillägnan, när individen gjort boskillnad mellan normens legitimitet för eget och andras vidkommande. Klassificeringen av typen AKA kan således uppfattas som felaktig: den borde varit AAA.

I de tidigare kapitlen har å andra sidan framhållits, att de alternativa sätten att förhålla sig till mål och norm, resp det faktiska beteendet är funktionella för individens självuppfattning. Det har bl a sagts att

intervjupersonerna kan välja att lämna svar som får dem att framstå som om de inte haft någon annan möjlighet än skattebrott – trots att de anser skattebrott som ett illegitimt medel. Denna grupp kommer företrädesvis att klassificeras som AKA, avvikande tillägnan eller KKA. Det är därför närmast en smaksak om man vill betrakta de ologiska uppgifterna om attityderna till skattebrott som ett mätfel eller ej.

I den följande analysen kommer inte distinktionen mellan de båda varianterna av tillägnan att användas. Därmed reduceras klassificeringen till sex kategorier. De sex kategorierna kan ses som skalsteg på ett kontinum som löper mellan konform tillägnan och avvikande tillägnan. Vid konform tillägnan är den legala förankringen starkast, eftersom beteendet är kongruent med individens värderingar. Detta är inte fallet i nästa skalsteg, konform identifiering där omgivningens normativa tryck upprätthåller konformt beteende. Vid konform eftergift, som är nästa steg, kan endast tvångsåtgärder upprätthålla konformt beteende. Av de avvikande anpassningsformerna står avvikande eftergift närmast konformt beteende. Det femte skalsteget är avvikande identifiering och skalans andra ändpunkt avvikande tillägnan, där alltså beteendet är motiverat av aktuella intressen av främst ekonomisk karaktär.

9.6.2 Indikatorer och hypoteser

Klassificeringen konform – avvikande är givetvis vid sidan av de redan uppräknade problemen beroende av de klassificeringsgrunder man väljer. Konformitet och avvikelse kan ses som ändpunkterna på en kontinuerlig skala – åtminstone gäller det för inställningen till mål och normer. Av praktiska skäl är det nödvändigt att dikotomisera mål, norm och öppet beteende, och de åtta kategorier man då får, måste ses som idealtyper. I detta sammanhang måste tydligen sättet att dikotomisera vara betydelsefullt. Detta kommer visserligen att ske efter distinkta intervjufrågor, men det är tveksamt om dessa är särskilt relevanta för de teoretiska variabler som de är avsedda att representera. Andra frågor eller indexkonstruktioner mellan frågekomplex kanske bättre skulle kunnat fånga upp den variation som antas föreligga. Således kan man fråga sig vilken vikt individerna lägger vid olika indicier för exempelvis normer. Det är möjligt att en viss attitydfråga differentierar bättre i en grupp än i en annan, därför att den innehållsligt tar fasta på de väsentliga skälen för konformitet eller för avvikelse. Om man då använder samma klassificeringsvariabel finns en risk för att klassificeringen inte får samma innebörd för alla grupper.

Genom kvantifieringen till de sex kategorierna förloras således väsentlig information. Skillnader mellan grupperna tenderar att suddas ut. Klassificeringsprincipen, validitetsbristerna, slumpfel m m tenderar tillsammans att påverka redovisningen genom att bidra till felaktig klassificering av intervjupersonerna. Det är därför att vänta, att resultaten endast innehåller svaga tendenser till differenser av den typ som prediceras av hypoteserna.

Klassificeringen är tredimensionell, och kan göras på många olika sätt med hänsyn till olika indikatorer för deklarationsbeteende, attityder till skattebrott och aspirationer. Av utrymmesskäl har det varit nödvändigt att begränsa redovisningen till ett fåtal klassificeringar. Som mått på deklarationsbeteende har använts indikator 60 (se avsnitt 8.4.7). De som medgivit falskdeklaration i samband med extrainkomster och/eller i samband med avdrag i deklarationen räknas här som personer med avvikande beteende, övriga som konforma. Indikator 46 ("Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt") användes för klassificeringen av attityden till skattebrott. De som instämt i detta påstående räknades som avvikande, övriga som konforma. Som mått på aspirationer användes indikator 1, 20 och 32. Dessutom togs här även partipreferens (61) med som indikator för aspirationer.

Tabell 9.10 Jämförelse mellan olika principer för klassificering till sex typer av anpassning. Procenttal

	Indikator för aspirationer	Konform			Avvikande			Summa	Bastal
		tillägnan	identifie-ring	eftergift	eftergift	identifie-ring	tillägnan		
1	Rätt stor andel av våra skatter går till menings-lösa ändamål % som instämmer	32,3	29,9	9,9	9,0	2,6	16,3	100	1217
20	Marginalskatterna är all-deles för höga % som instämmer	21,9	38,2	11,9	6,5	1,5	20,0	100	1217
32	Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	41,5	23,6	7,0	11,4	4,3	12,3	100	1217
61	Avståndstagande från SAP/VPK	31,9	31,2	8,9	8,9	2,8	16,3	100	1217

Partipreferens kan nämligen ses som ett sammanfattande mått på olika typer av aspirationer. De som angett SAP eller VPK räknas här som konforma, övriga räknas som avvikande. De tabeller som skall redovisas i det följande kommer huvudsakligen att baseras på klassificeringar med hjälp av partipreferenser, eftersom analysen i princip gav samma utfall vid de olika indikatorerna för aspirationer.

I tabell 9.10 redovisas samtliga intervjuade efter ovannämnda fem klassificeringsprinciper. Som synes varierar utfallet med den indikator för aspirationer som ingått. Tabellen understryker det väsentliga i att avstå från att tolka procenttalen i absolut mening, utan hålla sig till jämförelser mellan olika särredovisningskategorier klassificerade enligt samma princip.

De gemensamma dragen är följande. Kategorin avvikande identifiering är relativt obetydlig i samtliga fyra rader i tabellen, vilket är rimligt med hänsyn till att denna anpassningsform förefaller tämligen osannolik. Däremot är kategorin konform identifiering ganska stor, i ett fall större än kategorin konform tillägnan, vilket inte heller är oväntat. Kategorin konform eftergift är jämfört med övriga två konforma anpassningstyper ganska liten – cirka en sjundedel av samtliga icke-falskdeklarerande har klassificerats på detta sätt. Detta är inte heller en överraskning. Man har tydligen inte lyckats tvinga folk till sanningsenlig deklaration i någon större utsträckning. De som *borde* fallit i den kategorin återfinner vi i kategorin avvikande tillägnan.

De resonemang som ligger till grund för hypoteserna i kapitlen 6–8 gäller även här. Förväntan är att de grupper som enl kapitel 6 väntades ha för hög aspirationsnivå, eller enligt kapitel 7 väntades anse sig har stora möjligheter, oftare kommer att klassificeras som tillhörande de avvikande grupperna.

9.6.3 Särredovisning efter determinanter

I tabell 9.11 redovisas sambandet mellan tillhörighet till de sex anpassningsformerna och fem determinanter. Resultaten går i sin helhet i den väntade riktningen. Beträffande årsinkomsten återkommer det krökta samband, som har konstaterats tidigare, och som torde uppstått till följd av att den lägsta inkomstklassen omfattar en hel del personer som egentligen tillhör höglönegruppen men p g a deltidsarbete, sjukdom, hemarbete, studier osv haft små inkomster för det aktuella beskattningsåret. Om man bortser från denna störande effekt är sambandet med inkomst ovanligt tydligt. Endast 16,2 procent bland dem som tjänar över 40 000 kr faller inom kategorin konform tillägnan, medan ca 2,5 gånger så många (40,9 procent) gör det i den grupp som har 20–30 000 kr i årsinkomst. Den låga andelen konform tillägnan hos dem som har mer än 40 000 i årsinkomst kompenseras i viss utsträckning av en högre andel konform identifiering, 38,0 procent mot 26,0 procent bland dem som tjänar 20–30 000 kr. De som har hög inkomst har också en högre andel med avvikande tillägnan. Vid en årsinkomst av mera än 40 000 kr är det 29,2 procent, vilket är drygt dubbelt så stor andel som bland dem som tjänat 20–30 000 kr, 13,0 procent. Som synes framträder här sambandet mellan inkomst och avvikelse betydligt starkare än då vi håller samman de tre formerna av avvikelse, som har skett i kapitel 8.

Även inställningen till nuvarande ekonomi samvarierar på förutsagt sätt, men endast vad beträffar andelen konform tillägnan. Här föreligger åter en kompensation genom högre andel inom konform identifiering bland dem som anser sin nuvarande ekonomi försämrad. Denna grupp har dessutom en högre andel som tvingats till konform eftergift. Sambanden är emellertid svaga, och i detta sammanhang måste erinras om vad som sagts rörande validitetsbrister hos denna variabel i kapitel 6.

De återstående tre indikatorerna i tabell 9.8 har det gemensamt att de mäter faktisk tillgång till illegala medel att falskdeklarera. Av dem som haft extraarbete återfinns nästan en fjärdedel i kategorin avvikande

Tabell 9.11 Tillägnan, identifiering och eftergift i samband med val av deklarationsbeteende. Särredovisning efter vissa utbytesvariabler och tillgång till illegala medel. Procenttal. Indikator för aspirationer är partipreferens (61)

		Konform			Avvikande				
		tillägnan	identifie-ring	eftergift	eftergift	identifie-ring	tillägnan	Summa	Bastal
Årsinkomst	0–20 000 kr	30,7	32,4	9,4	8,1	3,4	16,3	100	675
	20–30 000 kr	40,9	26,0	7,2	11,2	1,7	13,0	100	324
	30–40 000 kr	24,0	34,8	9,7	9,0	3,7	18,7	100	91
	över 40 000 kr	16,2	38,0	9,3	4,9	2,5	29,2	100	82
Nuvarande ekonomi	bättre	35,1	27,1	5,2	10,4	3,7	18,4	100	420
	likvärdig	32,4	33,0	10,7	9,0	1,5	13,4	100	498
	sämre	28,0	32,9	11,0	6,9	3,8	17,5	100	285
Extra-arbete	ja	28,1	27,1	5,5	11.5	3.5	24,3	100	454
	nej	34,2	33,7	11,0	7,3	2,4	11,5	100	762
Yrkes-ställning	Egen företagare	11,1	39,9	11,9	4,0	2,6	30,4	100	106
	Löntagare	34,3	29,7	8,0	9,6	3,1	15,2	100	970
Bekanta/arbets-kamrater falsk-deklarerar[1]	ja	28,6	27,4	8,7	11,8	3,9	19,7	100	608
	nej	35,2	35,0	9,1	6,0	1,7	12,8	100	608
Samtliga		31,9	31,2	8,9	8,9	2,8	16,3	100	1217

[1] Klassificeringen baseras här på en kombination av de båda indikatorerna i tabell 9.5.

tillägnan. Denna andel är mer än dubbelt så stor som bland dem som ej haft någon form av extraarbete (24,3 mot 11,5 procent). De som extraarbetat har dessutom en högre andel med avvikande eftergift (11,5 mot 7,3 procent). Analogt med detta utfall klassificeras de som icke haft extraarbete oftare inom var och en av kategorierna konform tillägnan, konform identifiering och konform eftergift. Jämförelserna mellan företagare och löntagare ger också synnerligen kraftiga skillnader. Andelen med avvikande tillägnan är högre bland företagarna än bland någon annan av de redovisningsgrupper som tagits med i denna tabell. Denna andel är 30,4 procent, vilket är dubbelt så högt som bland löntagarna. När vi ser till andelen med konform tillägnan är skillnaden mellan dessa grupper ännu mera markerad. Endast 11,1 procent av företagarna faller inom denna typ, medan detta är mer än tre gånger vanligare bland löntagarna (34,3 procent). Företagarna kompenserar detta något genom en högre andel med konform identifiering (39,9 mot 29,7 procent). Observera emellertid att företagarna inte har tvingats till konform eftergift i nämnvärt större utsträckning än löntagarna (11,9 mot 8,0 procent). De som har kontakt med personer som falskdeklarerar har bättre tillgång till illegala medel, då kontakterna underlättar förmedling av kunskap om brottstekniker och de negativa värderingar (aspirationer och möjligheter) som antas vara en förutsättning för avvikande beteende. Resultaten stämmer även på denna punkt med förväntningarna. De som har bekanta/arbetskamrater som falskdeklarerar klassificeras oftare inom var och en av kategorierna avvikande tillägnan, eftergift resp identifiering, men mera sällan inom var och en av de tre konforma kategorierna.

I tabell 9.12 sker en redovisning efter skolutbildning och facklig anslutning. Även här är resultaten i överensstämmelse med förväntan. Andelen med konform tillägnan är 2,5 gånger större vid den lägsta skolutbildningen jämfört med den högsta (41,0 mot 16,3 procent). Däremot sker accepterandet av konformt beteende betydligt oftare i form av identifiering i det senare fallet (44,3 mot 24,7 procent). Andelen avvikande tillägnan är däremot ungefär dubbelt så hög (22,1 mot 11,5 procent).

De LO-anslutna har inte oväntat den allra högsta andelen konform tillägnan av alla redovisningsgrupper – 49,3 procent – vilket är 2,5 gånger så stor andel som bland de TCO/SACO-anslutna (19,9 procent). Den senare gruppen har dessutom en nästan dubbelt så hög andel med avvikande tillägnan (19,6 mot 10,4 procent). Av intresse är att en *högre* andel av de LO-anslutnas beteende klassificerats som avvikande eftergift (12,8 mot 6,1 procent).

När man jämför tabellerna 9.11 och 9.12 uppmärksammas man på den stora skillnaden mellan företagare och LO-anslutna. Andelen med avvikande tillägnan är ca tre gånger så hög bland företagarna (30,4 mot 10,4 procent). Däremot är andelen med avvikande eftergift tre gånger högre bland LO-anslutna (12,8 mot 4,0 procent). Andelen konform tillägnan är hela 4,5 gånger högre bland LO-anslutna – 49,3 procent mot endast 11,1 procent bland företagarna. Företagargruppen kompenserar detta dock till en del med en högre andel med konform identifiering (39,9 mot 18,9 procent).

I tabell 9.13 har dessutom företagare, samtliga löntagare resp de LO-anslutna bland dem delats upp efter inkomsten. Här framträder åter igen de stora skillnader som fanns mellan olika yrkesgrupper i de båda föregående tabellerna. Det icke linjära sambandet med inkomsten finns även i tabell 9.13. Möjligen är klassificeringen i hög- och låglönegrupper inom LO-gruppen mindre känslig för validitetsbrister hos inkomstvariabeln. Skillnaderna är emellertid tämligen små. Man kan emellertid finna en viss tendens till högre andel avvikande eftergift i höglönegruppen (15,8 mot 9,8 procent).

I tabell 9.14 återges slutligen bakgrundsvariablerna kön och ålder mot klassificering i olika anpassningsformer. Könsrollen och åldersrollen visade sig i kapitel 8 ge utslag för deklarationsbeteende, och dessa tendenser

Tabell 9.12 Tillägnan, identifiering och eftergift i samband med val av deklarationsbeteende. Särredovisning efter skolutbildning och fackorganisation. Procenttal. Indikator för aspirationer är partipreferens (61)

		Konform			Avvikande				
		till-ägnan	identi-fiering	efter-gift	efter-gift	identi-fiering	till-ägnan	Summa	Bastal
Skolutbildning	Enbart folk-skola	41,0	24,7	9,9	9,5	3,4	11,5	100	649
	Realexamen	26,7	32,8	6,6	9,2	3,4	21,2	100	286
	Högre än realexamen	16,3	44,3	9,3	7,3	0,8	22,1	100	276
Facklig anslutning	LO	49,3	18,9	5,4	12,8	3,3	10,4	100	393
	TCO eller SACO	19,9	41,5	9,4	6,1	3,6	19,6	100	166
	Övriga	24,6	35,9	11,0	7,3	2,3	18,8	100	651
Samtliga		31,9	31,2	8,9	8,9	2,8	16,3	100	1217

Tabell 9.13 Tillägnan, identifiering och eftergift i samband med val av deklarationsbeteende. Särredovisning efter vissa kombinationer av determinanter. Procenttal. Indikator för aspirationer är partipreferens (61)

		Konform			Avvikande				
		till-ägnan	identi-ring	efter-gift	efter-gift	identi-fiering	till-ägnan	Summa	Bastal
Egen företagare med									
	0–20 000 kr	13,5	39,6	10,4	4,3	3,4	28,8	100	65
	20–30 000 kr	5,2	41,7	15,6	2,1	2,1	33,3	100	19
	över 30 000 kr	9,3	39,3	13,1	4,7	0,9	32,7	100	21
Löntagare med	0–20 000 kr	32,4	31,3	8,5	8,9	3,8	15,2	100	523
	20–30 000 kr	43,5	24,5	6,7	12,0	1,7	11,6	100	300
	över 30 000 kr	22,4	34,8	9,2	7,6	3,5	22,3	100	147
LO-anslutna	0–20 000 kr	46,5	21,9	6,6	9,8	4,5	10,6	100	196
	över 20 000 kr	53,1	14,9	4,4	15,3	2,2	10,0	100	189
Samtliga		31,9	31,2	8,9	8,9	2,8	16,3	100	1217

Tabell 9.14 Tillägnan, identifiering och eftergift i samband med val av deklarationsbeteende. Särredovisning efter kön och ålder. Procenttal. Indikator för aspirationer är partipreferens (61)

		Konform			Avvikande				
		till-ägnan	identi-fiering	efter-gift	efter-gift	identi-fiering	till-ägnan	Summa	Bastal
Kön	Män	32,9	26,6	8,2	11,7	2,8	17,9	100	709
	Kvinnor	30,6	37,8	9,9	5,0	2,8	13,9	100	506
Ålder	20–29 år	26,7	26,0	8,4	13,3	2,4	23,0	100	288
	30–39 år	29,8	30,0	8,8	7,6	4,7	19,2	100	230
	40–49 år	33,6	26,7	10,1	10,9	3,3	15,3	100	258
	50–59 år	36,2	36,0	8,2	6,0	2,9	10,7	100	226
	60–70 år	34,4	40,0	9,1	5,0	0,6	10,9	100	214
	Samtliga	31,9	31,2	8,9	8,9	2,8	16,3	100	1217

Tabell 9.15 Fördelning på olika anpassningstyper. Särredovisning efter möjligheter vid olika principer för klassificeringen. Procenttal.

Indikator för aspirationer	Möjligheter	Konform tillägnan	Konform identifiering	Konform eftergift	Avvikande eftergift	Avvikande identifiering	Avvikande tillägnan	Summa	Bastal
1 Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål % som instämmer	små	33,9	33,3	10,2	7,8	1,4	13,6	100	700
	stora	30,1	25,3	9,4	10,7	4,3	20,1	100	517
20 Marginalskatterna är alldeles för höga % som instämmer	små	24,2	40,8	12,4	6,4	1,1	15,2	100	700
	stora	18,8	34,7	11,3	6,6	1,9	26,6	100	517
32 Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? % som svarar "nej"	små	44,5	26,2	6,7	11,0	2,8	8,9	100	700
	stora	37,5	20,0	7,3	11,9	6,3	17,0	100	517
61 Avståndstagande från SAP/VPK	små	35,1	34,1	8,3	8,4	1,5	12,7	100	700
	stora	27,6	27,4	9,8	9,6	4,6	21,0	100	517

finns också i den här aktuella detaljerade klassificeringen. Bland män är tendensen att andelen avvikande tillägnan är högre, 17,9 mot 13,9 procent bland kvinnorna i urvalet. Likaså är andelen avvikande eftergift högre – 11,7 mot 5,0 procent. Dessa resultat kan möjligen tillskrivas en mera aggressiv könsroll för männen. Kvinnorna visar sig vara mera normbundna: andelen konform identifiering är betydligt högre – 37,8 mot 26,6 procent bland männen.

Med stigande ålder ökar andelen med konform tillägnan från 26,7 procent i den lägsta till 34,4 procent i den högsta åldersklassen. Andelen konform identifiering ökar ännu starkare, från 26,0 till 40,0 procent. Däremot avtar andelen avvikande tillägnan från 23,0 till 10,9 procent. En motsvarande trend tycks finnas för kategorin avvikande eftergift.

9.6.4 Särredovisning efter möjligheter

I kategorischemat över olika typer av anpassning i en valsituation ingår aspirationer och preferenser i form av deklarationsbeteende. Illegala möjligheter spelar, som framgår av tabell 9.4–5 en stor roll för deklarationsbeteendet. De gör det även för den här aktuella klassificeringen. I tabell 9.15 återfinns en särredovisning av personer med små resp stora möjligheter vid olika principer för klassificering. Indelningen i små och stora möjligheter baseras på indikatorerna 38 och 39. De som svarat "Ja, absolut" på (38) och/eller "Nej, absolut inte" på (39) anses ha "små" möjligheter, övriga stora. Som framgår av tabell 9.15 ger de olika klassificeringsprinciperna samma grundläggande tendenser, även om de numeriska värdena i tabellen är olika. Andelen med avvikande tillägnan fördubblas i det närmaste vid stora möjligheter,

ifråga om den klassificering som baseras på partipreferenser från 12,6 till 21,0 procent. I gengäld reduceras andelen konform tillägnan vid stora möjligheter. Detsamma gäller för andelen konform identifiering.

9.7 *Sammanfattning*

I detta kapitel har determinanter, förmedlande variabler och oberoende variabler knutits samman. Ett försök har gjorts att jämföra den relativa effekten av alltför höga aspirationer och medvetenheten om illegala möjligheter på skattemoralen. I avsnitt 9.3 och 9.4 redovisades var för sig de förmedlande variablernas samband med preferenserna, deklarationsbeteendet och attityder till skattebrott. I avsnitt 9.5 jämfördes skattemoralen för grupper med olika aspirationer kombinerade med varierande uppfattning om illegala möjligheter. Denna analys följdes upp med faktoranalys där determinanter, förmedlande variabler och oberoende variabler ingick. Resultaten i dessa avsnitt tycks tyda på att den sviktande skattemoralen i första hand är en effekt av den stora tillgången till illegala medel, och att en för hög anspråksnivå tycks komma i andra hand. Det understryks emellertid att sambandet mellan aspirationer och uppfattning av egna illegala möjligheter bör ses som funktionellt. De som vet sig ha illegala möjligheter torde öka sina anspråk, och de som har för stora aspirationer torde komma att anse sina illegala möjligheter som goda.

I avsnitt 9.6 utvecklas en typologi av olika sätt att anpassa sig. Den baseras på en klassificering av värden, normer och beteende och ger upphov till följande sex typer:

1 konform tillägnan
2 konform identifiering
3 konform eftergift
4 avvikande eftergift
5 avvikande identifiering
6 avvikande tillägnan

Individerna har redovisats enl denna typologi och efter determinanterna. Klassificeringen har relevans för en bedömning av förutsättningarna för en förbättrad skattemoral, och bildar bl a underlag för diskussionen i kapitel 10.

10 Slutsatser

10.1 *Inledning*

Framställningen i kapitlen 5–9 syftade till en prövning av undersökningsresultaten mot den teoretiska modell som legat till grund för undersökningen. Resultaten bekräftar i sina huvuddrag hypoteserna. Vissa avvikelser har konstaterats, som i huvudsak har tillskrivits brister hos mätinstrumentets validitet.

Denna undersökning har varit åtgärdsinriktad. Den har också haft till syfte att ge ett underlag för en bedömning av lämpliga åtgärder att påverka skattemoralen, dvs attityder och beteenden i samband med de allmänna självdeklarationerna. I detta kapitel diskuteras sådana åtgärder med utgångspunkt från den teoretiska modellen och de resultat undersökningen har givit.

Dessförinnan skall i avsnitt 10.2 några reflektioner göras beträffande vårt nuvarande deklarationssystem. Diskussionen bygger här på de resultat som redovisats i kapitel 4. Deklarationssystemets utformning är nämligen också av betydelse för skattemoralen och diskussionen får därför bilda en bakgrund till slutsatserna om åtgärder att påverka skattemoralen.

10.2 *Synpunkter på deklarationssystemet*

Idag får allmänheten sina kunskaper om skattesystemets konstruktion huvudsakligen genom massmedia, och möjligen genom den broschyr som medföljer preliminärskattsedeln. Det finns anledning att förmoda att kunskaperna på detta område är ganska fragmentariska, vilket även undersökningsresultaten tyder på. En mera jordnära kontakt med skattesystemet är kunskapen om det egna skatteuttaget, som för många innebär den negativa upplevelsen av att ha fått kvarskatt. Deklarationssystemets utformning – blanketterna och anvisningarna – ger skattebetalarna den officiella informationen om de aktuella principerna för beskattning. Det är huvudsakligen i samband med deklarationsarbetet som skattebetalaren får kunskap om dessa principer, och då sker antagligen en viktig del av opinionsbildningen. Det kan hävdas, dels med stöd av rent förnuftsmässiga värderingar, dels med stöd av resultaten i kapitel 4, att deklarationsarbetet för stora grupper måste ha en alienerande effekt. Detta inte främst p g a det egna skatteuttaget, som man eventuellt själv kan räkna fram, utan p g a deklarationssystemets konstruktion. Det är tydligt att deklaranterna konfronteras med en begreppsapparat och ett språkbruk som för många ter sig främmande. Att blanketterna ställer orimliga krav på deklaranterna är något som varje beteendevetare som sysslat med enkätundersökningar torde instämma i.

Undersökningsresultaten understryker dessa slutsatser med all tydlighet. Kunskapstesten rörande deklaration av inkomster och avdrag (se tabell 4.2–3) röjer luckor på många punkter, trots att testen mäter tämligen elementära bestämmelser. Deklaranterna upplever tydligen också stor osäkerhet inför

deklarationsarbetet. 72,0 procent av respondenterna anser att "man kan aldrig känna sig helt säker på att man fyllt i deklarationsblanketten rätt". Ett flertal frågor har ställts kring denna problematik (se tabell 4.5–6), och de visar en majoritet missnöjda med deklarationsförfarandet. Naturligt nog söker många deklaranter stöd hos andra personer, som kan förmodas behärska deklarationssystemet bättre. Varje år tvingas två tredjedelar av samtliga deklaranter, dvs ca 3 miljoner, söka hjälp i samband med sitt deklarationsarbete. Därav anlitar årligen närmare 900 000 personer deklarationsbyråer. Deklarationsarbetets kvalitet är i dessa fall beroende av hjälparnas kunskaper. Några officiella krav i den vägen ställs för närvarande inte på t ex deklarationsbyråerna. Ansvaret vilar trots detta på deklaranterna själva. Att informationen från skattemyndigheterna varit otillräcklig framgår även av att de officiella anvisningarna (riksskattenämndens broschyr) endast läses av en minoritet på årligen 44,1 procent av samtliga deklaranter. Det är vanligare att läsa de inofficiella anvisningarna i de stora dagstidningarnas deklarationsbilagor, som 50,1 procent tar del av varje år. Även bankbroschyrer läses av 28,5 procent årligen. I vart fall tycks dagstidningarna ha större informationsvärde än den officiella broschyren från riksskattenämnden. Trots detta deklarerar 35,0 procent – drygt 1,5 miljoner människor årligen – utan att själva ha läst någon broschyr alls (se tabell 4.1).

Dessa förhållanden torde ha en rad negativa följdverkningar. För det första kan man anta att deklarationssystemet på flera punkter inte fungerar på det sätt lagstiftaren tänkt sig. För det andra måste det hos allmänheten medföra en negativ inställning till skattesystemet i sin helhet – och därmed även indirekt påverka skattemoralen. Indicierna för att deklarationsförfarandet inte fungerar på det sätt som lagstiftaren avser är många. Att falskdeklaration är relativt vanlig ger bl a denna undersökning belägg för. Detta problem kommer emellertid att diskuteras längre fram i detta kapitel. Däremot är förekomsten av oavsiktliga deklarationsfel en direkt följd av blanketternas utformning och anvisningarnas informativa värde. Erfarenheten har visat att granskningspersonalen i stor utsträckning måste korrigera kommunalskatteavdrag, sjukförsäkringsavdrag, schablonavdrag och andra "enkla" punkter i självdeklarationerna. Den på skattestrafflagsutredningens uppdrag genomförda deklarationsundersökningen (refererad i utredningens betänkande, SOU 1969:42) visar att 37 procent av 1966 års deklarationer för fysiska personer föranleder ändring av taxeringsnämnden. Därav leder 62 procent till höjd och 38 procent till sänkt taxering. Den senare andelen samt en viss andel av den som fått höjd taxering utgörs av fel vars orsak torde vara oförmåga att tillämpa deklarationsreglerna p g a bristande kunskaper och missförstånd. Det torde röra sig om minst 600 000 personer eller flera beroende på hur man vill tolka deklarationsundersökningens siffror. Att observera är dessutom att det är frågan om fel som upptäcks av granskningspersonalen – det finns säkert en ansenlig mängd fel i deklarationerna, som man inte kan få fram med de metoder som tillämpas.

Det faktum att deklarationsförfarandet ställer så höga krav på deklaranterna, att många av dem begår icke uppsåtliga fel är samtidigt ett problem ur rättssäkerhetssynpunkt. Skattestrafflagen bygger på tankegången att informationen om deklarationsförfarandet och tillgången till hjälpare är tillräcklig för att alla deklaranter ges i någon mening rimliga möjligheter att avlämna riktiga deklarationer. Den förutsätter att fel i deklarationen till statens nackdel begås antingen uppsåtligen, av grov oaktsamhet eller av ringa oaktsamhet. I det senare fallet leder upptäckt endast till korrigering av deklarationen, eljest medför den rättsliga påföljder. Hur man nu bedömer ett fel i deklarationen är uppenbarligen beroende av hur mycket man anser människorna faktiskt kan lära sig om deklarationsförfarandet, och vilken arbetsinsats som är rimlig i sammanhanget. Sådana bedömningar måste rimligen baseras på kunskaper om människornas psykologiska

förutsättningar – inte på lagstiftarens önskemål om hur deklaranterna bör bete sig. Det är vidare svårt att bedöma om deklarationsfel skett uppsåtligen, av grov oaktsamhet eller av ringa oaktsamhet. Därför föreligger vissa risker att domstolarnas handläggning av dessa ärenden inte överensstämmer med det allmänna rättsmedvetandet och en rimlig bedömning av allmänhetens inlärningsförmåga. Det är desto allvarligare att inte ens anlitandet av en deklarationsbyrå fritar från personligt ansvar – den felande deklaranten kan ändå fällas för skattebrott. Införandet av administrativa skattetillägg för bagatellbrotten, som föreslås av utredningen, är ur denna synpunkt en fördel. Det tar nämligen bort något av den oberättigade stigmatisering som domstolsförfarandet torde innebära.

Dessa synpunkter aktualiserar en annan aspekt. Deklarationsförfarandet är i sin nuvarande utformning ett problem ur jämlikhetssynpunkt. Personer som har sämre möjligheter att tillgodogöra sig information om deklarationsregler, att förstå terminologin i anvisningarna och fylla i blanketterna rätt löper tydligen större risk att fällas för skattebrott. De som har den lägsta skolutbildningen tar mindre ofta del av informationsmaterialet än de som har hög skolutbildning (se tabell 4.11) och har givetvis även sämre kunskaper om deklarationsreglerna (se tabell 4.13). Dessa brister måste de kompensera genom att oftare anlita personell hjälp (se tabell 4.18). Av dem som enbart har folkskola har 75,0 procent gjort det vid senaste deklationstillfället, medan endast 45,9 procent av dem som har mera än realexamen behövde göra det. Andra siffror som belyser detta har getts i kapitel 5: av de LO-anslutna måste 70,0 procent anlita personell hjälp varje år medan det bland TCO/SACO-anslutna endast är 36,3 procent. Skattemyndigheter och domstolar bör således ta hänsyn till dessa förhållanden.

Även med andra utgångspunkter kan det nuvarande deklarationssystemet kritiseras ur jämlikhetssynpunkt. För att tillvarata sina rättigheter krävs insikt i deklarationsreglerna. De som saknar sådana kunskaper, troligen är det oftast låglönegrupper, riskerar att betala för hög skatt. Det är inte säkert att deklarationshjälp avsevärt kan korrigera misstagen i detta fall. Avdragsmöjligheterna i deklarationen är särskilt intressanta i detta sammanhang. Undersökningen har visat att de som har lägre skolutbildning också har sämre kunskaper om avdragsdeklaration. Avdrag som rätteligen skulle kunnat göras kommer eventuellt icke att yrkas, eftersom man inte känner till att de är tillåtna. Exempelvis visste endast 33,9 procent att skuldränta på en bil är avdragsgill, och 29,0 procent att det också gäller för ränta på kvarskatt. Deklarationsundersökningen visade att för inkomståret 1965 mer än 600 000 deklarationer fick sänkt taxering efter granskningen i taxeringsnämnden. Fortfarande rör det sig endast om fel som upptäckts. Bakom dessa döljer sig sannolikt ett ansenligt antal fel till deklarantens nackdel som inte kunnat upptäckas med de medel som stått till buds. Nu kan man invända att de som har haft avdragsgilla utgifter också oftare känner till deklarationsbestämmelserna ifråga. Även här kan deklarationshjälp medverka till att deklarationen blir rätt ifylld. Trots detta kan man inte bortse från att deklarationsförfarandet diskriminerar dem som inte har möjlighet att tillgodogöra sig informationen i anvisningar och är vana vid ifyllning av blanketter. Dessutom har denna typ av deklarant mindre möjligheter att anpassa sina skattepliktiga intäkter och avdragsgilla utgifter efter det existerande skattesystemet.

Det andra huvudproblemet är att det nuvarande deklarationssystemet genom sin komplexa struktur – blanketternas svårighetsgrad och mångfald, terminologin i deklarationsanvisningarna och det komplicerade regelsystemet – i sig själv är en källa till alienation. Det tyder inte minst den utbredda irritation som framkommit i intervjupersonernas attityder till deklarationsförfarandet (se tabell 4.5–6). Deklarationssystemets utformning och det sätt på vilket skattesystemet presenteras för deklaranterna – genom blanketter och broschyrer – utgör statens visitkort på ett av de både politiskt och

samhällsekonomiskt viktigaste ämnesområdena. Sättet att presentera sig brukar i andra sammanhang, t ex inom reklamen, anses vara av väsentlig betydelse för allmänhetens/konsumenternas attityder. Denna opinionsbildande effekt tycks man inte ha beaktat. För många människor torde deklarationsarbetet i februari innebära en negativ erfarenhet. Blanketterna fylls i mekaniskt utan förståelse av deklarationsbestämmelsernas djupare mening och innebörd. Många deklaranter torde dessutom har svårt att själva räkna ut sin skatt – och då blir kvarskatt en särskilt obehaglig överraskning. Samtidigt tycks många uppleva en stor osäkerhet, man är rädd att göra misstag och kanske bli åtalad för skattebrott. I denna erfarenhet bottnar möjligen den medkänsla med falskdeklaranten som framkommit i tabell 8.1–3. Man vet själv hur lätt det är att göra fel – även om man försökt undvika det.

Det har vidare varit en genomgående tankegång i analysen i kapitlen 6–9 att kunskaper leder till positiva attityder. Så hade t ex de som hade hög skolutbildning och deklarationskunskaper ofta en lägre anspråksnivå, dvs bättre förståelse för de finans- och skattepolitiska värderingar vårt skattesystem grundar sig på (se tabell 6.8). Denna förståelse kan ses som en viktig förutsättning för en hög skattemoral. En rimlig slutsats är att ett deklarationsförfarande – blanketter, anvisningar etc – som utestänger stora grupper från en djupare förståelse i dessa frågor, framkallar en negativ inställning i frågor som har beröring med skatteproblematiken, och kanske även i vidare mening till statsmakten.

I vårt nuvarande deklarationsförfarande – blanketterna, anvisningarna etc – kan man finna en konflikt mellan lagstiftarens formella krav – det juridiska fullständighetskravet – och beteendevetarens krav på en anpassning av systemet efter människornas förutsättningar. Undersökningsresultaten tyder på att de senare inte har beaktats i detta fall. Detta understryks också av att man hittills inte låtit genomföra en enda undersökning på detta område. Mera detaljerade förslag till åtgärder för att komma till rätta med dessa problem har emellertid inte varit avsedda att ges inom ramen för denna undersökning. Resultaten skulle nämligen endast utgöra en första belysning av de aktuella problemställningarna. Det är däremot möjligt att anlägga några mera principiella synpunkter på deklarationssystemet.

Den starka betoningen av det formella har naturligtvis sin orsak i att regelsystemet idag är så ytterst komplicerat. Det framtvingar många olika typer av blanketter och långa deklarationsanvisningar, ett ur juridisk synpunkt stringent språkbruk och en viss besvärlig systematik i blanketter och broschyrer. Som en direkt följd av detta försvåras de skattskyldigas deklarationsarbete. En grundläggande synpunkt är därför att man bör eftersträva en förenkling av själva deklarationsförfarandet och på relevanta punkter även av skattesystemet. Några exempel på sådana åtgärder är att skattemyndigheterna avstår från att kräva in uppgifter som de själva har tillgång till, t ex kommunalskatteavdrag och schablonavdrag, och för löntagare inhämtar inkomstuppgifterna från arbetsgivaren. Den mest radikala åtgärden i denna riktning skulle vara att övergå till definitiv källskatt och därmed ta bort deklarationsplikten för löntagare. Varje reform av skattesystemet som innebär en förenkling av deklarationssystemet och skatteskalorna är ett steg i rätt riktning. Beträffande dessa exempel måste emellertid hänsyn tas till andra målsättningar av bl a politisk natur, som vi inte kan gå in på här. Slutligen är en förenkling av blanketterna synnerligen angelägen, och torde även kunna ske oavsett ovannämnda åtgärder.

Vid sidan av dessa grundförutsättningar är presentationen av deklarationsanvisningarna i broschyrer och blanketternas utseende av stor betydelse. Undersökningsresultaten har visat att deklaranterna, särskilt de som har lägre skolutbildning, föredrar dagstidningarnas deklarationsbilagor före riksskattenämndens broschyr. Detta kan ses som ett tecken på att tidningarna dels når deklaranterna effektivare, dels gör materialet mera lättill-

gängligt. Man har tydligen fått en bättre spridning av sin information än riksskattenämnden kunnat få. Det är dessutom angeläget ur beteendevetenskaplig synpunkt att understryka, att det inte kan vara riktigt att enbart se deklarationsarbetet som ett instrument för taxeringen, utan även tillvarata det tillfälle för spridande av aktuell information i skattefrågor som här erbjuder sig. Detta bör för övrigt även ske inom ramen för en vidare samhällsinformation. En sådan information torde i långa loppet inte vara betydelselös för skattemoralen, och medborgarnas inställning till statsmakten vidare mening.

10.3 *Skattemoralen*

10.3.1 Sammanfattande synpunkter på resultaten

Undersökningsresultaten tycks ge stöd åt den modell som skisserats i kapitel 1. De samband som den implicerar har emellertid ofta visat sig vara relativt små. Orsaken till detta torde ligga hos metodologiska brister i undersökningen. I detta sammanhang är två aspekter särskilt väsentliga. För det första härrör resultaten från en surveyundersökning, som ex post facto söker beskriva individernas positioner på modellens variabler i samband med själva valsituationen. Valet mellan ärlig deklaration och falskdeklaration är av betydelse för de variabelvärden som noteras i undersökningen. Det har påpekats att de aspirationer och åsikter om illegala möjligheter som kan observeras vid intervjutillfället är funktionella för det valda beteendet. Det betyder att förskjutningar i dessa variabler kan ha skett sedan valtillfället. Därmed får de indikatorer vi har tillgång till bristande validitet för de egenskaper som faktiskt orsakat det aktuella beteendet. Däremot återspeglar de en aktuell opinion kring skattepolitiska spörsmål och åsikterna om de illegala möjligheterna, som har ett eget deskriptivt intresse. Denna typ av validitetsbrist yttrar sig först och främst hos de förmedlande variablerna, men i mindre utsträckning hos determinanterna. I vilken riktning sambanden påverkas är rätt svårt att bedöma. En rimlig slutsats torde dock vara att sambanden i många fall torde minska i styrka.

Den andra aspekten är att förekomsten av främst respondentfel inte kan uteslutas (se avsnitt 3.4.4). Intervjufrågorna är nämligen i ganska stor utsträckning starkt prestigeladdade. I synnerhet frågorna om falskdeklaration tycks medföra sådana fel. Det är emellertid rimligt att betrakta de procenttal som baseras på dessa frågor som minimiskattningar, vilket i sig självt kan ge en värdefull information. Denna typ av validitetsbrister bör vara mest vanlig i grupper som har stora aspirationer och stora illegala möjligheter. Detta skulle i så fall också bidra till att de samband som modellen förutsäger i praktiken utfaller svagare än väntat.

Bedömingen av allmänhetens skattemoral är helt baserad på respondenternas egna uppgifter vid intervjutillfället. De har svarat på frågor om sina attityder till skattebrott och själva fått uppge om de falskdeklarerat eller ej. Undersökningsresultaten visar en sviktande skattemoral inom vida skikt av befolkningen. Två frågor ställdes till respondenterna för att kartlägga om de någon gång hade tagit upp för höga avdrag resp undanhållit extrainkomster. Minst en av dessa frågor besvarades jakande av hela 28,0 procent respondenterna (se tabell 8.7). Om man räknar upp dessa siffror till hela befolkningen får man fram att minst 1,4 miljoner skattepliktiga någon gång har begått ett skattebrott. Vilken art och vilka belopp det varit frågan om i de enskilda fallen ger undersökningen icke närmare uppgifter om. Ofta torde det emellertid röra sig om bagatellbrott och vara frågan om små belopp. Intervjusvaren visar också att skattebrotten inte längre är en företeelse som endast förekommer i vissa bestämda, välavgränsade grupper, som antingen drabbas hårdare av skattetrycket eller som har tillgång till metoder för skatteflykt. De förekommer mer eller mindre allmänt i de flesta samhällsskikt. Undersökningen visar visserligen de tendenser till skillnader som förutsätts av modellen, men skillnaderna är oväntat små. Andelen bland egna företagare, som

i huvudsak utgörs av småföretagare, t ex jordbrukare, butiksägare, tandläkare, är 37,1 procent, men bland lönetagarna inte mindre än 27,9 procent (se tabell 8.19). Det finns dessutom inte heller några större skillnader mellan grupper med olika skolutbildning. När det gäller attityderna föreligger också relativt små skillnader mellan grupperna. Det finns emellertid en tendens till en utbredd förståelse för skattebrott hos personer med lägre skolutbildning och små kunskaper om deklarationsförfarandet, som dock inte motsvaras av genomförd falskdeklaration i motsvarande utsträckning. Här kan man möjligen se ett latent underlag för skattebrott, som av olika skäl, t ex solidaritet eller brist på tillfälle, ännu inte har tagit steget fullt ut. Det har t ex visat sig att de LO-anslutna visserligen oftare är positiva till skattebrott än de TCO/SACO-anslutna, men falskdeklarerar något mindre ofta (se tabell 8.20–21).

En viktig fråga är hur stor betydelse man bör tillmäta alltför högt ställda anspråk på utbytet av skattebetalarrollen, dvs nyttigheter i proportion till skattetrycket – relativt till den andra huvudfaktorn, nämligen tillgång till illegala medel att förbättra detta utbyte. Kapitel 6 har visat att missnöje är mycket vanligt i alla samhällsklasser och grupper som särredovisas. Skillnaderna mellan företagare, LO-anslutna, TCO/SACO-anslutna, låginkomsttagare och höginkomsttagare osv går visserligen i stort sett i den riktning som var väntad, men är överraskande små. Påståendet "rätt stor del av våra skatter går till meningslösa ändamål" får t ex stöd av 69,0 procent av företagarna, 57,1 procent av de LO-anslutna, 36,0 procent av de TCO/SACO-anslutna, 56,7 procent av dem som haft en årsinkomst på högst 20 000 kronor och 51,0 procent av dem som låg över 40 000 kronor. Orsakerna bakom detta utbredda missnöje är säkert flera. En av dem är antagligen det höga skattetrycket. En annan orsak står säkert att finna i bristande kunskaper om de nyttigheter som ges i utbyte för skatterna. Resultaten i kapitel 6 tyder på att de som har lägre skolutbildning oftare anser att "skatterna går till meningslösa ändamål", eller anser att "regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer". Märkligt nog är denna inställning också betydligt vanligare bland grupper som politiskt brukar stå nära regeringen. I det sistnämnda påståendet instämmer hela 48,0 procent av de LO-anslutna medan endast 33,6 procent av de TCO/SACO-anslutna gör det. Av de LO-anslutna anser dessutom 57,1 procent att "rätt stor del av våra skatter går till meningslösa ändamål", bland de TCO/SACO-anslutna är det endast 32,3 procent. Dessa resultat torde kunna härledas till skillnader i möjligheterna att orientera sig i samhällsfrågorna, och då speciellt skatte- och förmånssidorna. De TCO/SACO-anslutna har genom sin utbildning, sina arbetsuppgifter osv helt enkelt bättre resurser att göra den bedömning av de nyttigheter våra skatter ger oss, som är nödvändig för en positiv inställning i dessa frågor. Resultaten i kapitel 6 visar också att missnöjet hos de LO-anslutna blir mindre markant då man håller skolutbildningen och andra indikatorer på kunskaper konstanta.

Det finns en annan kompletterande förklaring till det utbredda missnöjet hos allmänheten. De flesta deklaranterna torde vara medvetna om att skattemyndigheterna idag har små möjligheter att genomföra en effektiv kontroll av självdeklarationerna. Man vet att upptäcksrisken är liten för stora grupper. De undandragna skatterna har kommit upp i en sådan storleksordning, att det numera har blivit en viktig politisk fråga att av rättviseskäl förbättra kontrollsystemet. Ju vanligare skattebrotten blir, och då i synnerhet de grova brotten, desto lättare kan allmänheten observera, hur den av riksdagen bestämda fördelningen av skattetrycket har satts ur spel. Man kan observera hur personer med små deklarerade inkomster lever på en orimligt hög levnadsstandard, och man kommer själv i kontakt med personer som beskriver metoder för skattebrott. För dem som hittills varit nöjda med det stipulerade utbytet, medför detta en konfrontation med kriterier för varierande utbyte som inte kan accepteras. Man reser krav på kompensation. Den mera primära skattebrottsligheten leder där-

med till upplevelsen av relativ deprivation hos de ärliga deklaranterna. När nu myndigheterna inte kan vidta åtgärder för att återställa en rättvis fördelning av skattebörden återstår inte annat än att själv tillgripa falskdeklaration. Denna sekundära brottslighet som därmed uppkommer finner vi hos de grupper som egentligen borde vara relativt sett mera nöjda med den officiella skattepolitiken. Den blir vanlig hos löntagare, även LO-anslutna, låginkomsttagare och andra grupper som egentligen inte har särskilt goda möjligheter att falskdeklarera framgångsrikt. Undersökningsresultaten understryker vidare den stora betydelsen av tillgången till illegala medel. I kapitel 9 redovisades tendensen att de som hade stora illegala möjligheter i det närmaste hade lika stor brottsfrekvens oavsett anspråksnivå. Anspråken tycks spela en större roll när tillgången till illegala medel är liten. De olika måtten på tillgång till illegala medel är också bättre prediktorer för deklarationsbeteendet.

10.3.2 Framtidsutsikterna

Den tolkning som i föregående avsnitt har getts undersökningsresultaten har infört ett dynamiskt perspektiv. Skattemoralen har setts som effekten av en utveckling från en situation med låg brottsfrekvens till ett tillstånd av anomi, där avvikelserna blivit så vanliga att normerna av rättviseskäl inte kan upprätthållas ens inom den del av befolkningen som är relativt nöjd med den officiella finans- och skattepolitiken. Resultaten från föreliggande undersökning kan självfallet endast utgöra ett begränsat underlag för en bedömning av framtidsperspektiven. Referenspunkter i tidigare undersökningar är nämligen inte tillgängliga, och det är därför inte möjligt att uttala sig om det har skett en förändring på senare år. Skattemyndigheterna har emellertid då och då varnat för en ökning av skattebrottsligheten, vilket ju är en av orsakerna bakom tillsättningen av skattestrafflagutredningen. Det ligger emellertid nära till hands att räkna med en ytterligare ökning av den sekundära skattebrottsligheten, eftersom det kompensationstänkande som alltmera bör breda ut sig är en viktig förutsättning för denna typ av avvikelser. Till detta kommer att det nya skattesystemets större marginalskatteeffekter kommer att göra skattefusk än mera lönande i framtiden.

Det kan vara intressant i detta sammanhang att titta närmare på åldersskillnader, eftersom de eventuellt kan säga oss något om effekten av generationsväxlingen. De yngre tycks i regel vara något mindre ofta missnöjda med de nyttigheter som erbjuds. Däremot uppger de betydligt ofta skattebrott än de äldre. I tjugoårsåldern är andelen 38,8 procent, för att i sextioårsåldern sjunka till 16,5 procent. Skillnaden är så markant att den inte kan ha orsakats av slumpen. Vad den kan betyda i ett framtidsperspektiv är emellertid svårare att bedöma. En tolkning är att den sviktande skattemoralen vid den sekundära brottsligheten de facto har slagit igenom mest i de yngre åldrarna, eftersom de yngre ännu är mindre bundna av sociala normer som följer med karriär, senioritet, etc. I så fall är en försämring av skattemoralen att vänta. En annan tolkning är att anspråken är störst i yngre åldrar när inkomsterna är mindre, stora investeringar nödvändiga och karriärstegen brantast. I det senare fallet torde åldersskillnaderna inte bidra till ett negativt framtidsperspektiv. Det är slutligen inte helt uteslutet att skillnaderna delvis genereras av validitetsbrister. Det skulle inträffa om yngre skulle ha varit mera uppriktiga i sina intervjusvar än äldre.

10.3.3 Åtgärder

Ett av undersökningens syften var att kartlägga de orsaksförhållanden som ligger bakom förekomsten av skattebrott, för att sedan ta denna kartläggning som utgångspunkt för en diskussion av möjligheterna att förbättra skattemoralen. Skattebrottsligheten kan generellt sett minskas genom att angripa de kriminogena faktorerna. Man måste då tänka på att det föreligger ett motsatsförhållande mellan en individ- resp samhällsinriktad ansats. Juridiken arbetar inom de ramar som sätts av lagstiftningen. De bakomliggan-

de intentionerna är givna, och efter dessa utformas normerna och påföljdssystemet. En sådan ansats kan lätt bli ensidigt individinriktad: dess målsättning är att anpassa individen efter miljön – en given samhällsstruktur, förhärskande politiska värderingar etc. En mera sociologiskt betonad ansats är att ta hänsyn till dessa strukturella faktorer, och studera om och hur variationer i dem kan påverka beteendet. Målet är därmed inte lägre att ensidigt anpassa individerna utan även att anpassa miljön – samhället efter individerna.

Med modellen i kapitel 1 som utgångspunkt skulle dessa två typer av åtgärder vara aktuella:

1 att initiera förändringar som medför att aspirationsnivån inte överstiger det stipulerade utbytet

2 att minska de illegala möjligheterna.

En balansering av aspirationer mot det utbyte som legalt kan erhållas, kan ske dels genom att söka förändra individernas aspirationer, dels genom att göra förändringar i skattesystemet. Valet mellan dessa båda metoder är till en del en politisk fråga. Att motsättningar mellan grupper vad gäller skälen för varierande utbyte även kommer att finnas inom en överskådlig framtid behöver inte ifrågasättas. Den grupp som för tillfället kommer att vara den politiskt förhärskande kommer att sätta sin prägel på skattesystemet, och andra grupper kommer att vara missnöjda med sin situation. Att ändra på skattesystemet för att tillgodose deras intressen, t ex genom att sänka marginalskatterna eller förmögenhetsskatterna är knappast ett rationellt förslag, eftersom det skapar nya problem genom att andra grupper utsätts för relativ deprivation. Det skattesystem vi har är emellertid en kompromiss. Man har nämligen med utgångspunkt från de egna grundvärdena sökt skapa ett skattesystem som inte sätter skattemoralen på alltför hårda prov och undviker andra negativa effekter. En alltför låg skattemoral sätter nämligen ett skattesystem ur funktion. Som ett andra alternativ borde man försöka få de missnöjda att acceptera skattesystemet. Det sker genom att angripa den rättviseideologi dessa företräder, dvs de skillnader i skattebörda, förmåner och utbyte man anser lämpliga och de skäl för detta man åberopar (i Homans terminologi *investments*) I detta ljus kan t ex man se den nu så aktuella jämlikhetsdebatten. Avvägningen mellan de båda sätten att söka bringa aspirationer i samklang med det utbyte man erbjuder är en politiskt fråga som vi inte går närmare in på här. Det finns däremot en annan aspekt på denna problematik, där bedömningen inte har utpräglat politisk karaktär. Det har sagts att kunskaper i snäv och vidare mening är relevanta för aspirationerna. En viktig förutsättning för att kunna acceptera skattesystemet är att skattebetalarna är medvetna om de förmåner som följer av skatterna. Ju sämre staten lyckas göra PR för sin "vara" desto flera kommer att vara missnöjda med sitt utbyte. Det är idag svårt att göra sig en uppfattning om de målvärden, förmåner av olika slag, som staten tillgodoser. Det ligger i sakens natur att kriterier för en värdering ofta saknas. Domstolarnas arbete, priskontroll, varuupplysning, försvar osv tas också ofta som självklara nyttigheter, och man reflekterar inte över vad de kostar. Skatterna observeras däremot på ett dramatiskt sätt. Man kan lätt konstatera och värdera hur mycket man betalar i skatt när man fått skattsedeln, hur mycket av den senaste löneökningen som beskattas osv. Belastningsvärdena tillåts därför dominera över målvärdena i det informationsflöde som kommer allmänheten till del.

Alla åtgärder som leder till att åskådliggöra de nyttigheter som skatterna går till kommer därför att påverka individernas aspirationer, och därmed även deras skattemoral. Sådana åtgärder kan dels vidtas genom förändringar av skattesystemet, dels genom att under bibehållande av detta söka påverka skattebetalarna. Den första ansatsen skulle innebära att man skapar motivation genom att på ett bättre sätt knyta skatterna till de nyttigheter de är avsedda för. Ett exempel på sådana åtgärder är att låta bilism bära sina egna kostnader och låta bilskattemedel en-

bart gå till nyttigheter som skattebetalaren i sin roll som bilägare är betjänt av, t ex vägbyggen, trafikforskning, trafikövervakning, miljövård med anknytning till bilism osv. Att ta av bilskattemedel till andra angivna ändamål eller låta dem försvinna i den allmänna statskassan är ett psykologiskt misstag. Ett annat exempel är bensinskatten för fritidsbåtar. En anpassning till de kostnader fritidsbåtarna ger stat och kommun skulle vara önskvärd ur psykologisk synpunkt. De kritiska synpunkter som här har anförts gäller en rad av de punktskatter som för närvarande finns. Även mervärdesskatten kan nämnas i detta sammanhang, även om andra skäl ev kan anses väga tyngre för dess existensberättigande. Nu lär man inte kunna komma ifrån att inte alla skatter, i synnerhet den allmänna inkomstskatten, på detta sätt genom att vidta ingrepp i skattesystemet kan associeras med aktuella nyttigheter. Det relevanta är emellertid att man inom ramen för det utbyte som stipuleras bör kunna motarbeta alltför höga aspirationer hos allmänheten på detta sätt.

Vid sidan av sådana ingrepp är det angeläget att även påverka skattebetalarna genom att föra ut mera information om de nyttigheter skatterna går till. Det gäller bl a att vända sig till olika grupper på olika sätt, och anpassa informationen efter resp skatteformer och de nyttigheter som är mest aktuella. Låginkomsttagare, småföretagare, bilägare, egnahemsägare, hemmakvinnor, ogifta osv har ofta helt skilda intressen och problem. Informationen skulle därför avse olika nyttigheter för olika grupper, och även presentera dessa på skilda sätt. I nuläget sker sådan information huvudsakligen i massmedia, pressen och etermedierna. En samlad och i någon mening objektiv bild av de nyttigheter som tillhandahålls är svår att få. Den enda samlade bilden av de nyttigheter som betalas med skatterna, som når en större spridning, är finansministerns årliga presentation av statsbudgeten. Massmedia ger istället en rad detaljuppgifter, och nyhetsvärdet gör att man ofta överdimensionerar missförhållanden av olika slag. Samhällskritiken överväger därför av naturliga skäl, men även skandalreportage om slöseri inom socialvården, med försvarsmedel, med u-landshjälp osv bildar en tung post i informationsflödet. Dessutom rör det sig här om politiskt stoff, som givetvis kan tolkas på olika sätt beroende på tidningarnas politiska färg.

Utbudet av information om skatter och de nyttigheter dessa går till är av betydelse för individernas aspirationer. Frånvaron av sådan lättfattlig information och en slagsida åt information av företrädesvis negativ karaktär kan därför sätta sin prägel på skattemoralen. I den situation som nu råder är det särskilt svårt att påverka personer som inte har resurser att trots detta göra sig en uppfattning om de nyttigheter som erbjuds. De som läser mindre, har lägre skolutbildning, kontakter med andra osv, kommer särskilt ofta att uppleva meningslöshet i rollen som skattebetalare. De upplever ett skattetryck, för vilket det inte ges någon motivering. Undersökningsresultaten visar bl a att de som har låg skolutbildning har en tendens att oftare vara negativa till målvärden. Det är anmärkningsvärt att 57,1 procent av de LO-anslutna anser att "rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål", medan endast 30,3 procent av de SACO-anslutna gör det. 48,0 procent av de LO-anslutna tycker dessutom att "regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer", medan endast 31,4 procent av de SACO-anslutna anser det (se tabell 6.11). Dessa resultat visar att det först och främst är regeringens eget väljarunderlag som har fått en onödigt negativ inställning till följd av bristerna i informationsspridningen rörande de nyttigheter man ger i utbyte. Resultaten i kapitel 8 visar också att även dessa grupper har en ganska hög frekvens skattebrott, även om den är ovanligt liten med hänsyn till aspirationerna.

Skattesystemet representerar regeringens ställningstagande till de olika rättvisekriterierna som kan anföras som skäl för ett bättre eller sämre utbyte. Missnöje med det stipulerade utbytet behöver inte enbart uppstå därför att man är missnöjd med detta ställningstagande utan kan även göra det därför

att skattesystemet i praktiken inte fungerar på det sätt som var tänkt. När falskdeklaration blir vanlig, andra vägar är öppna för legal skatteflykt, och de undandragna beloppen blir alltför stora, rubbas förtroendet för den aktuella skattepolitiken. Skattefusk innebär en omfördelning av bördorna efter principer som inte kommer att accepteras som rättvisa av dem som ärligt betalar sin skatt. Därför kommer missnöje med det egna utbytet att bli allt vanligare även bland dessa grupper, när skattefusk av olika slag blir vanligare. Därmed sprids motiv för skattefusk även till dem som egentligen är nöjda med den officiella skattepolitiken – den som förs på papperet. Att vidta åtgärder för att minska skatteflykt – både legal och illegal – är därför en nödvändig förutsättning för att förbättra skattemoralen. Även här kan åtgärderna dels rikta sig mot förändringar i miljöfaktorerna, dels genom att påverka individerna direkt. Den viktigaste åtgärden överhuvudtaget torde vara att söka eliminera tillgången till illegala medel. I första hand är det då fråga om att skärpa deklarationskontrollen. Möjligheterna i detta avseende förefaller dock vara relativt begränsade. Man kommer i första hand åt sådana falskdeklaranter som relativt sett har sämre illegala möjligheter. Därmed kan man eventuellt stävja den sekundära brottslighet, som uppkommer som en reaktion mot skattemoralens upplösning hos de ursprungliga falskdeklaranterna. Andra åtgärder vore att inskränka deklarationsplikten på olika punkter eller avveckla den helt för olika grupper.

Åtgärder som syftar till en ökning av upptäcktsrisken har i nuvarande läge ett begränsat värde, om de inte kan kompletteras av ett effektivt påföljdssystem. Skattestrafflagsutredningens förslag om en reform av påföljdssystemet är ett steg i den riktningen. När det gäller den svårare brottsligheten föreslås en skärpning av straffskalorna till maximalt sex års fängelse. Därmed torde man i första hand rikta sig mot den mera primära skattebrottsligheten. Samtidigt har man även skärpt samhällets reaktion beträffande bagatellbrottsligheten, i första hand då den sekundära brottsligheten som förekommer hos vanliga löntagare. Man har haft klart för sig att denna bagatellbrottslighet, som avser mindre belopp och begås mera av oförstånd än uppsåt, är relativt omfattande. Deklarationsundersökningen, som redovisas i utredningens betänkande, visade att antalet deklarationer med ändringar till statens fördel på grund av objektivt oriktiga uppgifter uppskattades till ca 370.000, av vilka givetvis en del inte skulle fallit under skattestrafflagen. Storleksordningen förefaller dock inte osannolik med hänsyn till intervjusvaren i denna undersökning. Att pröva denna typ av brottslighet inför domstol har av praktiska skäl inte varit möjligt. Antalet avkunnade domar i skattebrottmål har också varit tämligen litet: 1965 dömdes endast ca 3 400 personer. Den effekt som dessa domar kan ha haft är säkert liten och enbart allmänpreventiv. Det skatte- eller avgiftstillägg som utredningen föreslagit innebär en avkriminalisering av bagatellbrottsligheten, eftersom man markerar samhällets reaktion genom ett administrativt fastställt skattetillägg i stället för ett domstolsförfarande. Fördelen med detta system är att betydligt flera kommer att kunna nås av samhällets reaktion, vilket kan ha en viss individualpreventiv effekt, samt även en allmänpreventiv på den sekundära brottsligheten. Huruvida negativa effekter av ett sådant administrativt system kan uppstå återstår att se. Det finns nämligen en risk att allmänheten uppfattar det nya förfarandet som en samhällets kapitulation inför en omöjlig situation. Reformen kommer då att uppmärksammas av många, man kommer att lära sig skattemyndigheternas praxis vid bedömningen, att observera de tämligen låga tilläggen, samt anpassa sig därefter. Denna risk är större ju större den sekundära brottsligheten är. En viss nackdel är att man med införandet av det administrativa skattetillägget även för dem som är medvetna om sitt övertramp har tagit bort den samhällsreaktion som tydligen avskräckt mest, nämligen polisutredningen och domstolsförfarandet. De böter som idag utdöms torde ha en föga avskräckande innebörd (se tabell 5.10).

En annan typ av åtgärder skulle innebära att man söker påverka individens uppfattning om de egna illegala möjligheterna. Detta kan eventuellt även ske även om upptäcktsrisken inte reellt kan ökas, eller samhällsreaktionerna skärps. Då och då har man i deklarationstider annonserat i pressen om vad som händer skattebrottslingen. Tidningsreportage är också vanliga.

Vid sidan av dessa samhällsreaktioner är det normativa trycket som staten kan utöva, och möjligheten att engagera allmänheten i detta sammanhang betydelsefull. En väsentlig åtgärd vore att åskådliggöra skattebrottslighetens effekter på de ärliga deklaranternas skattetryck och söka redogöra för vilka skatteökningar som blivit följden. Detta skulle kunna bidra till att allmänheten oftare skulle avstå från att acceptera andras falskdeklaration och ge stöd genom sin passivitet.

Summary

Chapter 1. Background and frame of reference

This is an empirical study of income-tax compliance. The approach to the subject is sociological, and the purpose was twofold. The first was to study the functioning of the swedish system of self-reporting to the fiscal authorities informations on which taxation is grounded (tax-returns). Every citizen with an income of at least 2.400 skr is obliged to report his income once a year in february on special forms. The rules for this work and forms themselves have been regarded as highly complicated. The purpose was to study whether the pre-requisite conditions for an adequate fulfillment of the tasks were existent. The method was to study the use of channels of informations, actual knowledge about rules for answering the forms and the use of personal aid in this job.

The second and major purpose was to analize the causes of deviant behaviour and attitudes in connection with the taxpayer role. The model builds on the theoretical works of Merton (1957), Cloward (1959) and Homans (1961). The determinants in the model are three groups of variables. The first describes the exchange rate of the interaction between tax-payer and state. The second are indicators of differential access to illegimate means. The third group describes the social orientation as indicated by knowledge, experiences, and presumed ideological beliefs. As intervening variables are used the actual aspirations on the taxpayer role, and the actual beliefs about personal opportunities to use illegitimate means.

Testing the model poses a major dilemma. Data were collected in a survey which created problems in interpreting the results, since changes in the intervening variables functional for the chosen behaviour cannot be excluded. The general tendency of this problem was supposed to blur correlations. In spite of this the results have a descriptive interest.

Chapter 2. Technical description

The chapter gives a description of the methods of data collection, the theoretical and practical implications of the sampling plan and methods for estimation and dataprocessing. The sample is stratified with respect to occupational status. 1623 persons liabel to taxation were visited and interviewed. The non-response rate was 9,6 percent. The fieldwork as well as the dataprocessing was accomplished by the Survey Research Institute of the Central Bureau of Statistics.

Chapter 3. The validity of the findings

In this chapter some methodological aspects are treated. A general model of error in surveys is described and taken as a frame for considerations of special errors in this study. The main problem naturally poses the measure-

ment of actual behaviour as with regard to running aways from taxes. Data was solely elected by survey and therefore the results might be influenced by respondent errors. The relatively high percentage deviant behaviour reported and the consistence between hypotheses and results seem to support the conclusion that the validity can be regarded as acceptable.

Chapter 4. Information, knowledge and the self-reporting of data for the basis of taxation

Chapter 4 treats the effects caused by the swedish system of self-reporting the information to the tax-authorities which is the nessecary ground for taxation. Criticism has been raised that the rules and forms for this job are far too complicated. Survey data were collected in order to describe how the respondents use different channels of information describing the rules involved, which level of knowledge this leads to, and finally wether they use personal or other aid when filling in *the forms.*

The results can be summed up as follows. Approximately 50 percent of the sample reported to read the annually appendixes in the daily newspapers, 44,1 percent the official booklet distributed by the fiscal authorities, while 28,5 percent reported reading booklets constructed by bancs. The level of knowledge about rules has been measured by three tests. As a rule about 70–90 percent have given the correct answers to the different items of these tests. Nevertheless they reveal lacks of knowledge in several aspects. For example only 33,9 percent knew that annuities for car loans are allowed abatements. Attitude questions seem to reveal vast displeasure with the self reporting system. As an effect of the high demands put on the tax-payers approximately two third have to seek personal assistence every year. 18,1 percent go to the service of private offices, 15,6 percent get help by their husbands/wives and 15,0 percent by other relatives.

One negative effect of a highly complicated system for selfreporting the data for the grounds of taxation is that it puts individuals with lower capacity to absorb the information on the rules for this job in a relatively worse position. They more often need personal assistence and have to pay for it, they risk paying too high taxes because of missunderstanding of the rules and they suffer a higher risk of getting sentenced for these mistakes unless courts accept differences in opportunities to adjust to the rules. The data show that exposure to information variates with education. Higher educated people read the booklets available more often, which may be regarded as a joint effect of the readability of the booklets and the actual need for knowledge (higher educated people generally have to leave more complicated tax-returns and therefore need more knowledge). By this follows that the tests for knowledge about the rules variate with education. Those informed furthermore have a more positive attitude to the demands of the system. Lower educated people more often need help, as well as those not exposed to information and those having knowledge about rules.

Chapter 5. Determinants

Chapter 5 presents the independent variables which are used in the model as explanations for the variation in the intervening variables, the actual aspiration towards the tax-payer role and the actual beliefs about personal opportunities to use illegitimate means, which were supposed to act on the actual behaviour. Indicators were presented with marginals and index-constructions, as well as correlations between indicators. Four groups of determinants have been used. The first group describes the actual exchange of the tax-payer role and at the same time the actual dependence on good exchange. The indicators describe income, standard of living,

being in debt, and attitudes to present and future economic status.

The second group describes differentials in access to illegitimate means. Businessmen, people working over-time and those in contact with people who practice running away form taxes are supposed to have better opportunities.

The third group of determinants describes the social orientation. It covers trade-union membership, education, knowledge about the system for self-reporting data to the tax-authorities as described in chapter 4, activity in unions, societies, clubs etc, and social control.

A fourth group consists of the usual background variables sex, age, marital status and residence.

Chapter 6. Aspirations

Chapter 6 deals with one of the intervening variable attitudes towards the stipulated exchange rate of the taxpayer role. The indicators utilized are mainly simple attitude statements which could be either denied or accepted according to a four-step scale. They intend to measure the public opinion on how the tax-payers money is used, taxation policy, distribution of burden of taxes and the attitudes to the going rate of exchange. The hypotheses build on the theoretical thoughts of Homans (1961). The level of aspiration and the feeling of relative deprivation, which is of main interest, is regarded as a function of the actual exchange rate as can be deducted from the existing taxation policy, the actual dependence on the stipulated exchange and social orientation. Indirectly even acess to illegitimate means affects aspirations since people in this position are expected to raise their claims.

The main results are as follows. High income means slightly higher aspirations, for example a larger percentage dissatisfied with progressive taxation. So does being disappointed with present and expected future economic status. Self-employed and people in contact with the criminal subculture also express higher aspirations. Furthermore there is a tendency that knowledge seems to be of importance. Lower educated people generally more often have positive attitudes. An unexpected result was that working-men (members of LO) as compared with clerks (members of TCO or SACO) were more often critical. This seems mainly to be an effect of education and knowledge in a wide range, since this tendency is much smaller when these factors are held constant in multivariate analysis.

Chapter 7. Opportunities

Chapter 7 presents the opinion on opportunities by either legitimate or illegitimate means to improve the exchange rate. The hypotheses are linked to those in chapter 6 since the connection between the two intervening variables is regarded as functional. Those having a higher level of aspiration were motivated to keep informed with illegitimate means and therefore were expected to become positive to illegitimate opportunities but exposed to alienation from legitimate means. Data confirmed these expectations on the whole. Those having higher income, being indebted, regarding their present and future economic status as deteriorated were expected to be alienated from legal means more often, but judged their illegal opportunities more favorable.

Those actually having access to illegitimate means more often showed a negative attitude to legal opportunities to improve the exchange rate. This tendency was apparent in the self-employed group. On the other hand self-employed, those working overtime and those having contact with people practicing running away from taxes more often admitted themselves to have illegal opportunities.

Working-men (members of LO) seem to be alienated from legal opportunities more often than clerks, which was unexpected. Clerks also reported themselves having better

illegal opportunitites, which on the other hand was predicted. The data furthermore show that different variables indicating knowledge correlate with being positive to both legitimate and illegitimate opportunities.

Chapter 8. Preferences

Chapter 8 presents attitudes and behaviour as adaption to the tax-payer role. Indicators of attitudes measure the peoples conception of the effects of running away from taxes and of the deviants, views on different motives for deviant behaviour, and on the legal consequences and the fiscal authorities. The indicators of behaviour measure actual behaviour when filling in the forms of the fiscal authorities, political affiliations and interest in overtime work as an indicator for adaption to the marginal burden of taxes.

The data show a better agreement with the hypotheses than the data in previous chapters. Approximately 28 percent of the sample, which is summing up to 1,4 million people a year reported deviant behaviour. Married men whose wives had no income of their own, and people in debt more often reported tax-defaulting. Business-men, people working over-time, and people in contact with the deviant subculture were all regarded to have better access to illegitimate means and therefore use them more often. The data confirmed these hypotheses. 37,1 percent of all business-men reported themselves having used illegitimate means as compared to 27,9 percent of the employed. According to analysis of regression, where a large number of variables could be held constant the difference was still larger: 19,5 percent.

A striking result was the negative attitudes to the use of illegal means reported by the higher educated, those having better knowledge on the fiscal system, those active in clubs and organisations, and people with public employments. On the other hand those with higher education more often reported deviant behaviour, as a sign that education means eccess to illegitimate means.

Solidarity with the fiscal system was more uncommon on the attitude level in the working-class (members of LO). On the other hand they more seldom deviated in open behaviour. The regression analysis revealed that members of LO had reported deviant behaviour by 20,1 percent less than the rest of the sample.

The background variables showed some interesting results which originally were not predicted by the model. The percentage of men reporting running away from taxes was 32,3 as compared to 21,7 of the women. This trend was interpreted as an effect of the more agressive sex role of men. Another interesting finding was that the rate of deviant behaviour increases strikingly with age.

Chapter 9. Aspirations opportunities and tax-defaulting

Chapter 9 couples together the indicators treated in chapter 6–8. An attempt has been made to compare the relative effect of aspirations and opportunities on tax-defaulting. The general problem of the survey approach complicates the analysis. Indicators of the intervening variables cannot be regarded as valid enough since the choice of behaviour itself has influence on the intervening variables. This functional relation means changes in the intervening variables afterwards which may affect the validity of these variables. As substitute indicators the determinants described in chapter 5 have been used, since these are supposed to be relatively free from this type of functional influence.

The data seem to reveal that access to illegal means is of greater importance than high aspirations. But likewise those who were supposed to be relatively satisfied with their exchange rate had a high percentage of deviant behaviour. These results have been interpreted as follows. The existing fiscal system leaves illegal opportunities to a larger

number of persons. The primary deviations thus encouraged are followed by a secondary type of deviant behaviour, which can be regarded as a reaction to the prevailing situation. When the taxation amount disappearing due to tax-defaulting gets to high, and the number of tax-defaulters increases this means spreading of knowledge on illegal means and the claim for compensation.

The chapter is concluded by a description of patterns of adaption. A schema is constructed by combining the respondents orientation towards goals and norms, and his open behaviour. The classification leads to the following typology:

1) conform internalization
2) conform identification
3) conform compliance
4) deviant compliance
5) deviant identification
6) deviant internalization

This typology builds on the definitions of the terms by Kelman (1961) and is an adaption to the distinction between deviant and conform behaviour. The six types can in certain aspects be seen as steps on a scale of the anchorage of the actual behaviour in the individuals evaluations.

Chapter 10. Conclusion

In chapter 10 the implication of the data reported are added up. The first part of the chapter treats the self-reporting system used in collecting from the tax-liables the data on which the distribution of taxes is grounded. The second part deals with the causes of deviant behaviour – running away from taxes. Both parts are completed with recommendations.

As has been shown in chapter 4, the self-reporting system creates a situation which for many people could be described as a very negative experience. The rules and forms are so complicated that filling in the data generally is a purely mechanical task without deeper understanding of purpose and meaning.

This alienative event once a year has imprinted a negative attitude to the system as indicated by the data, and presumably also the view on tax-defaulting and society at large. Furthermore the data show that the system leaves the field open for frequent mistakes. 37 percent of all income-tax returns were corrected by the fiscal authorities, and of these 38 percent in favour of the tax-payer and 62 percent in favour of the state. Behind these cases stands an apparently large number of further cases which have not been discovered by the authorities. The situation is dissatisfying from the view of the conficence in the law, since the system apparently take it for granted that the tax-payers are in the position to leave adequate income-tax returns. The system creates furthermore social inequality since knowledge is a necessary presumption for paying not too high taxes. Lack of knowledge means lack of opportunity to use to rules to one's own favour.

It was recommend to simplify the rules and forms, if possible collect data otherwise, and eventually change the fiscal system. Furthermore the information material can be improved and adapted to its audiences.

The data reported seem on the whole to support the hypotheses generated by the model. On the other hand the differences found between groups are surprisingly small. This may to a certain extent be due to methodological shortcomings – the survey approach complicates causal inferences. Furthermore the risk of respondent errors is apparant.

The data show that tax-defaulting is quite common in all social groups. There are differences but they are smaller than expected. The main results have been reported in the summaries of chapters 6–8.

Recommendations are discussed with lead of the model and results gained in the survey. The proceedings possible are to change the relation between aspirations and the actual exchange rate and/or to reduce the illegal opportunities. This can be done by manipulating the individual and/or the environ-

mental factors. The following steps were recommended:

1) Attack on the attitudes on investments which are held as legitimate reasons for a better exchange.

2) A broader adaption of the fiscal system to the value system of the different subgroups of the population in order to avoid challenging elements of the system.

3) Improvement of the information on the fiscal system and the utilities of taxation money since knowledge seems to create a more positive attitude to the collection of taxes.

4) Improvement of the controlling system of the fiscal authorities.

5) Changing of the fiscal systems if an effective control cannot be maintained.

6) Information on the controlling system by describing cases when it proved to be effective in order to manipulate the individuals thrust in the system.

7) Visualization of the effects of tax-defaulting on other peoples burden of taxes.

Litteraturförteckning

Abelson, Robert — Modes of resolutions of belief dilemmas.
I Problems in social psychology, New York, 1966

Abrahamsson, Bengt — George Kaspar Homans teoretiska system.
Sociologisk forskning, 1968,4

Allardt, Erik — Samhällsstruktur och sociala spänningar.
Almqvist & Wiksell, 1965

Aubert, Vilhelm — Likhet og rett.
Oslo, 1964

Aubert, Vilhelm — Rettssosiologi.
Oslo, 1968

Andersson, Bo — Teoretiska synpunkter på rättvisa och jämlikhet.
Sociologisk forskning, 1969,1

Berglind, Hans — Valet mellan hem och yrke.
En sociologisk analys av en valsituation med tillämpning på gifta sjuksköterskor.
Stockholm, 1968

Blalock, Hubert — Social Statistics.
New York, 1960

Blalock, Hubert — Causal inferences in nonexperimental research,
Chapel Hill, 1964

Blalock, Hubert — Multiple Indicators and the Causal Approach to Measurement Error.
American Journal of Sociology, 1969,75,2

Blalock, H.M. — Theory building and the statistical concept of interaction.
American Sociological Review, 1965,3

Boalt, G.
Eriksson, R.
Jonsson, E.
Att undersöka beteende.
Stockholm, 1968

Break, G.F.
Income Tax and Incentives to Work.
An Empirical Study.
American Economic Review, Sept 1957

Brehm, J.W.
Cohen, A.R.
Exploration in cognitive dissonance.
New York, 1962

Brown, R.
Social psychology.
New York, 1965

Chapanis, N.P.
Chapanis, A.
Cognitive dissonance: Five years later.
Psychological Bulletin 61, 1964,1

Cloward, Richard A.
Illegitimate means, anomia, and deviant behavior.
American Sociological Rewiev, 1959,24,2

Cloward, Richard A.
Ohlin, Lloyd, E.
Delinquency and opportunity.
New York, 1960

Costner, Herbert
Theory, Deduction, and Rules of Correspondence
American Journal of Sociology, 1969,75,2

Couch, A.
Keniston, K.
Yeasayers and Naysayers: Agreeing Response
Set as a Personality Variable.
Journal of Abnormal and Social Psychology, 1960,60

Curtis, Richard
Jackson, Elton
Multiple Indicators in Survey Research.
American Journal of Sociology, 1962,68,2

Dahlström, Edmund
Intervju- och enkätteknik.
Stockholm, 1960

Davis, F. James
Society and the law.
Free Press, 1962

Davis, J.A.
A Formal Interpretation of the Theory of Relative Deprivation.
Sociometry, 1959,22

Dixon, W.J.
Massey Jr, F.J.
Introduction to statistical analysis.
Mc-Graw-Hill, 1957

Draper, N.R.
Smith, H.
Applied Regression Analysis.
New York, 1966

Dubin, Robert — Deviant behavior and social structure: continuities in social theory.
American Sociological Review, 1959,24,2

Evan, William M. — Law and Sociology.
New York, 1962

Festinger, L. — A Theory of Social Comparison Processes.
Human Relations, 1954,7

Fishbein, Martin — Attitude and Prediction of Behavior.
I Readings in Attitude Theory and Measurement.
New York, 1967

Graumann, Carl-Friedrich
Frölich, Werner — Ansätze zu einer psychologischen Analyse des sogenannten Steuerwiderstandes.
Finanzarchiv, Tübingen, 1957, 17

Groves, Harold — Empirical Studies of Income-Tax Compliance.
National Tax Journal, 1958,11,4

Hansen, M.
Hurwitz, W.
Madow, W. — Sample Survey Methods and Theory.
New York, 1953

Harary, F. — Merton revisited: A new classification for deviant behavior.
American Sociological Review, 1966,31

Himmelstrand, Ulf — Verbal Attitudes and Behavior.
Public Opinion Quarterly, 1960,24,2

Hirsch, Ernst
Rehbinder, Manfred — Studien und Materialien zur Rechtssoziologie.
Köln, 1967

Homans, G.C. — Social behavior: Its elementary forms.
New York, 1961

Israel, Joachim, Red. — Sociala avvikelser och social kontroll.
Uppsala, 1964

Jöreskog, K.G. — Statistical Estimation in Factor-analysis.
Uppsala, 1963

Kahn, Robert
Cannel, Charles — The dynamics of interviewing.
New York, 1962

Katz, Daniel — The functional approach to the study of attitudes.
Public Opinion Quarterly, 1960,24,2

Kelman, H.C. — Processes of Opinion Change. Public Opinion Quarterly, 1961,25

Kendall, M.G. — Rank correlation methods. London, 1962

Kobrin, S. — The Conflict of Values in Delinquency Areas. American Sociological Review, 1951,16,5

Krech, D.
Crutchfield, R.S.
Ballachey, E.L. — Individual in society. New York, 1962

Mann, F.K. — Finanstheorie und Finanssoziologie. Göttingen, 1959

Merton, Robert
Kitt, Alice — Contribution to the Theory of Reference Group Behavior. I Merton, R.K. och Lazarsfeld, P.F. Continuities in Social Research. New York, 1950

Merton, Robert — Social Theory and Social Structure. New York, 1957

Merton, Robert — Social conformity, deviation, and opportunity structures: a comment on the contributions of Dubin and Cloward. American Sociological Review, 1959, 24,2

Miller, D.R.
Swanson, G.E. — Inner Conflict and Defense. New York, 1960

Nordisk tidskrift for kriminalvidenskap, 1957,1 — Skattesvik som kriminalpolitisk problem. Rapporterne till det fjerde nordiske kriminalistmöte.

Osgood, Charles — Cognitive Dynamics in Human Affairs. Public Opinion Quarterly, 1960,24,2

Patchen, M. — The Effect of Reference Group Standards on Job Satisfaction. Human relations, 1958,11

Patchen, M. — A conceptical framework and Some Empirical Data Regarding Comparisons of Social Rewards. Sociometry 1961,24

Sarnoff, I. — Psychoanalytic Theory and Social Attitudes. Public Opinion Quarterly, 1960,24,2

Schmölders, Günter — Das Irrationale in der öffentlichen Finanswirtschaft. Hamburg, 1960

Selltiz, C.
Jahoda, M.
Deutsch, M.
Cook, S. — Research Methods in Social Relations. New York, 1960

Siegel, Sidney — Non-parametric Statistics for the Behavioural Sciences. New York, 1956

SIFO — Var åttonde deklarant har lyckats skattefuska. Veckans affärer, 1966,6

Sjöström, Olle — Utredningsinstitutets nya basurval. Statistisk tidskrift, 1967,1

Smith, C.V.
Bruner, I.G.
White, R.W. — Opinions and Personality. New York, 1956

Smits, Daniel — Use of dummyvariables in Regression Equations. Journal of American Statistical Association, 1957,52

SOS 1968 — Skattetaxeringarna samt fördelningen av inkomst och förmögenhet taxeringsåret 1967. Statistiska centralbyrån, Stockholm, 1968

SOU 1969:42 — Skattebrotten. Betänkande avgivet av skattestrafflagutredningen. Sockholm, 1969

Statens trafiksäkerhetsråd och Trafikmålskommittén — Samhällsreaktioner vid trafikbrott. Svenska symposier, 7 Norstedts, 1966

Sutherland, Edwin H. — White collar crime. New York, 1949

Sutherland, E.H.
Cressey, D.R. — Principles of Criminology. New York, 1955

Sveriges Radio — Attityder till skattefusk. Intervju på ett urval av Sveriges "telefonbefolkning" i åldrarna 21–65 år. Sektion för publikundersökningar, stencil, 1967

Thibaut, J.W.
Kelley, H.H.
The social psychology of groups.
New York, 1959

Wahlström, Staffan
Om variansestimation och mätfel.
Metodmeddelande 69:3 från SCB, stencil, 1969

Weiss, Robert
Statistics in social research.
New York, 1968

Wells, William D.
The influence of Yeasaying Response Style.
Journal of Advertising Research, 1961, I

Wärneryd, Bo
Innovation, inflytande och information.
Almqvist & Wiksell, 1965

Bilaga 1

SCB STATISTISKA CENTRALBYRÅN
UTREDNINGSINSTITUTET
Linnégatan 87
Postadress: Fack, 102 50 Stockholm 27
Tel. 63 05 60

UB-nr [| | | | |] 1-6

Loko nr [| |] 7-9

Intervju genomförd den ../..

från kl .....till kl .....

Intervjutid ..... min.

Intervjuundersökning angående
svenska folkets attityder till vårt skattesystem
Intervjuformulär

DESSA UPPGIFTER ÖVERFÖRS FRÅN UB EFTER KONTROLL MED IP			
CIVILSTÅND	OGIFT	1	
	GIFT	2	
	FRÅNSKILD	3	16
	ÄNKA/ÄNKLING	4	
KÖN	MAN	1	17
	KVINNA	2	
BOSTADSORT	STOCKHOLM, GÖTEBORG, MALMÖ	1	
	ÖVRIGA STÄDER MED MER ÄN 30.000 INV	2	18
	ÖVRIGA STÄDER MED MINDRE ÄN 30.000 INV	3	
	ANNAN BOSTADSORT	4	

INTRODUKTION VISA LEGITIMATION

Innan jag börjar intervjua Er, vill jag bara säga några ord om den här undersökningen. Vi gör den här undersökningen för att få veta vad svenska folket anser om vårt skattesystem. Vi vill också ta reda på om man får hjälp att deklarera, vad man tycker är svårt i deklarationsblanketten, och vad man anser om de ändamål som våra skatter går till. Sedan vill vi också veta, om man tycker att skatterna och deklarationsreglerna är rättvisa.

Som Ni ser, så är det många viktiga frågor vi vill få svar på. Resultaten från den här undersökningen skall medverka till att vi får ett bättre och enklare skattesystem. Det är mycket viktigt att Ni svarar precis som Ni känner, och endast ger oss Er personliga uppfattning. Det kan hända att Ni tycker att en del av frågorna kan vara närgångna, men då ska Ni tänka på att Era svar är skyddade av sekretesslagen. Den lagen innebär att intervjusvaren endast får användas för sammanställningar av statistiska tabeller, där enskilda personers svar alltså inte kan kännas igen.

1.a Har Ni någon gång under de senaste 5 åren fått hjälp eller råd av ... (HJÄLPANDE ENL TABLÅ 1) när Ni skulle deklarera?

STÄLL FRÅGAN BETRÄFFANDE SAMTLIGA HJÄLPANDE ENL TABLÅ 1.
ANTECKNA SVARET I TABLÅ 1, KOL 1.

b OM JA PÅ FRÅGA 1a

Fick Ni hjälp eller råd av ... (HJÄLPANDE MED 1 I KOL 1) även när Ni deklarerade i år?

ANTECKNA SVARET I KOL 2.

c OM JA PÅ FRÅGA 1b

Gjorde .... (HJÄLPANDE MED 1 I KOL 2) i år upp hela deklarationen åt Er, eller fick Ni endast råd och anvisningar på några punkter?

ANTECKNA SVARET I KOL 3.

TABLÅ 1

HJÄLPANDE	Kol 1		Kol 2		Kol 3	
	Fått hjälp senaste 5 åren?		Hjälp i år		Hjälp med	
	Ja	Nej	Ja	Nej	Hela deklarationen	Råd och anvisn.
... någon deklarationsbyrå, bokförings- eller revisionsbyrå eller jurist	1	2	1	2	1	2
... Er make/maka (TILL GIFTA)	1	2	1	2	1	2
... någon annan släkting	1	2	1	2	1	2
... någon arbetskamrat	1	2	1	2	1	2
... någon annan privatperson	1	2	1	2	1	2
	(19-23)		(24-28)		(29-33)	

2.a Har Ni själv någon gång under de senaste 5 åren hjälpt eller givit några råd åt ...(DEKLARANT ENL TABLÅ 2) vid uppställningen av deklarationen?

STÄLL FRÅGAN BETRÄFFANDE SAMTLIGA PERSONER I TABLÅ 2.

ANTECKNA SVARET KOL 1.

b OM JA PÅ FRÅGA 2a

Har Ni hjälpt eller givit råd åt ... (DEKLARANT MED 1 I KOL 1) även i år?

ANTECKNA SVARET I kOL 2.

c OM JA PÅ FRÅGA 2b

Gjorde Ni upp hela deklarationen åt ...(DEKLARANT MED 1 I KOL 2) i år, eller gav Ni endast råd och anvisningar på vissa punkter?

ANTECKNA SVARET I KOL 3.

Tablå 2

DEKLARANT	Kol 1		Kol 2		Kol 3	
	Har hjälpt senaste 5 åren		Hjälpt i år		Gjorde hela deklarationen	Gav endast råd
	Ja	Nej	Ja	Nej		
... Er make/maka (TILL GIFTA)	1	2	1	2	1	2
... någon annan släkting	1	2	1	2	1	2
... någon arbetskamrat	1	2	1	2	1	2
... någon annan privatperson	1	2	1	2	1	2
... företag, förening eller organisation	1	2	1	2	1	2
... annan (SPECIFICERA)	1	2	1	2	1	2
	(34-39)		(40-45)		(46-51)	

3. Vad anser Ni om vårt skattesystem? Jag skall nu läsa upp ett antal påståenden, som gäller skattesystemet. Får jag be Er att för varje påstående tala om hur det överensstämmer med Er personliga mening med hjälp av något av svarsalternativen på det här kortet.

VISA SVARSKORT 1.

	PÅSTÅENDEN	Stämmer absolut	Stämmer i stort sett	Stämmer knappast	Stämmer absolut inte	Vet ej (Får ej nämnas)	
1	Vem som helst kan fylla i deklarationsblanketten rätt, om man bara är tillräckligt noggrann.	1	3	5	7	4	52
2	Det är orimligt att kräva att självdeklarationen skall vara felfri	7	5	3	1	4	53
3	Om man vill vara säker på att inte få anmärkning på sin deklaration, måste man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	7	5	3	1	4	54
4	Anvisningarna i deklarationsblanketten är så krångliga att man lätt kan göra fel i sin deklaration när man deklarerar	7	5	3	1	4	55
5	Det nuvarande systemet med självdeklaration är alldeles för krävande för den som skall lämna uppgifterna	7	5	3	1	4	56
6	Det är ofta svårt att veta om man har rätt att göra ett avdrag eller ej	7	5	3	1	4	57
7	Det är lätt att glömma bort någon extrainkomst när man deklarerar	7	5	3	1	4	58
8	Man kan aldrig känna sig helt säker på att man har fyllt i deklarationsblanketten rätt	7	5	3	1	4	59
9	När det gäller avdragen är man ibland tvungen att göra en uppskattning av de utgifter man har haft	7	5	3	1	4	60
10	För att utnyttja alla möjligheter till avdrag behöver man få hjälp av någon som kan deklarationsbestämmelserna	7	5	3	1	4	61

4.a Folk brukar ibland säga att det är svårt att deklarera helt enligt anvisningarna i deklarationsblanketten. Vi vill därför få reda på hur vanligt det är, att man stöter på olika slags svårigheter när man skall deklarera. Genom att kartlägga sådana svårigheter hoppas man sedan kunna förbättra deklarationsblanketten.

Ni vet säkert att det finns olika slags avdrag man kan få göra i sin deklaration. Dels finns det ju så kallade schablonavdrag, där myndigheterna har bestämt hur mycket som får dras av. Sedan finns det andra avdrag, där man själv får ange vilka utgifter man har haft. När man sedan skall deklarera kan det ibland vara mycket svårt att veta hur mycket man ska dra av, därför att man inte kommer ihåg så noga hur stora utgifter man har haft. Har Ni själv någon gång stött på den här svårigheten?

1 JA

62 2 NEJ ——→ 5a

b OM 4a:1

Hur brukar Ni själv deklarera i ett sådant fall,

LÄS UPP SVARSALTERNATIVEN.

1 drar Ni av så mycket som Ni tror att taxeringsnämnden brukar godkänna,

2 eller gör Ni en uppskattning av hur stora utgifter Ni har haft och drar sedan av den summan,

63 3 eller gör Ni på något annat sätt?(ANGE VILKET).....

.....

.....

c Vilket eller vilka avdrag gällde det?

ANTECKNA SVARET

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5.a Brukar Ni själv ha kvar några egna anteckningar om Era inkomster under föregående år, när Ni skall deklarera?

1 JA ——→ 5b

64 2 NEJ ——→ 6

b OM 5a:1

Har det varit möjligt för Er att föra så pass noggranna anteckningar, att Ni hittills aldrig har blivit tvungen att göra en uppskattning av Er inkomst?

1 JA

65 2 NEJ

Anm: .....

.....

6.a TABLÅ 3 IFYLLES RADVIS

Brukar Ni själv läsa eller titta .... (INFORMATIONSKÄLLA ENL TABLÅ 3) när det blir dags att deklarera?
ANTECKNA SVARET I KOL 1.

b OM JA PÅ FRAGA 6a

Brukar Ni läsa eller titta ... (INFORMATIONSKÄLLA MED 1 I KOL 1) varje år eller behöver Ni endast göra det vissa år?

ANTECKNA SVARET I KOL 2.

Tablå 3

INFORMATIONSKÄLLA	Kol 1		Kol 2	
	Brukar läsa		Brukar läsa	
	Ja	Nej	Varje år	Vissa år
på anvisningarna som står tryckta på deklarationsblanketten	1	2	1	2
i tidningarnas deklarationsanvisningar	1	2	1	2
i skattemyndigheternas broschyr med deklarationsanvisningar (VISA BILAGA 2)	1	2	1	2
i någon bankbroschyr med deklarationsanvisningar	1	2	1	2
i några andra deklarationsanvisningar (ANGE VILKA)				
1	1	2	1	2
2	1	2	1	2
	(66-71)		(72-77)	

1 80

7.a TABLÅ 4 IFYLLES RADVIS

Jag skall nu räkna upp ett par hjälpmedel, som man ibland kan ha nytta av som stöd för minnet, när man skall deklarera, och som för en del personer kan underlätta arbetet med deklarationen.

Brukar Ni (eller den som hjälper Er att deklarera) ha ... (HJÄLPMEDEL ENLIGT TABLÅ 4) till hands när Ni deklarerar?

ANTECKNA SVARET I KOL 1.

b Hade Ni ... (HJÄLPMEDEL ENLIGT TABLÅ 4) till hands när Ni deklarerade i år?

ANTECKNA SVARET I KOL 2.

Tablå 4

HJÄLPMEDEL	Kol 1		Kol 2		
	Brukar ha		Hade i år		
	Ja	Nej	Ja	Nej	VET EJ
En kopia av föregående års deklaration	1	2	1	2	3
Bankböcker	1	2	1	2	3
Anteckningar om aktieutdelning	1	2	1	2	3
Löneuppgift från arbetsgivaren om inkomster för föreg år	1	2	1	2	3
Egna anteckningar om inkomster under föregående år	1	2	1	2	3
Uppgifter om ränta på skuld	1	2	1	2	3
Debetsedeln för den slutliga skatten för föreg år	1	2	1	2	3
	(11-19)		(20-28)		

8.a TABLÅ 5 IFYLLES KOLUMNVIS

Då skall jag fortsätta med några frågor som ska ge oss en uppfattning om svenska folket känner till olika deklarationsbestämmelser. Vi vill också veta om man anser att dessa bestämmelser är rättvisa eller bör ändras. Får man göra avdrag för ... (AVDRAGSPOST ENLIGT TABLÅ 5) när man deklarerar?

ANTECKNA SVARET I KOL 1.

b Tycker Ni att det bör vara tillåtet att få göra avdrag för ... (AVDRAGSPOST ENLIGT TABLÅ 5)?

ANTECKNA SVARET I KOL 2.

c Hade Ni själv några utgifter för ... (AVDRAGSPOST ENLIGT TABLÅ 5) under förra året?

ANTECKNA SVARET I KOL 3.

Tablå 5

AVDRAGSPOST	Kol 1			Kol 2			Kol 3		
	Avdrag tillåtet			Avdrag bör vara tillåtet			Har själv haft utgifter för		
	Ja	Nej	Vet ej	Ja	Nej	Vet ej	Ja	Nej	Vet ej
Resor till och från arbetet	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Barnens studier	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Skuldräntor på en bil man köper på avbetalning	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Skuldräntor på en sommarstuga man köper på avbetalning	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Skuldräntor på egna hem (villa eller radhus) som man köper på avbetalning	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Andra slags skuldräntor	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Fackföreningsavgifter	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ränta på kvarskatt	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Hemförsäkring	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Verktygsslitage	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Facklitteratur	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Medicinkostnader	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Periodiskt understöd till anhöriga	1	2	3	1	2	3	1	2	3
	(29-42)			(43-56)			(57-70)		

2 80

9.a TABLÅ 6 IFYLLES KOLUMNVIS

Vet Ni om man för närvarande är skyldig att ta upp ... (INKOMST ENLIGT TABLÅ 6) som inkomst i sin deklaration?

ANTECKNA SVARET I KOL 1.

b Tycker Ni att ... (INKOMST ENLIGT TABLÅ 6) bör vara skattepliktig inkomst?

ANTECKNA SVARET I KOL 2.

c Har Ni själv under förra året fått ... (INKOMST ENLIGT TABLÅ 6)?

ANTECKNA SVARET I KOL 3.

Tablå 6

INKOMST	Kol 1			Kol 2			Kol 3		
	Måste deklareras			Bör vara inkomst			Har själv haft		
	Ja	Nej	Vet ej	Ja	Nej	Vet ej	Ja	Nej	Vet ej
Ränta på skatteåterbäring	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Pengar som man har lånat	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Barnbidrag för egna barn	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ersättning för resor i arbetet	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Extrainkomster under 100 kr	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Extrainkomster under 1000 kr	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Lön eller ersättning som man inte har fått någon löneuppgift för av arbetsgivaren	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Semesterersättning av arbetsgivaren	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Vinst på penninglotteriet	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Räntor på bankbok	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Tillgång till fri bil	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Dricks	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Traktamenten för privatanställda	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Extraarbete som man gör på sin fritid	1	2	3	1	2	3	1	2	3
	(14-28)			(29-43)			(44-58)		

10.a Har Ni någon gång under förra året på Er fritid hjälpt någon släkting, god vän eller bekant med något arbete?

1 JA ——→ 10b

59 2 NEJ ——→ 11

b OM 10a:1

Fick Ni någon betalning för ett sådant arbete i form av pengar?

1 JA

60 2 NEJ

c OM 10a:1

Fick Ni någon ersättning för ett sådant arbete i form av varor?

1 JA

61 2 NEJ

d OM 10a:1

Fick Ni själv i gengäld hjälp med något arbete av den person som Ni hade hjälpt?

1 JA

62 2 NEJ

11.a Har Ni någon gång under förra året på Er fritid hjälpt någon annan person eller något företag med något arbete? Vi räknar då inte med övertidsarbete på Er ordinarie arbetsplats.

1 JA ——→ 11b

63 2 NEJ ——→ 12

b OM 11a:1

Fick Ni någon betalning för ett sådant arbete i form av pengar?

1 JA

64 2 NEJ

c OM 11a:1

Fick Ni någon ersättning för ett sådant arbete i form av varor?

1 JA

65 2 NEJ

d OM 11a:1

Fick Ni själv i gengäld hjälp med något arbete av den person som Ni hade hjälpt?

1 JA

66 2 NEJ

Anm: .....

.....

.....

.....

.....

12.a Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor, som aldrig någonsin har gjort ett högre avdrag i sin deklaration än vad som egentligen har varit befogat?

VISA SVARSKORT 2

1 JA,ABSOLUT
2 JA,I STORT SETT
3 NEJ,KNAPPAST
4 NEJ;ABSOLUT INTE
67 5 VET EJ (FÅR EJ NÄMNAS)

b Anser Ni, att Ni tillhör den grupp människor som varje år har uppgivit varenda liten extraförtjänst i deklarationen, även om det bara har rört sig om arbete på fritid, som man inte har tjänat så mycket på?

VISA SVARSKORT 2

1 JA,ABSOLUT
2 JA,I STORT SETT
3 NEJ,KNAPPAST
4 NEJ,ABSOLUT INTE
5 HAR ALDRIG HAFT EXTRAARBETE
68 6 VET EJ (FÅR EJ NÄMNAS)

---

13 Jag skall nu läsa upp ytterligare några påståenden som gäller vår skattepolitik och ber Er då svara med något alternativ på det här svarskortet.

VISA SVARSKORT 1

	PÅSTÅENDEN	Stämmer absolut	Stämmer i stort sett	Stämmer knappast	Stämmer absolut inte	Vet ej (får ej nämnas)	
1	Skattebetalarna har alldeles för lite möjligheter att bestämma över hur hög skatten skall vara	7	5	3	1	4	69
2	Skattebetalarna borde få mera att säga till om, vad skatterna skall användas till	7	5	3	1	4	70
3	Våra politiker har fått alldeles för stor makt	7	5	3	1	4	71
4	Skattebetalarna har ingen kontroll över vad skatterna används till	7	5	3	1	4	72
5	Det lönar sig inte att försöka tjäna mera pengar, därför att det mesta ändå går till skatten	7	5	3	1	4	73
6	Med hänsyn till de förmåner som staten ger medborgarna är skatterna inte för höga	1	3	5	7	4	74
7	Rätt stor andel av våra skatter går till meningslösa ändamål	7	5	3	1	4	75
8	Regeringen har genomfört en mängd onödiga reformer	7	5	3	1	4	76
9	Vårt skattesystem ger en rättvis fördelning av skattebördan	1	3	5	7	4	3 80 11
10	Skatterna bör minskas till varje pris	7	5	3	1	4	12
11	Om skatterna ytterligare behöver höjas bör man helst höja varuskatten	7	5	3	1	4	13
12	Den direkta skatten kan absolut inte höjas ytterligare	7	5	3	1	4	14

PÅSTÅENDEN	Stämmer absolut	Stämmer i stort sett	Stämmer knappast	Stämmer absolut inte	Vet ej (får ej nämnas	
13 Vårt nuvarande skattesystem är det bästa sättet att ge staten de pengar den behöver	1	3	5	7	4	15
14 Statens inkomster borde klaras på ett annat sätt än att ta ut skatter av enskilda personer	7	5	3	1	4	16
15 Alla borde betala lika stor procent i skatt oavsett vilken inkomst de har	7	5	3	1	4	17
16 Marginalskatterna är alldeles för höga	7	5	3	1	4	18
17 Personer med samma inkomst bör betala lika mycket skatt, oavsett vilka avdrag de skulle kunna göra	7	5	3	1	4	19
18 Myndigheterna lägger sig alldeles för mycket i frågor som egentligen borde överlåtas till medborgarna själva	7	5	3	1	4	20
19 Extraarbete som man åtar sig på sin fritid borde man slippa betala skatt för	7	5	3	1	4	21

14.a TABLÅ 7 IFYLLES RADVIS

Vad tror Ni att folk i allmänhet anser om ... (POST ENLIGT TABLÅ 7)?

VISA SVARSKORT 3. ANTECKNA SVARET I KOL 1.

b Och vad anser Ni själv om ... (POST ENLIGT TABLÅ 7)?

VISA SVARSKORT 3. ANTECKNA SVARET I KOL 2.

Tablå 7

	Folk i allmänhet			Ip		
	För höga	lagom	För låga	För höga	lagom	För låga
Våra skatter	1	2	3	1	2	3
Marginalskatterna	1	2	3	1	2	3
Skatterna för personer med höga inkomster	1	2	3	1	2	3
Skatterna för personer med låga inkomster	1	2	3	1	2	3
Skatterna för barnfamiljer jämfört med familjer som inte har barn	1	2	3	1	2	3
Skatterna för ogifta jämfört med gifta	1	2	3	1	2	3
Bilskatten	1	2	3	1	2	3
Skatten på tobak	1	2	3	1	2	3
Skatten på alkoholvaror	1	2	3	1	2	3
Skatterna på förmögenheter	1	2	3	1	2	3
Skatterna på egna hem	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för försvaret	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för skolväsendet	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för socialården	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för u-landshjälpen	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för lokaliseringsstödet i Norrland	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för hälsovård och sjukvård	1	2	3	1	2	3
Statens utgifter för folkpension	1	2	3	1	2	3
	(22-40)			(41-59)		

15.a Skatterna går ju till så många olika ändamål som försvaret, vägbyggen, barnbidrag, utbildning och mycket annat, och somliga människor får en större nytta av detta. Tycker Ni att Ni själv har fått <u>större</u> eller mindre nytta av sådana förmåner <u>än folk i allmänhet</u>?

1 STÖRRE NYTTA

2 MINDRE NYTTA

3 UNGEFÄR SAMMA NYTTA

60 4 VET EJ

b Tycker Ni att den skatt Ni själv betalar är rimlig med hänsyn till den nytta Ni har av samhället? VISA SVARSKORT 2.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,I STORT SETT

3 NEJ,KNAPPAST

4 NEJ,ABSOLUT INTE

61 5 VET EJ

---

16 Jag skall nu läsa upp några påståenden rörande olika bestämmelser i skattelagarna. En del av dessa påståenden är riktiga men en del felaktiga. Får jag be Er att för vart och ett ange om det är rätt eller fel.

	PÅSTÅENDE	Rätt	Fel	Vet ej (Får ej nämnas)	
1	Om man inte avger självdeklaration förlorar man rätten att <u>klaga</u> på skatten	1	3	2	62
2	Om man inte avger självdeklaration kan bli dömd till <u>böter</u>	1	3	2	63
3	Man kan bli åtalad, <u>trots</u> att man frivilligt har meddelat och rättat en felaktig uppgift i sin deklaration	3	1	2	64
4	Om man <u>inte</u> avger någon självdeklaration kan skattemyndigheterna göra en <u>uppskattning</u> av inkomsten och kräva skatten efter den summan	1	3	2	65
5	Om man har låtit en deklarationsbyrå eller jurist deklarera åt sig, kan man <u>inte</u> bli åtalad om det blir några fel i deklarationen	3	1	2	66
6	När arbetsgivaren redan har dragit preliminärskatt, kan en löntagare <u>inte</u> bli fälld för skattefusk om han uppger för låg inkomst i deklarationen	3	1	2	67
7	Inkomst, som man redan har betalat preliminärskatt för, behöver man inte ta upp i sin deklaration	3	1	2	68
8	Om man kan <u>bevisa</u> att man inte har känt till att man har gjort ett fel i sin deklaration kan man heller inte bli dömd för det av någon domstol.	3	1	2	69

Anm:.....

.....

.....

.....

17.a Så tänkte jag fråga vad Ni anser om riskerna att bli upptäckt när man skattefuskar. Hur många av skattefuskarna tror Ni att myndigheterna upptäcker? Kan Ni ange något procenttal?

ANGE UNGEFÄRLIGT PROCENTTAL ELLER INTERVALL

[ ][ ] ..... procent

70-71

b Hur många tror Ni skulle skattefuska, om myndigheterna inte skulle kontrollera deklarationerna?

ANGE UNGEFÄRLIGT PROCENTTAL ELLER INTERVALL

[ ][ ] ..... procent

72-73

.....

c Hur många deklarationer tror Ni att myndigheterna årligen granskar så pass noggrant att det går att upptäcka falskdeklaration? Kan Ni ange något procenttal?

[ ][ ] ..... procent

74-75

18.a Tror Ni att det finns någon bland Era bekanta som inte deklarerar sanningsenligt?

[4] VISA SVARSKORT 4.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,KANSKE

3 NEJ,KNAPPAST

4 NEJ,ABSOLUT INTE

11 5 VET EJ

b Tror Ni att det finns någon på Er arbetsplats som inte deklarerar sanningsenligt?

VISA SVARSKORT 4.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,KANSKE

3 NEJ,KNAPPAST

4 NEJ,ABSOLUT INTE

12 5 VET EJ

19.a Anta att Ni själv skulle få lust att skattefuska. Tror Ni, att myndigheterna då skulle kunna upptäcka att Ni hade skattefuskat?

VISA SVARSKORT 4.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,KANSKE

3 NEJ,KNAPPAST

13 4 NEJ,ABSOLUT INTE

b Tror Ni att Ni har större möjligheter än folk i allmänhet att skattefuska utan att bli upptäckt?

VISA SVARSKORT 4.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,KANSKE

3 NEJ,KNAPPAST

14 4 NEJ, ABSOLUT INTE

20.a Det finns olika skäl till att folk väljer att inte skattefuska. Om Ni tänker på folk i allmänhet, vad tror Ni är det viktigaste skälet till att folk inte skattefuskar?

VISA SVARSKORT 5.
MARKERA SVARET MED 1 I KOL 1.

b Vilket skäl tycker Ni kommer i andra och i tredje hand?

MARKERA SVARET MED 2 RESPEKTIVE 3 I KOL 1.

c Och vad är det viktigaste skälet till att Ni själv inte skattefuskar?

MARKERA SVARET MED 1 I KOL 2.

d Vilket skäl tycker Ni kommer i andra och tredje hand?

MARKERA SVARET MED 2 RESPEKTIVE 3 I KOL 2.

SKÄL	Kol 1			Kol 2		
	Folk i allmänhet			Ip		
	Rangordning			Rangordning		
Man är rädd för att bli upptäckt av skattemyndigheterna	1	2	3	1	2	3
Man är rädd för vad ens bekanta skall säga om man blir upptäckt	1	2	3	1	2	3
Man vill inte ha dåligt samvete	1	2	3	1	2	3
	(15-17)			(18-20)		

21.a På det här svarskortet finns det ytterligare skäl för att inte skattefuska. Vilket tror Ni är det viktigaste skälet för folk i allmänhet att inte skattefuska?

VISA SVARSKORT 6.

MARKERA SVARET MED 1 I KOL 1.

b Vilket skäl tycker Ni kommer i andra och tredje hand?

MARKERA SVARET I KOL 1 MED 2 RESPEKTIVE 3.

c Och vad skulle vara det viktigaste skälet för Er själv att inte skattefuska?

MARKERA SVARET MED 1 I KOL 2.

d Vilket skäl kommer i andra och tredje hand?

MARKERA SVARET MED 2 RESPEKTIVE 3 I KOL 2.

Tablå 8

SKÄL	Kol 1			Kol 2		
	Folk i allmänhet			Ip		
	Rangordning			Rangordning		
Det blir polisutredning	1	2	3	1	2	3
Man blir dragen inför domstol	1	2	3	1	2	3
Man får betala böter	1	2	3	1	2	3
	(21-23)			(24-26)		

Anm: .....

.....

22 Så skall jag läsa upp ytterligare några påståenden om vårt skattesystem

VISA SVARSKORT 1.

	PÅSTÅENDEN	Stämmer absolut	Stämmer i stort sett	Stämmer knappast	Stämmer absolut inte	Vet ej (får ej nämnas)	
1	Det borde vara hårdare straff för skattefusk.	1	3	5	7	4	27
2	Om man jämför med straffen för andra brott, så är straffen för skattefusk alldeles för stränga	7	5	3	1	4	28
3	Det borde vara hårdare straff för skattefusk, även om det bara är frågan om mindre belopp	1	3	5	7	4	29
4	När ett skattefusk inte gäller några större belopp, bör myndigheterna inte åtala vederbörande	7	5	3	1	4	30
5	När någon har gjort ett fel av misstag i sin deklaration bör myndigheterna inte åtala vederbörande	7	5	3	1	4	31
6	Taxeringsnämnderna är ofta orättvisa mot den skattskyldige	7	5	3	1	4	32
7	Taxeringsnämnderna bryr sig ofta bara om att göra ändringar som är till den skattskyldiges nackdel.	7	5	3	1	4	33
8	Myndigheterna bör lägga ned mera arbete på att kontrollera om folk deklarerar för lågt	1	3	5	7	4	34
9	Myndigheterna gör för litet för att förhindra att folk deklarerar för lågt	1	3	5	7	4	35
10	Skatten skulle säkert kunna bli betydligt lägre om alla deklarerade rätt	1	3	5	7	4	36
11	Folk som deklarerar för lågt är hänsynslösa mot sina medmänniskor	1	3	5	7	4	37
12	Man kan knappast klandra en person som deklarerar för lågt när det finns så många andra som deklarerar för lågt	7	5	3	1	4	38
13	Skattehöjningarna under de senaste åren har gjort att det blir allt svårare att få inkomsten att räcka till	7	5	3	1	4	39
14	Skatterna har nu blivit så höga, att många helt enkelt är tvungna att skattefuska för att klara ekonomin	7	5	3	1	4	40
15	Med hänsyn till de höga skatterna kan man knappast klandra en person som deklarerar för lågt	7	5	3	1	4	41
16	Man kan knappast klandra en person som utnyttjar de många möjligheter som finns att undanhålla skatter utan att bli upptäckt	7	5	3	1	4	42
17	Staten får ju ändå så mycket skatter, att det inte spelar så stor roll om några människor skattefuskar	7	5	3	1	4	43
18	Man bör hellre betala in för mycket preliminärskatt och få tillbaka på skatten än för litet och få kvarskatt	1	3	5	7	4	44

Anm: .....

.....

.....

.....

23. Jag skall nu beskriva några typer av lagöverträdelser och ber Er då att ange om och i så fall hur myndigheterna bör bestraffa de olika förseelserna. Jag förutsätter också att personen ifråga utöver straffet lämnar ersättning för den skada eller de förluster som har uppstått. Får jag be Er att för vart och ett av dem, tala om Er personliga mening med hjälp av något av svarsalternativen på det här kortet.

VISA SVARSKORT 7.

Tänk Er att en vuxen person som tjänar 20.000 kr om året, begår någon av följande lagöverträdelser och att det är fråga om en förstagångsförseelse.

1. Han har stulit 1.000 kr i en butikskassa.
2. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 1.000 kr för låg.
3. Han har förskingrat 1.000 kr på sitt arbete.
4. Han har gjort sig skyldig till rattfylleri.
5. Han har smugglat några limpor cigarretter genom tullen.
6. Gjort inbrott i en lägenhet och stulit 1.000 kr i kontanter.
7. Han har stulit en bil och sedan lämnat den på en landsväg, dock utan skador.
8. Han har glömt att ta med en extrainkomst på 3.000 kr i sin självdeklaration.
9. Han har gjort ett avdrag på 3.000 kr i sin deklaration för utgifter, som han inte har haft.
10. Han har genom checkbedrägeri lurat till sig 1.000 kr.
11. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 5.000 kr för låg

STRAFF		EXEMPEL 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Inget straff		10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Böter	100 kr	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
	200 kr	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31
	300 kr	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
	400 kr	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
	500 kr	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34
	1.000 kr	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
	2.000 kr	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
	3.000 kr	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37
	5.000 kr	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	10.000 kr	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
	50.000 kr	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
	100.000 kr	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
VET EJ HUR MYCKET		49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49
Fängelse	1 månad	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
	2 månader	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51
	3 månader	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52
	4 månader	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53
	5 månader	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
	6 månader	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55
	1 år	56	56	56	56	56	56	56	56	56	56	56
	2 år	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57
	3 år	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58
VET EJ HUR LÄNGE		59	59	59	59	59	59	59	59	59	59	59

Kol (45-66)

24. Tänk Er sedan att en person, som tjänar 40.000 kr om året, begår någon av följande lagöverträdelser och att det är fråga om en förstagångsförseelse.
VISA SVARSKORT 7

1. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 1.000 kr för låg.
2. Han har glömt att ta med en extrainkomst på 2.000 kr i sin deklaration.
3. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 2.000 kr för låg.
4. Han har genom ett checkbedrägeri lurat till sig 10.000 kr.
5. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 5.000 kr för låg.
6. Han har förskingrat 10.000 kr på sitt arbete.
7. Han har smugglat några limpor ciggaretter genom tullen.
8. Han har glömt att ta med en extrainkomst på 4.000 kr i sin självdeklaration.
9. Han har gjort sig skyldig till rattfylleri.

STRAFF		EXEMPEL 1	2	3	4	5	6	7	8	9
Inget straff		10	10	10	10	10	10	10	10	10
Böter	100 kr	30	30	30	30	30	30	30	30	30
	200 kr	31	31	31	31	31	31	31	31	31
	300 kr	32	32	32	32	32	32	32	32	32
	400 kr	33	33	33	33	33	33	33	33	33
	500 kr	34	34	34	34	34	34	34	34	34
	1.000 kr	35	35	35	35	35	35	35	35	35
	2.000 kr	36	36	36	36	36	36	36	36	36
	3.000 kr	37	37	37	37	37	37	37	37	37
	5.000 kr	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	10.000 kr	40	40	40	40	40	40	40	40	40
	50.000 kr	41	41	41	41	41	41	41	41	41
	100.000 kr	42	42	42	42	42	42	42	42	42
VET EJ HUR MYCKET		49	49	49	49	49	49	49	49	49
Fängelse	1 månad	50	50	50	50	50	50	50	50	50
	2 månader	51	51	51	51	51	51	51	51	51
	3 månader	52	52	52	52	52	52	52	52	52
	4 månader	53	53	53	53	53	53	53	53	53
	5 månader	54	54	54	54	54	54	54	54	54
	6 månader	55	55	55	55	55	55	55	55	55
	1 år	56	56	56	56	56	56	56	56	56
	2 år	57	57	57	57	57	57	57	57	57
	3 år	58	58	58	58	58	58	58	58	58
VET EJ HUR LÄNGE		59	59	59	59	59	59	59	59	59

5 80 (11 - 28)

25. Om Ni slutligen tänker Er att en företagare, som tjänar 100.000 kr om året begår någon av följande lagöverträdelser och att det också nu är frågan om en förstagångsförseelse.
VISA SVARSKORT 7.

1. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 1.000 kr för låg.
2. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 10.000 kr för låg.
3. Han har gjort sig skyldig till rattfylleri.
4. Han har medvetet falskdeklarerat så att skatten blev 50.000 kr för låg.
5. Han har genom bedrägeri lurat till sig 10.000 kr av en kund till företaget.
6. Han har förfalskat företagets bokföring för att kunna deklarera 100.000 kr mindre i vinst.
7. Han har behållit 10.000 kr av den skatt, som han dragit på sina anställdas lön, och förbrukat pengarna själv.

STRAFF		EXEMPLL 1	2	3	4	5	6	7
Inget straff		10	10	10	10	10	10	10
Böter	100 kr	30	30	30	30	30	30	30
	200 kr	31	31	31	31	31	31	31
	300 kr	32	32	32	32	32	32	32
	400 kr	33	33	33	33	33	33	33
	500 kr	34	34	34	34	34	34	34
	1.000 kr	35	35	35	35	35	35	35
	2.000 kr	36	36	36	36	36	36	36
	3.000 kr	37	37	37	37	37	37	37
	5.000 kr	38	38	38	38	38	38	38
	10.000 kr	39	39	39	39	39	39	39
	50.000 kr	40	40	40	40	40	40	40
	100.000 kr	41	41	41	41	41	41	41
VET EJ HUR MYCKET		49	49	49	49	49	49	49
Fängelse	1 månad	50	50	50	50	50	50	50
	2 månader	51	51	51	51	51	51	51
	3 månader	52	52	52	52	52	52	52
	4 månader	53	53	53	53	53	53	53
	5 månader	54	54	54	54	54	54	54
	6 månader	55	55	55	55	55	55	55
	1 år	56	56	56	56	56	56	56
	2 år	57	57	57	57	57	57	57
	3 år	58	58	58	58	58	58	58
VET EJ HUR LÄNGE		59	59	59	59	59	59	59

(29-42)

26.a Det har på sista tiden diskuterats att i framtiden i vissa fall ersätta fängelsestraffen med böter. Tänk Er en person som tjänar 20.000 kronor om året. Hur stora böter tycker Ni bör motsvara en månads fängelse för denna person?

43-44 ..... kronor

b Och hur stora böter bör motsvara sex månaders fängelse för denna person?

45-46 ..... kronor

c Tänk Er en person som tjänar 40.000 kronor om året. Hur stora böter tycker Ni bör motsvara en månads fängelse för den personen?

47-48 ..... kronor

d Och hur stora böter tycker Ni skulle motsvara sex månaders fängelse för den personen?

49-50 ..... kronor

e Tänk Er sedan en person som tjänar 100.000 kronor. Hur stora böter tycker Ni bör motsvara en månads fängelse för den personen?

51-52 ..... kronor

f Och hur stora böter tycker Ni bör motsvara sex månaders fängelse för den personen?

53-54 ..... kronor

---

27 Så skall vi avsluta intervjun med några frågor om Er själv. Har Ni någon skolutbildning utöver folkskola? Räkna även med eventuell yrkesutbildning på heltid som varat minst ett år.

1 ENBART FOLKSKOLA, FORTSÄTTNINGSSKOLA ELLER LIKNANDE, ICKE HELT GENOMGÅNGEN GRUNDSKOLA ELLER ENHETSSKOLA

2 FOLKSKOLA (ELLER LIKNANDE) SAMT DÄRUTÖVER YRKESUTBILDNING I MINST ETT ÅR(T EX YRKESSKOLA, LANTHUSHÅLLSSKOLA, HUSHÅLLSSKOLA)

3 ENBART REALEXAMEN (ÄVEN PRAKTISK), GENOMGÅNGEN GRUNDSKOLA ELLER ENHETSSKOLA, HÖGRE FOLKSKOLA, FLICKSKOLA, FOLKHÖGSKOLA

4 REALEXAMEN, GRUNDSKOLA, HÖGRE FOLKSKOLA, FLICKSKOLA,ELLER FOLKHÖGSKOLA SAMT DÄRUTÖVER YRKESUTBILDNING I MINST ETT ÅR (T EX FACKSKOLA, HANDELSSKOLA, SJUKSKÖTERSKESKOLA, FOLKSKOLESEMINARIUM,TEKNISK UTBILDNING)

5 ENBART STUDENTEXAMEN (ÄVEN FACKGYMNASIUM)

6 STUDENTEXAMEN SAMT DÄRUTÖVER YRKESUTBILDNING I MINST ETT ÅR (T EX FOLKSKOLLÄRAREXAMEN, HÖGSKOLA ELLER UNIVERSITET UTAN EXAMEN)

55 7 EXAMEN FRÅN UNIVERSITET ELLER HÖGSKOLA

Anm: .....

.....

---

28 Är Ni medlem av någon facklig organisation som hör till LO, TCO, SACO eller någon annan sammanslutning av fackliga förbund?

1 MEDLEM I LO
2 MEDLEM I TCO
3 MEDLEM I SACO
4 MEDLEM I ANNAN FACKLIG ORGANISATION. ANGE VILKEN: .....
5 INTE MEDLEM I NÅGON FACKLIG ORGANISATION

56 6 VET EJ

29 Vilket av våra politiska partier tycker Ni bäst om idag?

1 HÖGERPARTIET
2 CENTERPARTIET
3 FOLKPARTIET
4 SOCIALDEMOKRATERNA
5 KOMMUNISTERNA
6 KRISTEN DEMOKRATISK SAMLING
7 SAMLING FÖR FRAMSTEG (MBS)/ELLER ANNAN SAMVERKAN MELLAN HÖGERN, FOLKPARTIET OCH CENTERPARTIET
8 MITTENSAMVERKAN/ELLER ANNAN SAMVERKAN MELLAN FP OCH CP
9 VÄGRAR SVARA
y VET INTE

57

---

30 OM IP ÄR FÖDD 1945 ELLER TIDIGARE

Röstade Ni vid det senaste valet som var i september 1966, eller hade Ni som många andra inte tillfälle att rösta?

1 JA,RÖSTADE

2 NEJ,RÖSTADE INTE

58 3 VET EJ

31.a Är Ni medlem i ..... (FÖRENING ENLIGT TABLÅ 9)?

ANTECKNA SVARET I KOL 1.

b OM JA I KOL 1

Är Ni med i styrelsen eller har Ni något förtroendeuppdrag i ... (FÖRENING ENL TABLÅ 9)?

ANTECKNA SVARET I KOL 2.

Tablå 9

FÖRENING	Kol 1 Medlem		Kol 2 Styrelse- eller förtroendeuppdrag	
	Ja	Nej	Ja	Nej
Lokal facklig organisation	1	2	1	2
Politisk organisation	1	2	1	2
Kristet samfund	1	2	1	2
Idrottsförening	1	2	1	2
Nykterhetsförening	1	2	1	2
	(59-63)		(64-68)	

---

32 Tycker Ni att Er ekonomi under 1967 har varit bättre eller sämre än under tidigare år?

1 BÄTTRE

2 SÄMRE

3 LIKVÄRDIG

69 4 VET EJ

---

33. Tror Ni att Er ekonomi under det här året kommer att bli bättre eller sämre än under 1967?

1 BÄTTRE

2 SÄMRE

3 LIKVÄRDIG

70 4 VET EJ

34.a Skulle Ni vilja åta Er (ytterligare) ett extraarbete eller övertidsarbete om Ni erbjöds något som var lämpligt?

VISA SVARSKORT 4.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,KANSKE

3 NEJ,KNAPPAST

4 NEJ,ABSOLUT INTE

71 5 VET EJ

b Skulle Ni åta Er (ytterligare) ett extraarbete eller övertidsarbete om Ni inte behövde betala skatt för det?

VISA SVARSKORT 4.

1 JA,ABSOLUT

2 JA,KANSKE

3 NEJ, KNAPPAST

4 NEJ, ABSOLUT INTE

72 5 VET EJ

35. Har Ni ..... (FÖRMÖGENHET ENL TABLÅ 10)?

ANTECKNA SVARET I KOL 1.

FÖRMÖGENHET	Kol 1	
	Ja	Nej
Bil	1	2
Eget hem (villa, radhus, kedjehus)	1	2
Sommarstuga	1	2
Båt, som är värd över 1000 kronor	1	2
Banktillgodohavanden över 10.000 kronor	1	2
Aktier eller obligationer	1	2

(73-78)

6 80

AVSLUTA INTERVJUN OCH TACKA!

Statens offentliga utredningar 1970

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Riksdagsgrupperna • Regeringsbildningen. [16]
Ersättare för riksdagsledamöterna. [17]
Svensk FN-lag. [19]

Försvarsdepartementet

Värnpliktstjänstgöringens civila meritvärde. [12]

Socialdepartementet

Livsmedelsstadgekommittén. 1. Ny livsmedelsstadga m.m. Del I. Förslag och motiv. [6] 2. Ny livsmedelsstadga m.m. Del II. Bilagor. [7]
Folktandvårdens utbyggande och reglering. [11]

Kommunikationsdepartementet

Snöskotern – fordonet och föraren. [9]

Finansdepartementet

Upphandling av byggnader. Del 2. Administrationen. [18]
Understödsföreningar. [23]
Aspirationer, möjligheter och skattemoral. [25]

Utbildningsdepartementet

Om stat och kyrka. [2]
Yrkesutbildningsberedningen. 1. Reformerad lärarutbildning. [4] 2. Yrkesteknisk högskoleutbildning. [8]
Fria läromedel. [10]
Kompetensutredningen V. Behörighet, meritvärdering, studieprognos. Specialundersökningar av kompetensfrågor. [20] (Utkommer senare.) VI. Vägar till högre utbildning. [21] (Utkommer senare.)
Pedagogisk utbildning och forskning. [22]

Jordbruksdepartementet

Statligt stöd till fiskehamnar. [5]

Handelsdepartementet

Rationell bensinhandel. [24]

Inrikesdepartementet

Expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU) 1. Balanserad regional utveckling. [3] 2. Balanserad regional utveckling. Bilagor. Del I. [14] 3. Balanserad regional utveckling. Bilagor. Del II. [15]

Civildepartementet

Barns utemiljö. [1]

Industridepartementet

Sveriges energiförsörjning. Energipolitik och organisation. [13]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

K L Beckmans Tryckerier AB 1970